

448458

10.01

ЦНБ ХНУ
Дата повернення:

20 ТР 2004

448458

Синявський, О
к української

1961

~~903~~

~~438~~

О. СИНЯВСЬКИЙ

ПОРАДНИК

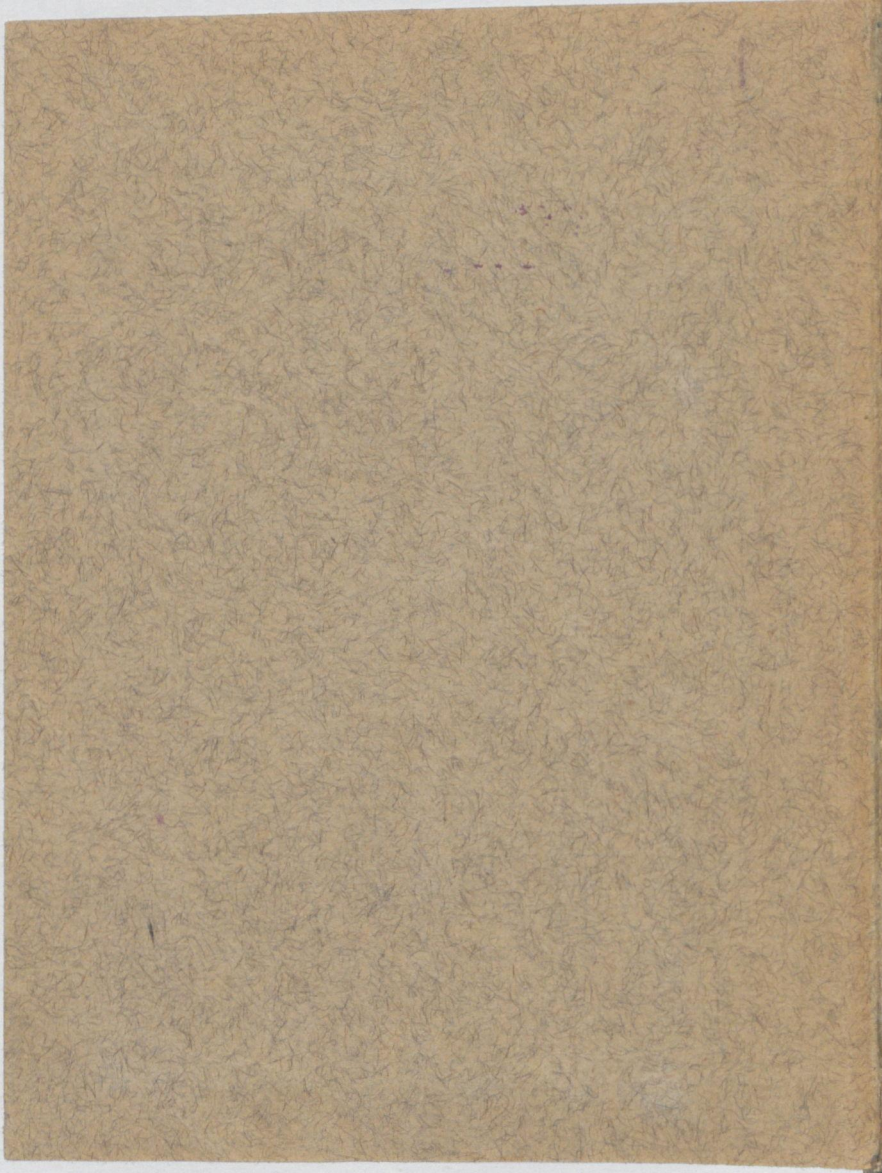
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ

~~985~~

64

КОСМОС

491.71

С-318.п

34

Проф. О. СИНЯВСЬКИЙ

≡ ПОРАДНИК ≡ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПРИСТОСОВАНИЙ ДО БУДЕННОГО ВЖИТКУ

Др-ом В. СІМОВИЧЕМ

~~4807~~

✓ 46

~~49077~~

~~1559~~
13838

204

неодінене 371

УКРАЇНО-АМЕРИКАНСЬКЕ ВИД. Т-ВО "КОСМОС"
ХАРКІВ—БЕРЛІН—НЬЮ-ІОРК

1922

Передрук заборонено
All rights reserved

50 приміри. на япон-
ському папері нуме-
ровано

25 000 примірник. цьо-
го видання замовлено
Наркомосвітою УСРР.

982

13838

Від Редакції.

Потреба такої книжки, як оця, здавна відчувалась. „Правописний Словарець“ Голоскевича вже давно розійшовся, книжечка Академії обіймає тільки найважливіші закони правопису, та й то зібрані вони в ній не дуже систематично, а заглядати до граматики — та їх і немає — не кожний має час і змогу, та й і завдання граматики зовсім інше. Все те мав перед очима автор, пишучи свій практичний „Порадник“, і він зазначає це у своїй передмові й додатку до самої книжки, що, хоч „практична“, ні трохи не тратить свого наукового характеру.

Але ж, переглядаючи книжку до друку, редакція зауважила, що хоч який у ній ясний і доступний виклад — то все ж не всяк, хто знає тільки московську мову, чи якусь говірку української, розбереться, де й чого йому шукати, щоб усунути свої сумніви щодо вживання тої, чи іншої форми, тої чи іншої букви. Тим то редакції довелося, полишаючи в цілому текст книжки, її унаочнити, унагляднити, зробити її ще більше з педагогічного боку практичною.

Цю мету мають виповнити ось які редакційні поправки:

1. пороблено параграфи, на які легше покликуватись, ніж на самі явища, як це зробив у манускрипті автор;

2. поміщено скрізь боківки, щоб читачеві легше було знайти, що йому треба, при чому явища, які, на думку автора, відомі читачеві з московської мови, чи з народньої, поміщено на першому місці, українські літературні — на другому, напр.: *эс* — *з*, *себтѣ*, в московській, чи в нарічєвій мові в *эс*, а треба *з* (*эселезо* — *залізо*), *е* — *а* (*чеснок* — *часник*) . . .;

3. автор не зазначував при явищу, чому саме його згадує, що ось, напр., у московській мові, з якою знайомий читач, чи в народній говірці, воно інакше (*богатый* — *багатий* . . .), а

що в літературній українській мові треба вживати такої форми, а не іншої — тим то подекуди в тексті це пододавано;

4. для перегляду відміни йменників, прикметників і дієслів додано зразки відмін, на подобу того, як автор робить у займенниках і числівниках;

5. вміщено на кінці показчик, де чого шукати (автор обмежився тільки змістом), — і в ньому зібрано всі слова й явища, щодо них може в кого повстати сумнів, як саме їх писати, чи вживати;

6. для прикладів заведено курсив; самі явища, про які мова, зазначено грубим письмом.

Додати треба, що сам автор придержувався в правописі азбучного порядку (а, я, е, є, и, і, ї) . . . ; такий самий порядок бачимо в обговоріжці наростків і, здебільшого, всі приклади подаються за азбукою.

Щодо самого тексту, то він у цілому лишився, як був, та тільки пороблено де-які зміни в термінології (напр., замість польського „речівника“ поставлено „йменник“, як первісно писав сам автор, головню з тої причини, що не може бути „дівіменника“, коли немає „йменника“, замість „вольового“ способу — „наказовий“, тощо), пододавано де-що, що автор нашвидку пропустив, або чого не доглянув (напр., §§ 4₂, 5_{3д}, 7_{3б,в}, 11₃, 12_{1в}, 14₈, 27_{3г}, 37, 68₂, 65_{1,2} . . . виділено „*ію*“ в окремий параграф, додано про „*і*“ в чужих іменах власних, пор. § 21₄, в морфології про пом'якшення *к, з, х* на *ч, ж, ш*, пор. 25₃, де-що в наростках, напр. 72_{1г}, 72_{28г}, 73₁₆ і т. д) тощо. Одну тільки поважнішу поправку зроблено в тексті, а саме, щодо писання наростка **-ічний** (із іменників на: *ік, -іка*) в чужих словах, який змінено в дусі правил Академії, а саме, щоб як у всіх інших чужих словах змінювати „і“ на „и“ тільки після зубних (отже: *фізичний*, — але *педагогічний*). Приклад — „пшеничний“ не підходить, бо ж у слові „пшениця“ в „и“, не „і“).

З чим редакція була незгідна, а чого ще не вирішило ні життя, ні Академія, це зазначено під текстом.

Др. Василь Сімович.

ВСТУПНІ УВАГИ.

Єдність усякого народу виявляється насамперед у єдності його літературної мови, цієї найхарактернішої ознаки нації. Але повна єдність народньої мови це фікція — такої мови ніколи не було, нема та й не буде, принаймні, поки люде живуть у неоднакових географічних, кліматичних, економічних, станових умовах. Така єдність є просто наукова абстракція, конкретна ж єдність визначається тільки тим, що люде різних говорів розуміють одне одного, що їм не перешкоджають у цім різниці їхньої мови, що, нарешті, вони признаються до однієї народности, як би вони її не звали. З появою ж у народа книжности виникає потреба устаткувати, внормувати міжговіркову й надговіркову — книжну або літературну — мову. У кожного народа історія книжної мови своєрідна, своєрідне її походження й дальша хода її розвитку, але загальний напрям того розвитку, принаймні в європейських народів, такий самий, це — наближування її до живої мови народу. Наслідком цього процесу є загибель «мертвих» книжних мов, як латини, старослов'янського язика, і народження нових книжних мов — чи то в формі переродження старих у напрямі «онароднення» їх, чи шляхом цілковитого розриву зо старою, «мертвою» літературною мовою і появи нової на народньому ґрунті. Роздірлення й відокремлення мов це ф а к т.

Що факт це позитивний, як і всяка природня диференціяція, про це свідчить як-найкраще розвиток літератур у європейських народів: ХІХ століття, доба розвитку «народніх» книжних мов, зазначається появою великих літературних сил (Міцкевич, Пушкін, Шевченко, Гамсун . . .).

Є погляд, що диференціяція мов — явище негативне й ненормальне, що нівеляційний вплив цивілізації стирає й колись, нарешті, зітре різниці між мовами, і отже диференціяції протиставляється бажана й необхідна (з того погляду) інтеграція. Цьому поглядові суперечить факт дотеперішнього розвитку мов.

Диференціація й інтеграція не такі вже суперечності і протилежності в явищах вищого, складнішого ґатунку. Інтегральний вплив цивілізації, культури, напр., не тільки не суперечить розвиткові особистих, індивідуальних здібностей у людини, а навпаки, можна сказати, пособляє йому. Без сумніву, разом з освітою людина набуває більш загальнолюдських прикмет, але ж одночасно поглиблює й індивідуальне, і ледви чи аж треба доказу, що між двома особами вищої культури заходить більша індивідуальна різниця, ніж між двома рядовими представниками, скажім, дикунів. В тямку «розвинута людина» ми свідомо, чи несвідомо вкладаємо прояв у неї в більшій мірі того, що можна назвати наслідком диференціації й інтеграції людей.

Взаємний вплив мов — явище безсумнівне, але ж рівнобіжно йде й розвиток їхніх індивідуальних властивостей. Кожна мова є річ дуже складна, і не завжди можна докладно визначити напрям впливу, розмір його, характер (у фонетичі, синтаксі, лексиці), а мови без таких елементів нема, як і немає мови без елементів оригінальних, навіть чисто індивідуальних. Перші елементи, сказати б, інтернаціоналізують мову (принаймні, при умові широкого розповсюдження де-яких елементів, як, наприклад, поширення серед європейських мов багатьох слів латинського й грецького походження), другі ж її індивідуалізують, відокремлюють. В цьому нема ніякої суперечності, визнання цього ж факту і вірний погляд на мову дає в руки де-який компас усім тим, що творять літературну мову.

В основі сучасної книжної української мови лежить народня стихія, але ж вона не становить у ній чогось цілком певного, визначеного, вже через саме те, що єдність народньої мови — утопія. Підлягаючи, крім того, впливам інших мов, інших культур, вона стає тим складніша, що до неї входять штучні, чисто «книжні», а то й зовсім чужомовні елементи. Витвір покоління письменників, українська книжна мова останніми часами вступає в нову для неї, але звичайну для літературної мови фазу буття; вона стає живою мовою цілої інтелігенції, мовою школи, науки, державних і громадських установ, одним словом — тою умовною міжговорковою й надговорковою мовою, що визначає собою єдність народу, будши спільним органом останнього — з одного боку, і проводячи в нарід позанародні культурні впливи, посередничачи між народом українським і народами іншими — з другого. Через цю мову (поза іншими способами) в український нарід увіходять культурні здобутки інших народів, через неї ж

виявляє й свої культурні вартості український для поживи інших і своєї. Ясно, що значіння кожної книжної мови міряють насамперед тим, наскільки вона потрібна і придатна для самого народу, але ж без шкоди для народу її не можна замкнути в межі самої народности — мови народа. Вимагати цього (Шевченковський язык!) — значить, свідомо чи несвідомо обводити нарід китайським муром. Та ж est modus in rebus. Книжна мова повинна використати maximum культури народу в сфері мови, використати безпосередньо, але і приспособити народне язикове світорозуміння для пізнання нового, вказаного іншими мовами. Розвиток нової української книжної мови завжди йшов під знаком глибокої народности її, але незвичайно важкі умови життя її не дали можливості в однаковій мірі розвиватись у ній усім елементам, необхідним для книжної мови, як усенароднього органу. Остання революція, збивши кайдани з українського народу і поставивши його книжну мову на належну височінь, разом з тим поставила перед нею цілу низку завдань, цілком природних для нового порядку речей. Декрет, закон, нота, інструкція, адміністративні розпорядки, хемія, математика . . . все це треба висловити українською мовою і висловити, здебільшого, людині, що набувала своєї інтелігентности не українською мовою, систематично її не вчила і знає хіба що якусь народню говірку. Та знаючи добре і книжну мову дореволюційної доби, не завжди людина висловиться — особливо на письмі — так, як цього вимагає становище й функція літературної мови тепер. Не устаткований іще як слід правопис, не скрізь зовсім одноманітна морфологія, не вповні визначена синтакса, не цілком однакові, а то й цілком не однакові терміни для сили силенної тямок наукового значіння. Більш-менш упорядковано тільки головніші правила правопису, решту ж, здебільшого, на свій смак доводиться кожному вибрати з можливого, тобто, живаного «так і так», а то й «і так, і так, і так». Це де-кому здається навіть безнадійно-катастрофічним, хоч власне тут нічого ні безнадійного, ні катастрофічного немає. Це свідчить тільки про надзвичайно жвавий розвиток української літературної мови, розвиток, який, правда, може видатися ненормальним, але ж це вже явище другорядне, бо дочасно. Кожна жива мова перебуває у стані безперестанної еволюції — одні елементи в ній вимірають, другі виростають, треті перероджуються; ніяка граматика, ніякий кодекс правил не може встановити повної єдности живої літературної мови. Проте ж р е л я т и в н а є д н і с ь т ь. можлива єдність у дану добу.

є необхідність, яка має немалу вагу. Особливо гостро відчувається така потреба для літературної мови ділового, практичного й наукового характеру, тим паче тоді, коли така мова якийсь, може, й довгий час у значній своїй частині являтиметься перекладом із другої, у нас — передусім із московської мови. Воно не диво, що наша сучасна мова рябіє від різних неорганічних елементів, стає через край різноманітною, особливо, щодо синтакси та лексики. Інакше воно й бути не могло. Тільки тому рябінню, тій різноманітності треба в інтересі тої релятивної єдності ділової, практичної й наукової мови запобігати. Ми знаємо до того один шлях: якомога розповсюджувати науку української мови й таким чином підготовляти людей, що думали б, говорили б і писали б по-українському як слід. Певна річ, життя, щоденний *usus* буде найкращим регулятором у виробленні релятивної єдності; з часом само по собі відпаде те, що непотрібне, інше заїнкорпорується і не відчуватиметься вже, як щось неорганічне. Але поки це буде, повстає для тих, що пройшли неукраїнську школу, потреба — зібрати в систематичний показчик хоча б що-найголовніше з того, що повинно становити релятивну єдність сучасної книжної мови. Оцей «Порядник» і є спроба дати вказівки з різних відділів граматичної єдності сучасної літературної мови.

Складаючи його, впорядчик і мав на увазі теперішнього українського інтелігента, вихованого, звичайно, на неукраїнській мові, але ходюю подій поверненого народові, примушеного знати його мову в потрібному для інтелігента розмірі. Той інтелігент уже не вчитиметься систематично мови, він приневолений користуватися принагідними матеріялами щоденного життя, в розмові, на зборах, з брошури, часопису, словом — набувати знання з того життєвого казана, де ніколи доглядати граматичних правил, вишукувати потрібні параграфи правопису й т. п. А не раз йому доведеться й уважніше, серйозніше поставитись до своєї мови: треба написати протокола, скласти заяву, укласти звіт, доповідь, перекласти цілу книгу на українську мову, треба викладати в українській школі — тут уже хоч-не-хоч мусиш удатись до граматики, словника й т. ін., і звичайно, удатись за справою щодо якогось окремого явища, щодо окремої граматичної категорії, на яку наскочиш. Чи писати „збиратись“ чи „збіратись“, „Івану“ чи „Іванові“, чи „Іванови“, гаразд чи *гаразд*, два рази чи два разя, „той“, *що* прийшов“ чи „той“, який прийшов“, „книгу вже перекладено“, чи „книга вже перекладена“

—такі й подібні питання зустрічаються раз-у-раз, відповідь же на них не легко знайти швидко, а головне, відповідь безсумнівно правильну. Насамперед, майже всі граматики української мови писані для школи, для дітей, значить, для методичного навчання, а не для справок, і тим то часто треба прочитати кілька сторінок, щоб найти те, що потрібне; по-друге, ще й досі нема в нас офіційальної граматики, граматики ж неофіційальні не скрізь у згоді між собою, і де-які правила в них і вимоги їхні до української мови не придатні. Правда, як уже завважено вгорі, повна однаковість граматики неможлива, але ж багато де-чого вже можна й слід уже цілком устаткувати, зоднотніти. З цією метою видано й «*Найголовніші правила українського правопису*» (Київ, 1921), як офіційальний правопис Української Академії Наук, затверджений Наркомосом У. С. Р. Р. Гр. Гриньком. Тільки туди не ввійшло чимало правописних подробиць, не кажучи вже про морфологію та синтаксу. В наш «Порадник» «Найголовніші правила» ввійшли цілком, без винятку, при чім завжди з поміткою: (Ак.). Все ж інше, за недостатчею офіційальних матеріялів, взято з ріжних граматик і творів українських авторів, і воно лежить на відповідальності самого впорядчика.

Заводячи ту, чи іншу граматичну норму, не встатковану Академією, упорядчик завжди виходив з таких мотивів:

- 1) щоб ця норма була природна для найбільшої частини народньої мови;
- 2) щоб вона була звичайна в творах найкращих українських письменників, і
- 3) щоб вона була краща, вигідніша з погляду поступу, удосконалення мови.

Звісно, що як коли не можна було погодити всі вимоги, то перевага віддавалася традиції. «Порадник» цей є, сказати б, граматичний інвентар української літературної мови, систематизований так, щоб швидко й легко знайти потрібну граматичну вказівку в відповідній язиковій асоціації. В першому розділі подаються вказівки щодо окремих звуків і літер, у другому вказівки морфологічні, у третьому наростки й, нарешті, синтактичні вказівки. Відносно повним являється тільки перший розділ, другий обмежується йменником, прикметником, займенником, числівником та дієсловом, наростки подаються йменникові, прикметникові й дієслівні, синтактичні ж уваги торкаються тільки найважливіших питань. Зроблено так через дуже обмежений час для складання «Порадника».

Проф. О. СИНЯВСЬКИЙ.

ЗВУКИ Й ЛІТЕРИ.

А) ГОЛОСІВКІ [ГОЛОСНІ].

А.

1. 1. В старій українській мові писали й говорили, та в де-яких говірках і досі говорять „о“ (по моск. так пишуть), а треба казати й писати „а“ в таких словах:

о—а

а) *багатий* (*багатир*, *багацтво*, *багато* . . .), *ганчар*, *гарячий* (*гарячка*, *згаріще* . . .), *гаразд*, *кажан*, *калатати*, *калачики*, *каламутний*, *качан*, *монастир*, *манаг*, *паламар*, *Радивон*, *Радько*, *салдат*, *халлява*, *хазяїн*, *чабан*, *шаравари* . . .;

б) і так само в наворотових дієсловах: *ганяти*, (*роз-*, *поганяти* . . . — хоч: гонити), *знемагати* (*змагати* — *змагання*, *помагати* — *помагач*, *вимагати* . . . — хоч: знемога), *качати* (хоч: котити), *ламати* (*ламанний* . . . хоч: ломити), *скакати* (*перескакувати*, *скакання* . . . — хоч: скочити), *хапати* (*хапаній*, *хапко*, *хапливий*, *хапнути*, *хапання*, *хапком* . . . хоч: схопити);

о лишається

Але ж: *вимовляти*, *догорати*, *процяти*, *вмочати* . . .

2. Після піднебінних шипучих (*ж*, *ч*, *ш*, *щ*) неподвоєних, які подекуди вимовляють м'яко, пишеться „а“ не — „я“,

я—а

а) у словах: *лоша*, *курча*, *ведмежа*, *горщата*, *лошам* . . .;

б) у формах: *біжать*, *кричать*, *душать*, *тріщать* . . .;

3. Пишеться **а** в окремих словах:

а) де буває в говірках (або в моск. мові) „**е**“: *барліг* (не — берліг), *Герасим* (не — Герасим), *часник*, *чапун*, *чамайдан*, *чапрак*, *чахоня*, *шаланут*; е — а

б) на кінці слів (у моск. мові, а то й у говірках лише шелестівка): *брова*, *воша*, *корогва*, *миша*, *морква*, *церква* . . . шел. — а

4. Чужі слова, в яких чується „**а**“, треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові: **Чужі слова**
капітан [не копитан], *капітал* . . . (Ак.).

Про те, як писати **а** з чужих мов після **л**, див. § 22^{1в}.

Я.

2. 1. В деяких говірках у йменників середн. роду зі старим **іє** (моск. **ье**) говорять „**є**“, а треба і в називнику і в орудн. одн. говорити й писати „**я**“: *зілля*, *насілля*, *волося*, *обіддя*, *галуззя*, *сміття*, *клоччя*, *піддашия*, *збіжжя*, *листя*, *безхліб'я*, *безголов'я*, *пір'я* . . . , також: *зіллям*, *насіллям* (ор. одн.) . . . (Ак.). є — я

2. Не — „**ї**“, а — „**я**“ пишемо в таких словах: *запрягати* (запріг і запряг, запрягла), *лягати* (ліг і ляг, лягли), *одягати* (одяг, але — одіж). і — я

3. Не — „**ї**“ і не — „**є**“ чи „**є**“ (як ось у моск. мові), а **я** появляється в таких словах: *колодязь* (колодязя . . .), *ляц* (ляца . . .), *ялинка*, *євангелія*, *навестяж* (і навстїж) . . . і, є — я

4. «В чужих словах» — скрізь, і на кінці слів і в середині — пишемо **ія**, а не — **іа**: *матеріал*, *геніальний*, *спеціальний*, *фіалка*, *варіант*, *діявол*, *діякон*» (Ак.). іа — ія

5. Про **я** після **л** у словах, що дійшли до нас із чужих мов через польське посередництво (*пляшка*, *клямка*, *ляда*, *лямпа*, *канцелярія*), див. § 22^{1в}. я після л

Про апостроф перед „**я**“ див. § 17.

3. „Е“ пишемо:

1. в одкритих складах (у закритих в „ї“, пор. § 6₃), *волосени* (волосінь), *височени* (височінь), *гребенем* (гребінь), *далечени*, *жменя* (жмінь), *каменя*, *кореня*, *кошеля*, *кременем*, *кужеля*, *лебедя*, *лемеша*, *осени*, *паперу* (папір), *постелі* (пост ль), *ячменю* . . . ;

2. хоч склад закритий, але, на подоби інших відмінків чи слів, являється „е“ у словах: *вечер* (вечеря, вечері, вечерею . . .), *зубитель* (*учитель*, *родитель* . . .), *мед*, *меч*, *монет*, *небес* (небесний) *озер*, *печер*, *потреб*, (потрібно), *решет* (решітка), *землю*, *чудес* і т. д.; і так само замість етимологічного „ї“ в словах: *ведмедя* (ведмідь), *речи* (до речі, речами, річ), *стрельнути* (стрілити).

3. Через те, що безнаголосне „е“ в вимові наближається до „и“, то треба мати на увазі,

а) що випадне, чи вставне може бути тільки „е“, ніколи ж „и“, тим то пишемо:

випадне
„е“ *дери* (драти), *мерці* (мрець), *шевиця*, *женці*, *жену* (гнати), *беру* (брати), *витер* (тру) [див. ще § 5₂] . . . то знов: *хлопець* (хлопця), *півень*, *червень*, *кашель*, *праведний* (правда), *терен*, *вітер*, *верхівець*, *майстер*, *Дністер* (і Дністро), *Олександр*, *міністер*, *рубель*, *корабель* . . .

вставне
„е“ *весел* (весло), *відер*, *земель*, *мітел*, *півень*, *брехень*, *друкарень*, *книгарень*, *корчем*, *тюрем*, *ряден*, *стебел* (стебло), *сідел*, *сестер*, *ребер*, *чисел*, *ярем* . . .

корінне
„е“ б) як у коріні слова в „е“, то воно так скрізь і пишеться: *весло* (вєсла), *весна* (на вєсну), *степи* (степ), *теля* (отєлиться), *не брав*, *не стямився* . . . (знєстяму, знєхотя, нємічний), *Петро* Пєтрє!, *Семен* (на Сємена) . . .

-ере-,
-еле- в) у групах **-ере-**, **-еле-** (між шелестівками) все пишемо „е“: *берег*, *берез*, *берест*, [о]березний, *берегти*, *вереди*, *вередливий*, *вереск*, *верещати*, *вересень*, *веретено*, *дерево* (дерев), *дерева*, *джерело* (джерел), *жерєб*, *оберемок*, *озжерєд*, *очерет*, *поперек*, *серед*(ній), *тверезий*, *через*,

череп, . . . белебень, влет(ень), келеп, келех, селезень,
шлест, шлети . . .

г) в відміні [флексії] іменників „е“ в в таких за-
кінченнях:

„е“
в закінч.

а) серед. р. наз., знах., кличн. відм. одн. а) імен.
м'якої відм.: *поле, горе, відерце* . . .

б) чоловіч. роду давальн. відм. одн. м'якої
відм. [див. §§ 25₁, 38] *копелі, товаришеві, краєві* . . . ;

γ) кличн. відм. чол. тверд. [§§ 27₁ ва, 38],
жіноч. м'як. [§§ 27₃, 38] відм.: *брате!, земле!* . . . ;

δ) орудн. відм. одн. м'яких відмін [§§ 28_{1, 2, 3}, 38]:
копем, товаришем . . . , *полем, стовпищем* . . . , *землею,
ріллею, статтею, суддею, їжею (гаєм, надією* . . .) ;

ε) родов. відм. множ., де в закінч. -ей [§§ 31₃,
38]: *грошей, людей, очей* . . .

г) в відміні прикметників, займенн. і числівн. б) прикм.,
сер. род. називн., знах., кличн. відм. одн. [§§ 39, 50,
55 . . .]: *чорне (поле), наше (горе), сьоме (відерце)*; про
синь, їжнь, третє див. § 4₃;
займ.,
числ.

д) в відміні дієслів I кляси [групи] у формах дій-
сного способу тепер. часу [§§ 58₁, 70₁]: *станеш, гине,*
хочемо, кинете . . . ; в) дієсл.

у 2 особі множ. наказового способу [§§ 62,
70]: *станьте, сипте, дайте* . . . ;

е) в наростках: -есеньк-, -ечк-, еньк-, -енк-,
-еро, -ент- (ят-), -ен- (у дієслівних формах § 67₂),
-тель (див. § 3₂): *білесенький, річечка, дядечко, тамечки,
ручельки, горенько, Шевченко, десятеро, козеня(т), оче-
нята, роблений, мученик, приятель, завідатель* . . . ; „е“
в нарост.

в) у закінченнях таких прислівників: *дуже,*
інакше, завше, лише (лиш), *майже, наче* (неначе), *ніде,*
інде, осьде, саме . . . і прикметникових та числів-
никових прислівн. . . . *більше, довше, менше, нижче,
добре, сперше, перше, вдруге, по-перше, найперше* . . .
(більш, перш . . .). „е“
у присл.

-ьовий,
-евий

4. «Прикметники на **-евий** (з наголосом на „е“) не міняють цього „е“ на „**ьо**“, „**о**“: *вишневий, тижневий, Василевий, сажневий, дешевий, смушевий, грушевий*» (Ак.).

чужі
слова

5. «Чужі слова», в яких чуються „е“, «треба писати» й вимовляти «по можливості так, як вони вимовляються у своїй мові: *губернер, доктринер, фельдшер*» (Ак.).

Про „е“ після „т“ див. § 221в.

нові
европ.
слова

6. Новіші європейські слова, такі, що мають на початку слова „е“, в укр. мові вимовляються й пишуться з „е“: «*евакуація, еволюція, егоїзм, екватор, екзамен, екскурсія, елегія, енергія, епідемія, епізод, епітет, етика, етимологія, етиографія, ефект, епоха, естетика, ехо*» (Ак.).

Про давніші слова див. § 44б.

Є.

4. „Є“ пишеться

є—йє

1. де чуємо „йє“:

є, мов, баєчка, з'єднати, двоєчко, лякається, п'є . . .;

2. в відміні

у відміні

а) іменників чолов. м'якої відм. на -й у давальн., і орудн. відм. одн. [§§ 25₁, 28₁, 38] й жіночої м'якої відм. на -я з попередньою голосівкою у кличн. і орудн. відм. одн. [§§ 27_{3г}, 28₃, 38]:

краві, раєм . . . ; надіє, гімназією . . .;

б) займенників присвійних, указових, питайних, невизначених та числівників у родов. і орудн. жіноч. м'якої відм. одн. [§§ 49, 50б, 51б, 52, 55а];

моєї, тієї, цієї, всієї . . . своєю, цією, однією;

в) дієслів I кляси [§§ 58₁, 70] у формах дійсного способу тепер. часу, коли перед закінченнями в голо-сівка:

маєш, криє, чуємо, малює . . .;

після
шелест.

3. для означення пом'якшення попередньої шелестівки перед „е“ [як ось *я, ю*]:

синє, третє, орлє, лємо . . .;

4. в чужих словах:

в чужих
словах

а) після *ль, ть* . . . : *Мольєр, барельєф, рельєфний, льє* (франц. *lieu*), *ТЬєр, Готьє* (Ак.) . . . ;

б) на початку чужих слів, що дійшли до нас через церкву, і взагалі «давніх і часто вживаних, де воно вимовляється як „йє“: *євангелія, євангелієт, Єгипет, єзут, єретик, Єрусалим, Євген, Європа, єпископ*» (Ак.) . . . ;

в) після „ї“ (іє): *їєстизм, їєна, дієта, авдієція, чуже „іє“ карієра*;

г) після інших голосівок; тим то пишемо *проект*, а не *проєкт*.

Про апостроф перед „є“ див. § 17.

И.

5. Буква „и“ пишеться

1. в дієсловах за значінням наворотовости з корінним (випадним) „е“ перед *р, н, л*; *збирати, визбирувати* (беру — брати), *випирати, умирати, стирати, видирати, пожирати* [зажерливість, ненажера від — „зажерти“] . . . , *обжирати* (жну), *проклинати* (клену), *напирати, роспирати, витирати, . . . вистирати* . . . ; так само з випадним „о“: *висохати, роздирати, виривати* [про „ї“ в інших випадках, див. § 6_в];

дієсл.
наворот.
з корін-
ним „е“

2. у групах *-ри-, -ли-*, між шелестівками, коли в закритих словах буває *-ро-, -ре-, -ло-, -ле-*: *чоробривий, кришити, дрижати* [і дріжати], *гримати, тривога* [і тривога], *тримати, тривати* [і трівати], *стрижень, дривітня, блищати, блискавка, глитати* . . . ;

групи
-ри-, -ли-

3. Не — „ї“, як подекуди говорять, а — „и“ пишемо в корені слова в незакритих складах після *є, ч, ш, щ*: *жито, відчиняти, чи, чималий, широкий, щирій* . . . [див. § 6_в], і так само в таких окремих словах: *блакитний, зима* (зимовий, озимка . . .), *комчи, мизинець, хиба, письмо, дитина, дитя, дитячий* (але — діти), *сидіти* (але — сісти) . . .

і — и

Так само: *слина, слинявий* . . .

ей, ой,
—ий

4. Пишемо „и“ [не „е“ або „о“, як у моск. мові] перед йотованою голосівкою або й: *иия, чий, чия, бий, лий, пий* . . . , *рий, мий, помий, дурний* (але: *цей, той*) . . .

в відміні

5. Пишемо „и“ в відміні йменників і після *з, к, ж* (ніколи — „і“):

а) в чол. роді в називн. й кличн. множ., в жіноч. в род. одн. й називн. множ.: *луги, коники, сплюхи* . . . , *дороги, руки, рўки, блохи, блѣхи* . . . ;

б) іменників чолов. р. називн. відм. множ. з наростком **-ин**: *Болгари, Татари, Серби, Вірмени, Мурини*, але *селяне, міщане, Галичане, християне*, а також *люде* (див. 30_{1а});

в) «іменників жіночого роду, що кінчаються на приголосний звук (шелестівку — шелестівкова відміна, див. §§ 24_з, 38) в родовому відмінкові однини: *з ночи, коло печи, з подорожи, цієї соли, нічної тіли, без сповіди, без відповіди, з радости, до смерти*, також: *матери*» (Ак.);

г) в відміні прикметників (займенн., числівн.) чол. роду скрізь у називн. відм. одн., отже й після *з, ч, ш, щ, з, к, ж*; *свіжий, гарячий, перший, вищий, другий, такий, глухий* . . .

д) в II класі відміни дієслів [див. §§ 58_з, 70_з] в формах дійсного способу: *хвалиш, бачиш, робимо, кричите* . . . і в закінченнях дівіменника й дієприслівників усіх дієслів [§§ 65, 68]: *хвалити, хвалячи, хваливши*;

нарост.
-ичний

6. у прикметниковому наросткові **-ичн-**: *писичий, столичий* . . . і в чужих словах після *ц, т, з, с, шилучих* і *р* (див. 7): *методичний, теоретичний, музичний, класичний, реторичний* . . . [пор. § 73₁₅];

в невід-
мінних
словах
на кінці

7. на кінці таких невідмінних слів:

а) прислівників і частиць: *вельми, орядигоди, доки, завжди, завжди, заки, коли (ніколи, відколи), куди (нікуди, кудись, декуди), ледви, межи* (і між), *мовчки, навпаки, ондечки, пішки, поки, почасти, рачки, скільки (наскільки . . .), стільки, сюди, тамечки, такечки, таки* (тактаки), *тільки, трохи, туди, тутечки*;

б) прийменників: *проти* (супроти), *ради*,

в) сполучників: *аби* (*щоби*);

8. в чужих словах «після приголосних [шелестівок] в чужих
словах зубних: *д, т, з, с*, шиплячих: *жс, ч, ш* і після *р* (тільки не в іменах власних, див. б_{11в}) *директор, дипломат, тил, тиран, антихрист, університет, музика, пропозиція, шифрований, режим, фабрика*» (Ак.); у власних іменах, коли вони зукраїнізовані, „*и*“ пишеться і після інших приголосних: *Михайло, Михайлина, Микола, Пилип* або *Филип, Єгипет, Рим*»¹⁾ (Ак.). Також «можна писати: *диякол, диявол* [§ 24]. *Гавриїл*» (Ак.).

I.

6. „І“ пишемо:

1. «з початку слова, коли не вимовляється „йі“ („ї“ и—і О. С.), треба писати „ї“ (а не — *и*): *Іван, іграшка, іду, істина, Ілля, іскра, іквітка, ім'я, істит, існувати, істота, іти, Ірод, іржа, Ірпень*» (Ак.). Отже ще [як „ї“ приставне]: *іжжити, ігла, ікла, ірвати, ільняний, іллє, іржавий, іще, із- (ів-)* і так само: *імовірний*. А також після прийменників *з, в, над, перед, об, роз, під, від* у зложених словах [вставне „ї“]: *згонити — зізнати, стовп — зігнувся, входити — увіходити, над нами — наді мною, переді мною, обібрати, розізнати, підібрати, відіткнути* . . .

2. „І“ на початку слова може чергуватись із „йі“: *Іван — Йван, іду — йду, ім'я — займенник, і — й, імовірний — неймовірний* . . . , а це на те, щоб уникнути збігу шелестівок або голосівок; з тою самою метою і приставляється та вставляється [див. під. 1] „ї“: *він ішов*, але

¹⁾ Той самий закон треба б віднести й до всіх інших давно зукраїнізованих слів, що ми їх дістали через церкву: *католик, митрополит, єпископ* . . . Ред.

— вони *йшли*, вода *лє* наче з *відра*, але — дощ *їллє* як *їз відра* (пор. § 10₁)

е—і
в закритих складах. 3. „І“ появляється з „е“ в закритих складах: *воло-сїнь* (волосени), *височїнь*, *сїльський* (село) . . . *жмїнь* (жменя), *колїс*, *плїч* (плече) . . . див. § 3₁.

о—і
в закритих складах. 4. з „о“ в закритих складах:

барліг — барлогу
бїль — з боєм
брїв — брова
вигїн — вигону
вирїб — виробу
вихїд — виходу
війна — воювати
вістїрка — вівторок
вїльний — воля
гїн (род.) — гони
гїркий — горе
гїсть — гості
гуркїт — гуркоту
дїм — дому
дохїд — доходу
дрїт — дроту
живїт — живота
засїб — засоби
захїд — заходу
збїр — збору
згїдний — згода
злїсть — злости
кїр — кору
клопїт — клопоту
лїї — люю
макогїн — макогона
милїсть — милости
мїжувати — мозок
нарїд (народ) — народу
настрїї — настрою
напїї — напою
недобїр — недобору

блїх — блоха
божевїльний — збожеволїти
нїч — ночи
окрїп — окропу
осїб — особа
ослїн — ослони
Петрївка — Петрові
підкїв — підкова
покїї — покою
покїс — покоси
поклїн — поклову
похїд — походу
прохїд — проходу
радїсть — радости
рїдний — родина
рїжнї — рожен
розбїї(ник) — розбою
самїтний (і самотний) —
самота

сирїт — сирота
сїк — соку
слобїдський — слобода
спокїї — спокою
сповїб — способу
стодїл — стодола
стогїн — стогону
устрїї — устрою
Харкїв (ський) — Харкова
шкїл — школа
шкїдливий, *шкїдник* — шкода
ягїд — ягода і т. і.¹⁾ Але див.
§ 6₅

¹⁾ Сюди ж належать: *сїллю* (соли), *нїчню* (ночи) [§ 28₄],
. . . *весїлля* (веселий), *осїнню* (осени) . . . Ред.

5. „*ї*“ пишемо і в відкритих складах, замість „*о*“ й „*е*“ а) на подобу інших, споріднених слів, де є „*ї*“: *гірочка* (гірка), *зірочка* (зірка), *жіночка* (жінка), *ластівочка* (ластівка), *кізонька* (кізка), *кісонька* (кіска), *кісточка* (кістка), *ніженька* (ніжка), *удівонька* (влівка), . . . тим то й: *борідонька*, бо — борідка, *доріженька*, бо — доріжка, *голівонька*, бо — голівка, *корівонька* [і коровонька], *сторіночка*, *черідонька* і т. д.;

б) на подобу інших форм, де „*ї*“ є в закритому складі: *гвіздок* (бо — гвіздка), *дзвінок* (бо — дзвінка), *гребінець* (гребінця . . .), *камінець* (камінця . . .), *візок* (візка), *кілок* (кілка . . .), *кінець*, *корінець*, *кремінець*, *обідець*, *Харківець* (Харківця), *місток*, *олівець* (олівця), *очінок* (очіпка), *покрівець*, *стіжок*, *стілець*, *удівець* (удівця . . .), *кіготь*, *ліготь*, *ніготь* (нігтя), *одіжи* (одіж), *молодіжи* (молодіж), *крадіжи* (крадіж) . . .;

в) на подобу інших слів, у групі -*оро-*, -*оло* [§ 82^в], -*ере-* [§ 33^в]: *поріг*, *доріг* . . ., *сморід*, *борід*, *сковорід*, *черід* (і черед) . . ., *воріт*, *доліт* . . ., *борін*, *сторін* . . ., *голів*, *корів* (і голов, коров) . . .; *виволік*, *застеріг*, *зберіг* . . .; *роздоріжжя*, *Запоріжжя*, *подоріжжя*, *підборіддя* . . .;

6. в дієсловах зі значінням наворотовости з корінним *е* [тільки не перед *р*, *л*, *н*, порівн. § 5₁]: *брехати* — *набрігувати*, *гребти* — *вигрібати*, *гнести* — *гнітити*, *пести* — *сплітати*, *мести* — *вимітати*, *пекти* — *опікати*, *наректи* — *нарікати*, *чекати* — *очікувати*, *чесати* — *вичісувати*, *причепити* — *чіпляти*, *чіпати*, *шептати* — *вищипувати*, *щепити* — *прищипати* . . ., *берегти* — *зберігати*, *стерегти* — *застерігати* . . .; *підперезати* — *підперізувати*, *потребити* — *спотрібовувати* . . .;

7. в окремих словах:

чотирі, *яцірка*, *срібний*, *кріпак* . . .
діброва, *заміж*, *огірок*, *шкіра* . . .
дріжджі, *прізвище*, *піджмурки*, *діра* . . ., *дривіття* . . .
братік, *вулік* . . .
вітати, *цвісти*, *світати*, *лімати*;

о, е — і
в відкритих
складах.

у групі
-оро-
-оло-
-ере-

е — і
в дієслів.
навор.

е — і
у — і
о — і
и — і

у відміні 8. а) у відміні іменників:

а) чолов. роду в закінч. давальн. відм. одн. (-ові, -еві, -ві): *чоловікові, коневі, гавві* . . . (Ак.) [§ 25₁, 38];

б) чолов. роду з закінч. на *-юс, -ч, -ш, -щ* у називн. і знахідн. відм. множ. *пожі, паничі, товариші, гроші, куці* . . . (Ак.) [пор. § 38];

γ) усіх родів у місц. відм. одн. в усіх м'яких відмінах: *на кінци, в землі, на сонці* . . . [§§ 29, 38];

δ) чолов. род. з закінченн. на -р (-ря у родов. відм.) в місцев. відм. одн. й наз. множ.: на *кобзарі, багатирі* [малі], *комарі* . . . і навіть: *школярі, теслярі, малярі, пролетарі* . . . [§ 30_{1б}];

ε) жіноч. роду з закінч. на *-яса, -ча, -ша, -ща* в родов., давальн. й місц. відм. одн. та називн. й знахідн. множ.: (великі) *калюжі*, (чистій) *дуги*, (на високій) *кручі*, (солодкі) *груші*, (лев'ячі) *паци*, див. §§ 24₃, 25₃, 29₃, 30₃;

ζ) жіноч. род. з закінченням на шелестівку в давальн., місцев. відм. одн. та називн. і знахідн. множ.: (дрібній) *солі, тині*, в *ночі*, в *печі* . . . Так само іменники без однини: *радощі, труднощі, молодощі*, і т. ін. (що ніби-то являються множиною для деяких слів на *-ість*: *радість*). Виняток: *в-осени* (Ак.), див. §§ 25₃, 29₃, 30₃;

б) прикметників (займен., числ., дієприкметників):

а) у називн. відм. множ.: *на-гучі, давні* . . . *батькові, учителеві, материні* . . ., *такі* . . ., *котрі, другі, треті* . . . *поорай*, . . . див. §§ 46, 47;

б) у давальн. і місцев. відм. одн: жін. род.: *старшій* (сестрі), *у свіжій* (воді), *на крутій* (горі), *другій* (дочці) . . . пор. §§ 41, 45, 47;

γ) у м'якій відміні називн. одн. чол. р., оруд. і місц. чол. і сер. одн., у множ., замість -ьн-, що ніколи не пишеться: *силій* (дим), *їзнім* (коням), *третім* (півнів), *третім* (півням), *третіми* (півнями) . . . див. §§ 39, 44, 45, 46, 47;

9. у наростку **-ісіньк-**: *білісінький, чистісінький, наросток однісінький, отакісінький* . . . (не плутати з **-есеньк-**!); **-ісінький**

10. на кінці таких прислівників: *вгорі, вранці, долі, досі, іноді, ні (злічев'я), справді, сьогодні, тоді,* також: *далі, мерції, скорії*; пишеться воно і в таких словах на кінці: *далебі, спасибі, помагайбі* . . . *двічі, тричі*;

11. в чужих словах, крім зазначеного в § 5_в:

а) кожне початкове чуже „ї“: *історія, імперія, ідол, ідея, Ірод, інститут, інтелігент, ігумен, іронія, Індія, Іван, іміграція, інституція, інспектор* . . . (Ак.); **в чужих словах**

б) після всіх шелестівок, крім зубних, шипучих і **р**: *публіка, маніфест, амуніція, біблія, фігура, універсал, хроніка, архів, архідіякон, бібліотека* і т. д. (Ак.);¹⁾

в) в чужих прізвищах, де чути „ї“: *Дізраелі, Дільман, Тільмон, Тіде, Тімур, Мазіні, Зібер, де-Бюсі, Росвіні, де-Навжі, Скюдери* (Ак.);

г) перед голосівкою та **й**: *Франція, Росія, Австрія, Азія, історія, матеріял, архієрей, Антоній, Опонрій, Григорій, Горацій* (Ак.). [див. §§ 2_д, 4_в].

Ї.

7. Букву **ї** пишемо

1. »з початку слова або з початку складу, коли вона вимовляється як „її“: *їдець, їдкий, їдцем, їжа, їжак, їзда, їдити, її, її, їсти, їсати, їсній, Україна, твоїми, мої, свої, ївга, троїстий*» (Ак.); **ї = їй**

2. після приголосних (шелестівок), але тоді тільки, коли „ї“ не зливається з ними: *на тім'ї, на безриб'ї, з'їсати, під'їсати, в'їсати, об'їсати, з'їсти* (і ззісти), *у пір'ї, на подвір'ї, на взір'ї* . . . (Ак.); **після губних і р у злож. словах.**

¹⁾ Розуміється, що і в прикметниках, утворених із тих слів, після всіх цих шелестівок теж пишемо „ї“: *полемічний, меснічний, педагогічний, графічний* і т. д. Ред.

в відміні

3. в відміні:

а) іменників, а саме назв місцевостей, де „ї“ після голосівки в в відкритому складі (замість „є“): *Київа, Почаїва, Чугуїва, Мліїва* . . . ;

б) займенників: *її, їх, їм* [§ 48] . . . *моїї, мої, твої, своїї, своїми* [§ 49] . . . *чиї, чиїх* § 516 . . . ;

в) дієслів у II класі, якщо перед закінченнями в голосівка: *стоїш, доїть, гоїмо, таїте*, див. §§ 58, 70;

ї = йи

4. коли „ї“ склалося з „йи“ [що ніколи не пишеться]: *стоїмо, гоїти, війїна, пірїна, боїще, гноїще, збоїти, запоїти, вибоїна*;

в чужих словах після голосівки

5. в чужих словах букву „ї“, що стоїть після голосної, передаємо через *й* (а не „ї“): *Кайї, Михайїл, Гавриїл, Рафаїл, Елеїда, архаїчний, героїчний, руїна, араїзм* (Ак).

Про апостроф перед „ї“ див. § 17.

О.

8. „О“ пишеться:

і—о

1. в відкритих складах: *барлогу, болю* . . . див. § 64;

2. в закритих складах, на подоби інших форм:

а) *жалоб, запон, істот, обор., ос, рож, перешкод, підвод* (і підвід), *пригод, підпор, проб, сов, сухот* (і сухіт), *турбот, тополь, установ, чеснот* . . . ;

запозичені слова

б) у запозичених словах: *агроном, бог, закон, престол, погром, собор, вітєкєл, апостол, пролог, москєвка, москєвський, Артемєвський, потєл, том* . . . ;

-оро-,
-оло-

в) у групах **-оро-**, **оло-** (між шелестівками): *борошно, виворот* (і виворіт), *ворог, волос, ворон, ворок, горобці, жолоб, колєс, молєт, морєз, морєж, порєв, околєт* (і околїт), *ополєнка, порєж, порєн, сторєж, хворєст* . . . але див. § 65н;

в—о

3. після шипучих [*єс, ч, ш, щ, дєс*] і *й* з колишнього **є, ь** перед твердим складом (тобто, перед складом, у якому в **а, о, у, ы, ь**): *єонатий, чоловік,*

чоботи, чого, чотирі, шовк, бджола, щока, щогла, гайок, йорж, лийовий, майовий . . . , кружечок, цвіточок, книжок, дощок, пташок, бочок, шийок, лайок . . .

Таким чином, узявши на увагу сказане в § 3₁ розрізняємо: шість — шостий (церк.-слав. шестый) — шести (церк.-слав. шести) жінка — жонатий — жених, вечір — вечера — вечеря, пшінка — пшоно — пшениця, шерсть — шорсткий, чернець — чорний, жерсть — жорстокий . . .

В часі, коли *е* (*ѣ*) переходило в *о*, шипучі [*ж*; *ч*, *ш*, *щ*] були ще пом'якшені, тим то хоч: кружок, але — кружечок, смушок — смушечок, дрючок — дрючечок, горщик — горщечок, книжок — книжечок, подушок — подушечок, дощок — дощечок, ліжок — лісчок, лічка . . .

Але: гайок — гайочок, райок — райочок.

„*о*“ замість „*е*“ або „*ї*“ часто маємо в формах вивідних: чорний — чоріти, щока — на щоці, пшоно — у пшоні . . . більшість — більшоости, свіжість — у свіжості . . . (завжди *о*), на подобу таких форм, як: певність — певности, радість — радости . . . ;

4. випадне або вставне *о*:

а) вузол, вихор, мозок, вогонь . . . в назив. відм. одн.

б) верстов, дрохов, церков, бужов, кроков, корогов, тиков, плахот, відьом, жінок, дощок . . . [родов. множ. від: верства, дрохва, церква . . .]

Але від лоб, рот, моз — лоба, ротом, мохові . . . ;

5. при *р і л* (*ѣ*) між шелестівками: вовк — вовка, торг — торгу, горб — горбом, кров, плоть брова . . . див. § 5₂;

6. в таких окремих словах, в яких [у поодиноких говірках] бував хоч „*у*“, хоч [в моск. мові] „*а*“: зозуля, козак, комин, комиш, кропива крохмаль . . . коштувати (= „стоить“ — не плутати з „куштувати“ = „пробовати“, отведавати“), годувати, мордувати, сахнути (і схнути), тополя, хотіти (і хтіти);

Про -ований, див. § 10₂; про „*о*“ у кличному відм. іменників див. § 27_{3а}, в орудному, див. § 28₁, 3;

вставне й
випадне
„*о*“

л, р

а, у—о

чужі
слова

7. «Чужі слова, де чути „о“, треба писати по можливості так, як вони вимовляються у своїй мові: *доктор . . . адвокат, холера, вокзал*» (Ак.).

Про „о“ в чужих словах після „т“ див. § 22.

чуже „іо“

8. «Чужоземне -іо- звичайно передається через *іо*: *піонер, ембріон, біоскоп, соціологія . . .*» (Ак.)

Про „іо“ в таких випадках див. § 91г.

Йо,ьо.

9. М'яке „о“ зазначаємо на письмі значком *йо* або *ьо*.

1. „Йо“ пишемо:

а) на початку слова або складу: *його, йому, йолоп, лійовий, бойовий . . .*;

б) в середині слів, коли м'яке „о“ не зливається з шелестівкою, коли „й“ виразно чути (напр., після губних): *віо-віо, соловйовий, розйойкатися, зйоржитися . . .*

в) в відміні займенників: *його, йому . . . мойого (мого), мойому (мому) . . . , чийого, чийому* [див. §§ 68, 69, 71б. В говірках бувають і старші форми: *єго, єму . . .*]

г) в чужих назвах в таких самих випадках: *Воробйов, Соловйов . . .*;

г) в кількох словах, котрі більше поукраїнізувалися, чужоземне -іо- чергується з *іо* — однаково добре пишеться: *курйоз* і *курйоз*, *серйозний* і *серйозний*, окрім того: *бульйон, мільйон, медальйон* (Ак.) [§ 165];

2. „ьо“ пишеться:

а) після пом'якшених приголосних (голосівок): *льох. льон, сьогодні, сього, сьомий, сьоза, горьований, дьоготь, тьожкати, ього, ьому, ього . . .*

б) в чужих назвах: *Лильов, Кореньов, Кошельов . . .* (Ак.)

У.

10. „У“ пишеться:

у—в,
в—у

1. з початку слова (пня), чергуючись із *в*: вона ж *учителюс* — вона *вчителюв*, з *України* — на *Вкраїні*,

так у нас — так і в вас, був учора, був іще вчора, в удови — у вдови, він увесь, вона вся, багато всього — з усього . . . пор. § 6₂;

2. в наросткові **-ува-**:

а) в дієсловах, у дієімєннику: *купувати, накупувати* нарост. **-ува-**
торгувати; в дієприкметнику тих дієслів і в виводних **-ований,**
від нього словах тоді, як не падає наголос на перший **-уваний**
склад наростка: *вибудуваний* [але будований], *виторгува-*
ний, будувалия, дарувалия . . . (Ак.).

б) у прикметниках: *білуватий, свинуватий, ви-* **-уватий**
трішкуватий, подовгуватий . . .

Пишемо: *чував, бугав, роздував, кував* — але: *ко-*
вати, вловати;

3. в окремих словах, в яких у поодиноких говірках **о—у**
[чи в моск. мові] буває „о“: *будяк, ворухити, кукутв-*
ати (див. § 8₆), *мармур, мачуха, нацирубурурити, отруїти,*
парубок, яблуко, яблуня, яструб.

4. після „л“ у чужих словах див. § 22.

5. про „у“ в кличн. відм. іменн див § 27_{1а, в, у.}

Ю.

11. „Ю“ пишемо:

1. в наросткові дієслів **-юва-** *плювати, клювати,* **-юва**
танцювати, горювати, царювати, студіювати . . . **-ьований.**
(Ак.) — пор. § 10₂ —, але: *опльований, закльований*;

2. після подвоєних шипучих [ж, ч, ш] в орудн. відм **після**
жіноч. іменників шелест. відм. [див. § 28₄, 38]: за *пичю,* **шипучих**
пичю, подоріжжю, розкішню . . . (Ак.);

3. у кличн. відм. іменник. чоловічого роду м'якої
відміни (§ 27_{1б}) й деяких жіночих пєсливих імен (§ 27_{3в}):
гаю . . ., *Марусю* . . .;

4. в декількох нечисленних чужих словах після „л“: **чужіслова**
(див. § 22₂) *ілюмінація, ілюстрація.* (Ак.) Див. іще, § 17_{1,5}; **після „л“**

франц. и
нім. й

5. в чужих словах на місці франц. „и“ або німецького „й“: *Вюртемберг, Мюнхен, Гюго, Складері* (Ак.), *Кюв'є* [див. § 171,5]

Про апостроф перед „ю“ див. § 17.

Правопис зложених слів.

12. У правописі зложених слів трудність становить сполучний звук — *о, е (є), и*, особливо, після пом'якшених шелестівок, *й* та *ю, ч, ш, щ*.

1. „о“ пишеться

а) після корінних *ю, ч, ш, щ*:

вірш — *віриш*омаз
душа — *душо*губ
каша — *кашо*вар
клиша — *клишо*гогий
гроші — *грошо*заплод
воша — *вошо*пруд
ніч — *пачо*вид
піч — *печо*глядли
піший — *пішо*ход

сторч — *сторчо*гляд
книш — *книшо*ган
лічити — *лічо*ір
ласощі — *ласощо*глист
перший — *першо*рядний
чужий — *чужо*земний,
*чужо*земць
кожа — *кожо*м'яка
миша — *мишо*д . . .

б) після м'якого „и“: синій — *синьо*губ, *синьо*цвіт, задній — *зидньо*ляшковий, *зидньо*піднебінний, передній — *передньо*ляшковий . . ., але ж тут може бути сполучним звуком і „є“: *синє*жуванник, *зидє*піднебінний, пор. § 123;

в) у зложених числових прикметниках, або у зложених словах, у яких перша частина зложення в головний числівник *один, два*, де-коли *чотири*: *дво*сотий, *чотиро*кутний, *чотиро*річний, *одно*поверховий . . .; про *три* див. § 124а, про інші § 124б;

2. „є“ пишеться

„є“

а) після *ю, ч (ш?)*, але не корінних, а таких, що вишли з м'ягчення *г, к, (х?)*: око — *оче*видний, *оче*видьки, *оче*видячки, бог — *боже*вільний, *боже*вілья, рак — *раче*шийки . . .;

б) коли виразно чується, що те „є“ належить до першої частини зложеного слова: вище — *вище*згаданий.

нижче — *нижче* підписаний, може — *можже* билиця, себе — *себелюб* (ець) . . . ;

в) після небезумовно пом'якшених *л* і *ц*: земля (землею) — *землеписний*, *землепис*, лиця [лице] — *лицемір* . . . ;

3. „*є*“ пишеться після безумовно пом'якшених (*-тт-*, *-й-*) життя (життю), життям . . . — *життєпис*, *життєздашний*, край — *краєвид*, *воєвода* . . . пор. § 1216;

4. „*и*“ пишеться

а) тоді, коли перша частина зложення кінчається на „*и*“: межн — *межигір'я*, *межигірччя*, *межигірець*, *межнародний* і (міжнародний, — міжпартійний), *межисобиця*, *три* — *триклятий*, *тризубець*, *трикладовий*, *трикутник* . . .

б) коли перше слово зложення в родов. відмінок числівника: *семиліток*, *п'ятизлотник*.

13838
49072
Б) ШЕЛЕСТІВКИ
[ПРИГОЛОСНІ]

Подвоєння шелестівок.

13. 1. Подвоюються шелестівки: зубні: *д*, *т*, *с*, *з*, плавкі: *л*, *н*, шипучі: *жс*, *ч*, *ш*, перед давніми *-ія* перед давн. *-ія*, *-ію* (ю), *-іє* (-ьє), *-ії* (-ьї): *безладдя*, *безуряддя*, *суддя*, *сміття*, *багаття*, *браття*, *волося*, *поросся*, *мотуззя*, *галуззя*, *весілля*, *Поділля*, *зілля*, *пожмілля*, *насіння*, *ходіння*, *збіжжєся*, *роздоріжжєся*, *безгрішшя*, *клоччя*, *житттю*, в *житті*, *весілляю*, на *весіллї* *лль*, *лльют*, *тінню*, *міддю*, *ніччю*, як і в відповідних прикметниках (*життєвий*) і в зложених словах (*життєпис*) (Ак).

Але — *дж*, *ігуменя*, *попадя*, *свиця*, *кутя* (Ак.), аналогічно *ж*: *суддею*, *ріллею*.

Але ж губні шелестівки, *р* і дві різні шелестівки в таких випадках не подвоюються: *луб'я, безголов'я, сім'я, подвір'я, пір'я, кров'ю, матір'ю, н'ю, н'є, у пір'ї . . . листя, щастя, смертю, живою, радостю . . .*, і в родовому відм. множ. сер. роду іменник на *-я*: *питань, бажань . . .* (Ак.).

«Аналогічно з цими випадками не треба переносити подвоєння на чужі ймення; треба писати: *Вальян* (не—Валлян!), *Тазьєкоццо, імброльйо, мільйон, Мольєр, барельєф, Нью-Йорк, Тьєр, Готьє*, себ-то, з однією приголосною буквою та з *ь*; а в таких словах, як *ад'юнкт* та *кон'юнктура*, пишеться апостроф, а не *ь*.» (Ак.), див § 17₅.

— **ни** —

2. Пишеться *-ни-* а) коли одне *н* належить до кореня, чи пня слова, а друге до наростка: *день — щоденник, сон — сонний, одміна — одмінний, рано — ранній, баштан — баштанник, талан — безталанний, причина — причинний . . .*;

б) у згрубілих формах прикметників (займенників) з наростком *-енн-*: *величєний, здоровєний, добренєний, страшенєний . . .*;

в) в деяких прикметниках: *спасєний, неблагєний* [Ак.], *численєний . . .*

Але ж у дівприкметниках пишемо одне *н*: *зроблений, спечєний, зварєний, запроханєний, виструганєний, пооранєний . . .* (Ак.), як і в дівприкметникових прикметниках (з іншим наголосом): *печєний* (печєний — дівприкм.), *варєний, товчєний, хвалєний, коханєний . . .*

збіг одна-
нових
літер

3. Подвоюється шелестівка в словах [зложених, здебільшого], коли збігаються однакові літери: *оббити, відділ, здаду, роззутти, ізза, нісєл, пасєл, трєєл . . .* також *ззісти* (із'їсти) (Ак.), *роззявити, роззява, сєати, ввійти* (увійти), *вєсь* (увєсь, вєсь), *вважати* (уважати), але пишемо: *отєпер, оцєй, отой, отут, отак . . .* — не змішувати їх з такими як: *от тєпер, от цєй, от той, от тут, от так . . .*), а так само: *сілма, вісімма* (орудн.) — побіч: *сімома, вісьмома* § 55є, в.

4. «В чужих словах не подвоюється приголосний звук: *класа, маса, каса, шосе, процес, професор, субота, група, суфікс, комісар, комісія, комуна, комуніст, інтелігент, ілюстрований*...; тільки звук „н“ подвоюється в отаких словах: *манна, панна, ванна, Ганна, бонна*.

чужі
слова

Але у власних назвах, здебільша, лиш у чужоземних (винятково в своїх), та в словах із церковної мови подвоюємо приголосний звук, згідно з вимовою чужоземців: *Едда, Міллер, Мюллер, Ганнібал, Аннам, Колесса, Мекка, авва, Равві, осанна*... В таких випадках треба вважати тільки на справжню вимову в чужоземців, а не на їхню графіку. Через те не пишемо двох приголосних у французьких іменах: *де-Бюсі, Брюссель, Франшвіль, Мюзета, Гарона*, та з другого боку залишаємо подвійні приголосні в італійських іменах: *Ріголетто, Пампі, Страделла, Тассо*... Пишучи німецьке: *Мюллер* з двома „л“, рівночасно пишемо: *Рюкерт [Rückert], Гофман [Hoffmann]*, бо й самі Німці так вимовляють» (Ак.).

чужі
власні
назви

Зміни шелестівок при збігові їх.

14. Як відомо, деякі шелестівки, зустрічаючись із другими, змінюються.

1. Так перед „ч“

а) переходять *ц* і *к* на *ч*: *Німець — Німецьчина, ц, к + ч = Турок — Туреччина, Козаччина, Гайдамакчина, Хмельниччина, чумаччина*...

б) *з* перед *ч* переходить на *жс*: *показати — по-казачик, мазка — замажчити, брязкати — бряжчати*...

Інші приголосні перед „ч“ лишаються, дарма що в вимові *т, д* переходить теж на „чч“: *голубчик, кравчик, писарчук, ковальчук, . . . молодчик [чути: молочник], салдатчина, тітчин, квітчастий [чути: квічастий], безбатченко, отче, Коротченко, невістчин, тчу [чути: ччу], тче*... [пор. § 14,з];

2. Так само шелестівки *жс, чш, т* у вимові змінюються *ж, ч, ш, т* перед „ч“ на інші звуки (*зц, цц, сц, цц*), але *ж* на пись-

мі збірегаються: діжка — *діжці* (чути: дізці), дочка — *доцці* (чути: доцці), юшка — *юшці* (чути: юсці), квітка — *квітці* (чути: квітці), переможець — *переможці*, Запорожець — *Запорожці*, братця (чути: брацця), *отця* (вітця), *долітце* . . .

зц, зьц,
цьц, оц

Отже треба розрізняти на письмі вище вказані сполучення зі сполученнями *зи, зьци, цьци, сци* (сьц): казка — *казці*, кузка — *кузці*, кицька — *кицьці*, гуска — *гусці*, Ониська — *Онисьці* . . . див. § 16_{2, 3}.

2 ступ.
прикм.
зш - жч
сш - щ

3. У другому ступні прикметників (прислівників), коли до коріння (пня) додається наросток *-ший*, то з попередніх шелестівок переходять *з, г* на *жс*, а *с* на *ш*, при чім *ш* в наростку переходить на *ч* (*зш* — *жсч*, *сш* — *щ*), інші лишаються без зміни: вузький — *вузьчий*, низький — *низьчий*, близкий — *близчий*, дорогий — *дорожчий*, *кращий* (із: *красний*), *вищий* [так само: *дужчий*] . . . — але: *глибший*, *ліпший*, *тонший*, *більший*, *ширший*, *тихший*, *м'якший* . . .

Так само в вивідних дієсловах: *вузьчати*, *дорожчати*, *кращати*, *тоншати*, *м'якшати*, *багатшати*, *рідшати*, *молодшати*¹⁾ . . .

4. Перед наростками *-ство, -ський*

к, ч, ць
+ СТВО
СЬКИЙ

а) *-к, -ч, -ць* пня змінюються на *-цтво, -цький*: *козацтво*, *козацький*, *ткацтво*, *ткацький*, *молодецький*, *ловецтво*, *ловецький*, *Кобиляцький*, (Кобиляки) *галицький* . . . (Ак);

х, ш, с +
— СТВО,
— СЬКИЙ

б) *-х, -ш, -с* пня переходять на *-ство, -ський*: *птах* — *птаство*, *волох* — *волохський* (Волох), *товариш* — *товариський*, *наш* — *нашський* (наш), *чех* — *чехський* (чех), *русь* — *руський*, *персь* — *перський* . . . але: *лях* — *лядський*;

г, ж +
— ЗТВО,
— ЗЬКИЙ

в) *-г, -ж* пня змінюються на *-зтво, -зький*: *убогий* — *убозтво*, *Париж* — *паризький*, *Прага* — *празький*, *Петербург* — *петербурзький*, *пороги* — *запорозький* . . .

¹⁾ Бував, що у пнів на *т, д* переходить *ш* у *ч*, тим то дехто й пише: *багатчий* — *багатчати*, *молодчий* — *молодчати* . . . Ред.

г) інші приголосні перед **-СТВО**, **-ський** не змінюються, а тільки **-зький** стягається в **зький**: *братство, сусідство, братський, сирітство, сирітський, людство, людський*, але — *французький* (Ак.), *кавказький* . . .

інші +
-СТВО,
-ський

5. Так само буває з деякими прийменниками, коли вони у зложених словах робляться приростками, і з іншими приростками, що не суть прийменниками:

а) «приросток **з** (або **із**) перед глухими: *п, т, к, г* змінює свов **з** на **с**: *спитати, стулити, скарати, схилитися, сходитися; спід, спонад, споміж, спсрід, спосеред*; перед усіма ж іншими приголосними приросток **з** (чи **із**) не змінюється: *збавити, звести, зжалітися, зчарувати, зчистити, зцідити, зцілити, зшивати, зшиток, зсадити, зоісти*» (Ак.). Таксамо і приросток **роз**: *ростикати, розкидати, розходитися* . . . але: *розсипати, розчистити, розцідити*;

з-, роз-
+ п, т, к,
х, ф

б) всі інші приростки (*без-, об-, над-, під-, . . .*) ніколи не змінюють дзвінких шелестівок на глухі: *без-над-, під-хліб'я, безутний, безчестя, обсипати, надкусити, підшити, відпроситись (одпроситись)* . . .

в) всі прийменники (коли пишуться нарізно) ніколи не змінюють дзвінких шелестівок на глухі: *з гати, із проці, без камі, з журби, без шаблі* . . . ;

„з“ і інші
приймен-
ники

6. У займенникових і зворотних дієсловах [що мають **-ся**] «у другій особі однини теперішнього та майбутнього часу пишемо **-ися** [у вимові чуємо: **-ся** або **-ся**]: *судитися, водитися, боятимися* (чуємо: *судисся, водисся, боятимесся* або *боятимесся* . . .); у третій особі однини і множини теперішнього та майбутнього часу пишемо **-ться** (а не **-ця**, як чуємо, або **-ця**): *судиться, судяться, губиться, губляться, забороняється, братиметься*» (Ак.) (а не *судитьця, судиця, або судиця* — як звичайно говорять).

-ся

-ться

7. Сполучення **-чи-** не змінюємо, дарма що в вимові майже все чути **-чи-**, а пишемо: *безпечний, ясний, сер-*

-чн- *дечний, міслчний, помічний, помічник, влучний, одлчний, зручний, вічний, наочний . . .*

-чн- Але в таких словах, як: *рутник, рушниця,*
-шн- *міротник* (Ак.) пишемо *-шн-*.

-сч = щ 8. Сполучення *-сч-* переходять на *щ*: *щастя, щасливий, щезнути, нащадок . . .*

Випад шелестівок.

15. Випадають:

а) Д, Т перед „Н“ 1. *Д і т* в групах *-зон-, -зедн-, -стн-*: *празник, борозна, пізній, тижня* (тиждень), *козний, пісний, ченний, напасний, напасник, пропасниця, власний, звісний, існувати, сучасний, водохресний, перня, невисний, корисний, первісний* (Ак.), *нещасний, свиснути, шиснадцять.* але — *вістник.*

б) перед „Л“, „Ц“ Те саме відноситься до групи *-стл-*: *щасливий* (щастя), *зависливий, жаліливий, несливий* [пестоці], *розієлати* (стелю) . . . і до групи *-рди* у слові: *серце.*

Навпаки: *стрівати, уздріти, задрій, задрозці.*

к перед „Н“ 2. „К“ випадає в групах *-ски-, зки-*: *писнути, тріснути, блиснути, бризнути, плюснути, брлзнути.*

л 3. „Л“ випадає у групі *-сли-*: *умисний.*

одна або друга 4. У групі *-риц-, -рди-, зди-* випадає одна з шелестівок: *чернець* — *черця* або *ченця*, *милосердіє* — *милосерний* або *милосердий*, *безглуздя* — *безглузний* або *безглуздий.*

„Г“ 5. „Г“ випадає у словах: *тоді, завсіди, іноді . . .*
і на кінці слів: *чєтьєр, спєсєбі . . .*

„В“ 6. У групах *вс-, вст-, всх-* на початку (давній приросток: *вос-*) випадає „в“: *спомин, спільний, стеклий, єтид, єхід . . .*

Ь.

16. Значка „Ь“ уживається для відріжнювання пом'якшених шелестівок від твердих — на кінці складів: *стан* — *стань* . . . , — перед „о“: *топнути* — *тьопнути* . . .

1. Але через те, що в українській мові шипучі (*жс, ч, ш, щ*), та губні (*л, б, в, ф, м*) звичайно не пом'якшуються [в де-яких говірках шипучі бувають подеколи м'які], то після них ніколи „Ь“ не пишеться: *ліч, ріжс, кличте, їдеи, берешся* . . . *кров, голуб, степ, сім, ставте, б'ю, хлоп'я* (див. § 17₁).

після шипучих і губних

Та тільки не все на письмі можна кермуватись слухом. Бував так, що шелестівки вимовляються пом'якшено, а „Ь“ не пишеться. Не слід його писати:

а) в закінченнях речівників [іменників] на *-ар*, після „р“ *-ир*, навіть коли в родовому відмінкові маємо *-ря* [бо тоді „р“ у називн. відм. вимовляється майже в усіх говірках м'яко]: *цар, кобзар, секретар, писар, ковар, лікар, віттар, монастир, багати́р* (царя, кобзаря . . .) — також: *звір, матір, тепер, не вір, гіркий, Харко, Харків* [Ак.], *вечір* [вечеря], *тюрма, тхір, кір, шир* . . . словом, м'якого „р“ на кінці складів і слів на зазначається;

б) між двома пом'якшеними шелестівками (або взагалі між шелестівками, коли за ними стоїть *я, ю, є, ї, ь*): *слід, сонця, віконця, світ, сміх, цвіт, кість, мислі, панський, користю, пізнє, життя, зілля, міддю, кінци, молодця* . . . (Ак.), див. далі (в), дарма що ми вимовляємо, тай треба так вимовляти: *сьлід, соньця, сьміх, сьвіт, цьвіт, кісьть* і т. д.;

між двома пом'якш. шел.

в) після „н“ перед *жс, ч, ш, щ*: *менший, тонший, інший, кінчик, паничина, ганчірка, віншувати, хорунжий* . . . (Ак.). І так само не пишемо „Ь“ після „н“ перед наростком *-ство*: *панство, свинство, міщанство, духовенство* . . . (вимовляємо, здебільшого: *паньство, свиньство* . . .).

після н перед ж, ч, ш, щ

Примітка 1. Але правила б) й в) не відносяться до „н“;

коли тільки за ним не друге „т“, то після нього „б“ ставиться: *білѣший, пальчик, бувальщина, пальця, смальцо, з закальцем, суєнільство, польський* . . . (але — зілля, рілля, ллемо . . .) (Ак.).

Примітка 2. Правило б) й в) порушуються, коли пом'якшення шелестівки було перед твердою шелестівкою (в іншій формі слова); в такому разі „б“ лишається й між пом'якшеними: *редька — редьці, сторононька — сторононьці, Ониська — Онисьці, донька — доньці, доньчин;* для „т“ навпаки: *балка — т балці, скалка — на скалці, гілка — на гілці, гілчастий* . . .

-сь — с

г) після „с“ у таких словах (у моск мові „б“ пишеться): *писе, запис, літопис, краснопис, перепис, випис, підпис, допис, скоропис, рукопис, правопис* . . .

2. За те треба „б“ писати:

-ський,

-цький

-сько

а) «у наростках прикметників *-ський, -цький* після *с, ц:* *бабський, братський, паєський, лодський, Томаївський, козацький, ткацький, німецький, молодецький*» (Ак.) . . . і в наростку іменників *-сько: хлопчисько, писецько, багновисько, страховисько* . . .

-зький

після „ц“

Так само пишемо „б“ після „з“ перед наростком *-кий, себ-то, -зький: французький, кавказький, низький, близький, аузький, грузький, слизький* . . . і в таких словах, як: *Грицько, Яцько* . . ., *цяцька, цюкувати, ськати, лопуцька, багацько, ззнацька* . . .

в закінч.

відм.

імен.

б) в закінченнях після „ц“: *отець, хлопць* . . . *лєць, лисець, удовиць* . . . (Ак.), за винятком таких чужих слів: *гоць, коць, палаць, шкіць;*

в) в закінченнях іменників жіноч. р. родов. відм. множини м'якої відміни, як от: *пісень, черешень, вишень, сотень, кулонь, їдалень, спалень, Лубень* . . . (у моск мові немає);

дієсл.

г) в закінченнях 3 ос. одн. і множ. дієслів теперішнього й майбутнього часу та 2 особи множ. наказового [вольового] способу: *сидить, сидять, . . . ідять, беріться* . . ., див. § 14₆;

д) в чужих словах після „л“ і інших пом'якшених приголосних [шелестівок] перед приголосною або йотованою голосівкою: *Бельюю, Мюльбав, Таллякоццо, Вальян, імброльйо, мільйон, Мольєр, барельєф, Нью-Йорк, Тьєр, Готьє, рельєфний, бульйон, льє* (франц. lieu), *медальйон* . . . (Ак.).

в чужих
словах

Апостроф (протинка) ['].

17. Протинка ставиться між шелестівкою й йотованою голосівкою (*я, ю, є, ї*), коли та шелестівка не пом'якшується, лишається твердою й не зливається з йотованою.

Ставиться вона:

1. «після губних (*л, б, в, м*): *б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ята, н'ять, реп'яхи, пуп'янок, пов'язати, в'язи, в'ялий, в'юн, безголов'я, в'ється, в'язнути, м'який, тім'я, вим'я, м'ясо, ім'я, м'яло, м'ясиці, рум'яний, на тім'ї, на безриб'ї*» . . . (Ак.); тільки ж, як перед йотованою голосівкою в дві, чи три шелестівки, протинки «не пишеться: *святій, свято, різдвяний, морквяний, цвях, звязок, розв'язувати, зв'язувати* . . . (Ак.), *мертвак, червяк*, . . . і в таких чужих словах, як: *бюджет, бюст, бюро, бюрократ, Вюртемберг, Бельюю, Мюллер*, і в інших чужих іменнях, де буквою „ю“ передається німецьке „й“ та французьке *и*» (Ак.);

після
губних

2. «в деяких словах перед йотованою голосною (голосівкою) після „р“: *пір'я, бур'яни, подвір'я* (де чути інакше вимову, ніж у: *рябий, ряслий*)» *узгір'я, матір'ю, твар'ю, Мар'яна, пір'яна* . . . «і в словах, таких як: *кур'єр, кар'єра, ар'єргард*» (Ак.). Тільки ж там, де „р“ в після шелестівки, апострофа не ставимо: *вістря, повітря* . . . ;

після
„р“

3. «після приростків, що кінчаються на приголосний звук (шелестівку), перед йотованою голосною (голосівкою): *з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'який, з'єднаний, об'єднаний, з'їсти* (і ззісти), *роз'яснити, з'явитися, з'явище* (останнє слово не треба плутати з словом «*з'явище*», що відповідає московському «хайло»)» (Ак.). Але ж

після
прирост-
ків

треба писати: *зосібна, зокрема* (не *з'окрема* . . .), *зуміти, підучити* . . .;

4. після „*в*“ і „*к*“ в таких словах: *слух'яний* (і — слухняний), *Лук'яні* . . .;

5. у чужих словах:

а) після „*р*“, див. вище, під. 2;

б) після чужих приростків *ад-* (ad-), *кон-* (con-), *об-* (ob-), *суб-* (sub-) перед йотованими приголосними: *ад'юнкт, кон'юнктура* . . . (Ак.), *ад'ютант, кон'югація, об'єкт, суб'єктивний* . . .

Губні: б, п, в, ф, м.

18. 1. Про їх твердість див. § 16₁.

2. „*В*“ пишеться:

„*в*“ перед „*у*“ а) перед початковим (звичайно наголошеним) „*у*“: *вуж, вузько* (вузький), *вудка, вудлище, вугілля, вузол, вулік, вує, вулиця, вухо, вустилка*, також: *вухналь* (і *ухналь*), *вудила, вуздечка*, але завжди — *учень*;

„*в*“ перед „*і*“ б) перед „*і*“ (з *о*) в назвучі: *він* (відціль і — *вона*, *воно*, *воми*, див. під *в*), *від* (і *од*), *вівця* (овець . . .), *вісь* (оси), *вітчим, вітця* (і *отця*), *вівця* (овець, овечий . . .), *вівса* (овес), *вікно, вієпа, вірлячий, вірля* (і *орлячий, орля*), *вістря, вісім* (восьми, восьмий) . . .; також: *вільга, вільгота, віщо* (на *віщо*, за *віщо*), у *вічі, віч-на-віч, вічко, вітар, Вірменія* — а далі: *війля, війце*, але: *осел, осла, хоч* — *віслок* . . .;

перед „*о*“ в) перед початковим „*о*“: *вогонь, вогню, вогняний, вона* (див. під *б*), *восьми* (див. під *б*) . . .;

в середині слова г) в середині слова між голосівками: *павуь, павутиння, живу, живемо* (не — *жию* . . .), *Радивон, осавула, гавуи* . . .;

ол + шел. г) на кінці складів у групі *ол* + шелестівка: *вовк, повний, човни* . . . (вимовляється коротке *ў*) і в минулому часі чол. роду дієслів (із „*т*“ — теж вимовляється як коротке *ў*): *казав* (казала . . .), *ходив* (ходила . . .), *боров, чув* і т. д.;

д) про **в** — **у** (чергування) див. § 10₁;

е) «**в**» передав чуже „**у**“ в дифтонгах, отже, **чуж. гол.**
напр., «чуже **аи** передаємо через „**ав**“: *автор, автографія, + и =*
авдиторія, авдієнція, лавровий, Август, Австрія, фавна, гол. + в
фавністичний, Таврія, авкціон . . .; аналогічно — *локавт,*
бравінг . . .; тільки перед голосними (голосівками) пере-
даємо той дифтонг через **ау**, а не — через **ав**: *Лує,*
Ауербах, Шопенгауер» (Ак.).

2. «Звук „**ф**“ у чужих словах, недавно взятих і в **Ф**
нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через **ф** **У чужих**
(а не — **хв**): *форма, Франція, фабрика, фінанси, фі- словах*
сологія, фоеффор, маніфест, офіцер, фаховий, факт, фа- сон,
фаетон, фамілія, фантазія, фарба, фортуна, філо- соф» (Ак.), див. іще § 19_б.

3. Поодинокі губні появляються в деяких окремих **ріжні**
словах, де ми сподівалися б інших шелестівок: *ведмідь губні*
зволнити (не — *вонпити*), *мандрувати* (мандрівка), *мли-*
нець, тулуб, стовп, колір, картопля . . .

Зубні: д, т, с, з, дз, ц, н.

19. 1. „**Т**“ появляється замість етимологічного „**д**“ у **д—т**
таких словах: *тхір, тхнути* (пор. дихати, моск. хорек);
жертка [і жердка] . . .

2. Пом'ягчене „**т**“, „**д**“ подекуди в вимові (звичайно **н, г — т**
перед „**і**“) переходить у **к, с**, але ж на письмі ми **— А**
залишаємо **т, д** і пишемо: *тісний* (не — кісний), *тіло*
(не — кіло), *для* (не — гля), *діти* (не — гіти) . . .

3. Етимологічне „**т**“, „**с**“ залишається, дарма що в **т, с**
вимові перед дзвінками переходить на — **д, з**: *бороть- перед*
ба, клятьба, отже (але — *адже*), *осьде, просьба* (але — **дзвінки-**
призба і приспа) . . .; так само „**д**“ залишається скрізь у **ми**
зложених словах: *відціль, відтіль, відкіль, відколи, двадцять*
(див. § 75 ж), *відкидати, відпустити* і т. д.

4. „**ц**“ пишемо в таких словах: *обіцяти* (обіцянка), **щ — ц**
працювати, міцний, міць, цікавий, цурка, цей, оцей, відціль **ч — ц**
(але *відусіль*), *місце, замісь.* **с — ц**
т — ц

з—дз

5. „Дз“ а не, „з“ пишемо в таких словах: *дзвін, дзвіниця, дзвонар, дзвонити, дзуськи, дзелень - дзень* (дзеленькати), *дзюрчати, дзіндзівер, дзюб, дзьобати* (і — дзьоб, дзьобати), *бриндзя, Галдзя* . . . Пишемо: *позика, позичати, доброзичливий*, а так само: *парон* [моск.—паром].

ж—з

чуже

ф, th

—т

6. «У словах недавно або не дуже давно взятих», чуже ф, th на письмі передаємо через *т* (не через — ф): *катедра, Атени, ортографія, міт* (не — міф), *апатема, апофтегма, Бористен, логаритм, арифметика, патос, Пітагор, етер* і т. ін.

Здебільша те саме правило прикладається й до слів та до ймень, давно взятих, напр.: „*Теофан, Теодосій* (або Тодос). Але в скількись слів цієї категорії, де пишеться „ф“ або „хв“, а іноді й *х*: *Федір* або *Хведір* (рідше *Тодір*), *Тимохвій* або *Тимофій* (рідше — *Тимотей*), гора *Афон* (рідше — *Атон*), *Хома* . . . Коли такі ймення відносяться до людей західної Європи, а не до українців, то треба писати тільки „т“: *Тома Аквінський* (а не — Хома)» (Ак.)

7. Про перехід *т, д, с, з*, на — *ч, дже, ш, жс* див. § 20₂.

Шипучі: ж, ч, ш, щ, дж і піднебінне й.

отвер-
діння

20. 1. Шипучі шелестівки (*жс, ш, щ, ч, дже*), крім випадків подвоєння (*збжжжж, ніччю* . . .), скрізь отверділи. *піч, ріж* [§ 16₁], *біжать, тріщать, душать, курча, горща, жовчу, пригоричу, лоша, лошаши* . . . [див. § 1₂].

шипучі з
зубних

з, с, т
—ж, ш, ч

2. Вони являються з пом'якнення *з, с, т*: лазити — *лазю* (не — лазю), возити — *возю* (не — возю), *вожсений*, носити — *ношю* (не — носю), *пошсений*, просити — *прошю, прошсений*, крутити — *кручу, кручсений*, вертати — *верчу, верчсений* . . .

д—дж

Що до „д“ в подібних формах, то воно звичайно переходить на *дже* (якого, до речі, ні в усній мові, ні на письмі розділювати не можна, § 23₄) ходити — *ходю* (а не — ходю або хожу), водити — *водю*, *водсений*,

віродити — *віродѣсую, віродѣсеній, віродѣсенія*, ненавидіти — *ненавидѣсју*, росповсюдити — *росповсюдѣсую, росповсюдѣсенія, росповсюдѣсјувати*, твердити — *затвердѣсую, затвердѣсеній, затвердѣсенія*, смердіти — *смердѣсју, сидіти — сидѣсју, насидѣсеній . . .*

Коли слова з таким „*дѣс*“ стоять у іншій асоціації (зв'язку), наприклад, із прикметниками, то „*дѣс*“ переходить на *ѣс*: *захоѣсній, пригоѣсній* (годжу), *ведмеѣсній* (ведмідь) — як свіжий, чужий . . .

ст, ск в відповідних випадках переходять на *щ, ст, ск—щ*
зд на — *зедѣс, зк* на — *зѣсч*: пустити — *пушчу* [не — *зД—ЖДЖ*
 пусто], мастити — *машчу, мащений*, лускати — *луштити,*
лушчу, розлушчений, Їздити — *виїзедѣсати* [не — виїз-
 жати]. *їзедѣсју* [не — їздю], *виїзедѣсеній*, брязкотіти —
брязѣсчати, брязѣсчу, близький — *близѣсчати . . .* див.
 іще §§ 14₃, 59₈.

3. „*жс*“ й „*чс*“ із *г, к* у дієслів у тепер. часі і в 1 ос. одн. і 3 ос. множ: *могти — моѣсју, моѣсјуть*, лягти — *ляѣсју, ляѣсјуть*, берегти — *береѣсју, береѣсјуть, стереѣсју — стереѣсјуть, стриѣсју — стриѣсјуть . . .*, пекти — *печу, печуть*, текти — *течу, течуть*, товкти — *товчу, товчуть . . .*; у наказовому (вольовому) способі: *ляѣс, ляѣсемо, ляѣсете, береѣс, береѣсім, береѣсїть, стереѣс, стриѣс, печи, товчи*, пор. §§ 59₅, 62₁.

4. Шипучі *ч, ѣс, ш* появляються в окремих словах:

ч — *чяпля, чїпляти, зачіпка . . . почта, учта, причта, учтивий, почитивий, хоч*; *ц . . . — ч*

ж — *драѣснити, ріѣсниця, розріѣсняти . . . з . . . — ж*
страѣсдати, ѣсужом, вдовѣс;

ш — *шабля, шпичка, шкрябати.*

5. *Щ, дѣс* пишемо в таких словах: *дощ, кущ, горщик, дощок, дощечка, пригоріца . . . дрїзедѣсі, гандѣс, гандѣсєовитий, гріндѣсєоли . . .* і на початку слів: *дѣсєрєло, дѣсєждѣсати, дѣсєгут.*

шипучі
 з „г“,
 „к“ в
 дієслів

с—ш

ж, ст,
 с—щ

жж, ж—дж

й

6. „Й“ після голосівок пишеться:

а) в називн. одн. прикметн. (займен., числівн., дієприкметв.) чолов. роду: *свіжийй* [хліб], *третійй* [раз] . . . ;б) в дав., місцев. одн. жін. род. прикметників (займен, числівн. дієприкм.): *старшийй* (сестрі), у *тіій* (балці), на *третійй* (сторінці) . . . В народніх говірках цього „й“ подекуди не чути;в) в формах наказового (вольового) способу дієслів: *стійй, стіййте, напійй, напійте, майй, майте* . . . ;г) крім того, в таких словах: *жайворонок, чамайдан, військо, війна, Марійка, дійка* . . .

7. „Й“ не пишеться:

а) в наростку прикметників 2 ступня *-ий*: *старішийй, милиша* . . . (Ак);б) у визвуку прислівника: *далі*.в) в числівниках (подекуди так говорять): *двадцятьй, (не — дванайцять), двадцятьй (не — двацять),* див. § 55ж.

Задньопіднебінні: к, х, г', г (гортан.).

-н, -г
в дієім.
дієслів21. 1. В українській мові дієслова з пнем на *к*, *г* перед закінченням дієменника *-ти* залишаються (не переходять у „ч“); тому пишемо: *пекти, текти* . . . , *лягти, мотти, стригти* . . . і так само: *мерзти* . . .

к

2. „К“ пишеться в словах: *локиша, локша, мозок, різка, м'який, м'якийй* (без *г*), *проскура* . . .«В чужих словах, де чуються „к“, треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові: *доктор* (не — дохтор), *доктринер* . . . » (Ак.) *кондуктор, Віктор, Бухарешт* (не — Бухарест) . . .

г

3. „Т“ пишеться в таких словах:

а) *нігті* (ніготь), *кігті, мигтіти, легкий, легкийй* . . . *стягнути, вистигли, стогнати, тлягнути*, . . .б) на початку таких слів: *галун, Ганна, ганус, гарбуз, гармата, гвинт, гикати* (і ікати), *горіх, горобець, гострий*; не пишеться „г“ на кінці слів: *четвер* (чет-

верга), *спасибі, далєбі, пробі, набор* (і *наборг*) [див. § 15₅]
і в слові: *бодай*.

4. „Г“ пишеться в таких українських словах: *ґава, ґудзик, ґанок, ґирлиґа, дзиґа, ґрунт, дзиґлик, ґуля, ґавра, ґандж(а), ґанджовитий, ґвалт, ґеґекати, ґедь, ґерґотити, ґніт(ґнота), ґринджоли, ґулий, ґуральня*. ґ

5. Звук „г“ (g) в чужоземних словах передаємо через „ґ“: *ґімназія, телеґраф, генерал, газета, терміно-логія, психолоґія*. (Ак.). Зате в чужих прізвищах точно одрізняємо g (r) од h (r): *ґюґо* (Hugo), *ґутґейль, ґріґ, ґартман* (Ак.) . . . ґ—ґ

Те саме відноситься і до всіх інших прізвищ, себ-то, до назв країв, міст, гір, річок, морей і т. д.; до ймень власних, наскільки вони не прийшли до нас через церковні книги; тим то пишемо: *ґуґа, Вюртемберґ, ґренландія, ґібральтор, ґвадальквієр*, протока *Верінґа, ґамбурґ, ґаванна, ґаїті, Саґара* (не — Сахара), *ґванґо* (річка — не Хоанхе) і т. д. — але ж *ґолґофа, ґалилея, ґенезаретське Озеро* і т. д.

Л, Р.

22. 1. „Л“ пишемо в таких словах:

а) *лимар, лицар, срібло, плизати, (фельдшер*: Ак.); р—л

б) у 3 ос. мн. дієслів. 2 відміни після губних півів на подобу 1 ос. одн.: *куплять, луплять, ломлять, мовлять*. 3 ос.
див § 58₇; множ.
по губн.

Але такі слова: *солом'яний, здоров'я, дерев'яний, коров'ячий, зиче'вля* . . . — пишемо без „л“;

в) «у чужих словах звук „л“ на письмі здебільшого не м'якшимо, себ-то пишемо по „л“ букви: *а, е, о, у*, а не — я, в, ьо, ю: *класа, план* . . . *легальший, лекція* . . . , *логіка, лозунг* . . . , *Лузітанія, клуб* (Ак.); тільки в декількох нечисленних словах, що дійшли до нашої мови через польське посередництво, ми маємо м'яке „л“, напр.: *пляшка, клямка, ляда, лямпа, канцелярія, льох*, або ще: чужі слова

ілюмінація, ілюстрація (останні не без французького впливу: illumination, illustration»). (Ак.).

«Перед йотованими голосними та перед приго-
лосними (шелестівками) „л“ у чужих словах пом'як-
шуються: імброльйо, релєвфний, барелєвф, лєв, мільйон,
бульйон, Тальякоццо, Вальєл, Мольєр, марсельєза, Бельюю.
Мюльбах, Дільман, Тільмон» (Ак.); див. іше §§ 1₄, 2₅,
4₄, 6_{11б} . . .;

г) Про пом'ягчення „л“ див. § 16, примітка 1, 2.
... — р 2. „Р“ пишемо в словах:

жєрєть (моск. жєсть), жєрєстокій (моск. жєстокій),
зате у слові „вистачати“ „р“ не пишеться.

Про пом'ягчення „р“ див § 16_{1а}.

Перенесення слова.

23. При переносуванні слів з одного рядка в другий
треба додержуватись таких правил:

1. Переносити, як і залишати, не можна менш ніж
одного складу: о—бід, грі—в, ста—вш, по—ко—ти—ли—ся . . .

2. У словах зложених і сприросткованих не можна
відривати ні однієї шелестівки від другої частини зложення:
про — йдисвіт, пройди — світ, чорно — бривий, ви —
співати, розі — слати, рос — трусити . . .

3. Коли виразно відчувається в слові наросток, то
ні від нього, ні від коріння слова не можна відривати
ніякої шелестівки:

брат—ство, сусід—ство, близь—кий, україн—ський
книж—ка, бать—ківський, батьків—ський, скарб—ниця.

4. В інших випадках групи шелестівок здебільша поді-
ляємо між сусідніми складами, кермуючись своїм слухом,
але *дз, джє*, коли вони визначають один звук [§ 20₂],
не розділяємо:

поч—та, дзер—кало, дер—жати, пер—ший, жєрт—ва,
лед—ви, крох—маль, ниж—чий . . . але: си—джу, ґрин—
джоли, брин—дза.

Групи *єп, єт, єк* здебільшого не розриваються:
ві—спа, гу—стий, ко—сти, па—ска, ві—стря . . .

Письмо сукупно, нарізно та з розділкою (-).

24. 1. Зложені слова. Зложені слова пишуться сукупно, коли означають суцільну тямку [поняття], коли в нашій свідомості не розщеплюються або слабо розчленовуються складові тямки: *горицвіт, вернигора, боривітер, заїдиголова, бабодур, білозір, верболіз, віришомаз, грецької, ліворуч, правобіч, нісенітниця, скособочитись, великдень, добривечір, добраніч . . .*

Зложені
слова

сукупно

Коли ж складові тямки таких слів виступають у нашій свідомості самостійніше, то й на письмі такі слова зв'язуються лише розділкою: *дівчи-вечір, багат-вечір, свят-вечір, гадай-зілля, не-чіпай-зілля, невір-земля, не-минай-корима, люби-мене, сам-самісінький, голен-голісінький, кінець-кінець, сяк-так, вряди-годи, будь-що-будь, раз-у-раз, де-не-де, по-малу-малу . . .*

з розділ-
кою

Так само зв'язуються розділкою таких двоє слів, що в нашій свідомості кожне живе про себе самостійно, але ж у сполучі творять нову тямку: *хліб-сіль [гостинність], батько-мати [батьки], одним-одна [однісінька], сумний-невеселий [дуже сумний], Австро-Угорщина, Чехо-Словакія . . .*

2. Прийменники.

а) З іменниками й прикметниками прийменники пишуться сукупно, коли становлять собою нероздільну частину їх (часто такі іменники та прикметники й не вживаються без прийменника): *припічок, заціпка, назва, допис, вигадка, підсвинок, допитливий, принагідний, допоміжний, заздрий . . .*, не кажучи вже про дієслова (винести, занести . . .) . . .; так само: *півкварта, півпартубка, полукіпок . . .*

Приймен-
ники
з іменни-
ками

б) у прислівниках прийменники пишуться сукупно: *безліч, взагалі, вздовж, відкіля, відразу, відти, відосвіта, вкупі, вниз, вперед, вперше, вповні, вранці, до-*

з прислів-
никами

купи, додому, досить, завбільшки, завдовжки, завидна, завиришки, завчасу, задалегідь, заледви, замість, занадто, заразом, зате, зверху, звідсіль, звільна, згодом, згори, здавна, знадвору, знестяму, знечсв'я, знехотя, зовсім, зразу, зрештою, наздогін, навипередки, навколішки, навмання, навмісно, навпростець, навстяж (навстежей), навхрест, надаремно, надармо, назад, назустріч, наліво, наосліп, наперед, наслід, направо, напроти, нараз, нарешті, насамперед, наскільки, натомість, нашвидку, наскільки, осторонь, охляп, підчас, побім, поверх, повище, поволі, подекуди, позавтра, позаду, позавчора, позаторік, поздовж, помалу, понайбільше, поночі, попереду, попросту, пораненьку, поруч, потиху, потому, потім, потроху, почасти, проте, справді, спереду, спершу, спочатку . . .

зложені
приймен-
ники

в) зложені прийменники пишуться сукупно, хоч пишуть і через розділку: *іза й із-за, спід і з-під, знад і з-над, понад, попід, попри, поза, задля, споміж, спонад, спопід, спосеред* . . .

ся

3. **Ся** (сь), **му**, **меш** . . . У дієсловах „**ся**“ (сь), і **лу**, **меш**, **не** . . . [майбутн. час] пишеться сукупно: *крутитися, сміялись, порвався, ходитиму, носитимеш* . . .

Так само **сь** пишеться сукупно в інших словах: *хтось, когось, щось, чомусь, дець, кудись, скількись* . . .

не

4. „**Не**“ пишеться зо словами сукупно, коли воно в невід'ємна частина їх: *ненавидіти, необачний, знес-тяму, знехотя, невже, неволя, ненависть, неохай-ність, нелюб, нерухомо, небезпечно, недобрий* . . .

Коли ж служить для заперечення, то пишеться окремо: *я не хочу* . . ., *він не любить* . . .

же, ж,
би, б
й

5. **Же** (ж), **би** (б), **й** звичайно пишуться нарізно: *знав би, знали б, коли б знав, де б шишом сидіти, хто б це, як би ви знали, але ось, іди ось, хотів осье, ой що ось то, така ось гарна, як осье й весело, та ось він не прийде, бо ось це не гаразд* . . .

Одним словом — **же, би (ж, б)** пишуться нарізно, коли становлять собою окреме словечко і можуть навіть

переміщатись у виразі або зникати, наприкл.: *што б це не зробив* — *што це не зробив би* . . . ; бо *же* це не гаразд — бо *це же* не гаразд; *куди б* не пішли — *куди не пішли б*; коли ж **же, би (ж, б)** є невід'ємна частина якогось слова і вже творить із ним окрему тямку, то пишуться сукупно: *отже, адже, теж, атож, також, ніж, аніж, ніби, нібито, коби (коб), щоб* . . .

Теж і щоб треба розрізняти від **те ж, що б**: **Теж, щоб** я *теж* прийду — я казав *те же*, що й товариш каже; роби так, **щоб** не перероблювати — **що б** не робив, роби уважно . . .

Коли б і як би також іноді пишуть сукупно, але краще цього уникати. **коли б як би**

У зложених сполучниках **ї** пишеться нарізно: **ї**
пішов та ї не вернувся, коли не знаєш, то ї не кажи.

6. **Де-, -будь, -небудь** і інші часточки пишуться **де-, -будь, -небудь** з розділкою: *де-што, де-що, у де-кого, де-чим* (але **де-, -будь, -небудь** прийменник зовсім розриває їх: *де в кого, де на кому* . . .), *де-інде, де-небудь, де-який, який-будь, што-небудь* . . .

7. **По-** у прислівникових виразах пишеться з розділкою: *по-перше, по третє, по нашому, по-вкраїнському по-чеському* . . . **По-**

МОРФОЛОГІЧНІ ЗАМІТКИ.

Тут подаються вказівки форм відмінних розрядів слів для тих випадків, коли ті форми в живій народній і в літературній мові вживаються в різних варіантах, або плутаються з іншими, навіть не українськими.

Чимало таких вказівок уже пороблено в попередньому розділі (Правопис), і тут у таких разі ми лише покликуватимемось на них.

Огляд подається у звичайній граматичній схемі: іменник, прикметник, займенник, числівник і дієслово, спочатку однини, потім множини, і на кінці кожної частини мови зразки відмін.

А) ІМЕННИК.

Роди.

жіноч., сер. — чолов. 22. 1. До чоловічого роду належать, між іншим, такі йменники: *барліг, біль, глибо, дріб, дур, жаль, кіт, міль, насип, осокір, пил, полин* (і полинь), *посуд* (і посуда), *розрух, підпис, рукопис* (див. § 16₅), *Сибір, степ, ступінь, шир, ярмарок . . . дишель.*

чол., сер. — жін. 2. Жіночого роду, між іншим, є такі йменники: *адреса, відпустка, завіса, класа, картопля, криза, недуга, пара, перерва, путь* (лише в називн. і знах.), *салата, тополя, фаза, флота, харч, шалвія, євангелія . . .*

жін., чол. — сер. 3. Середнього роду в йменники: *стерво, шатро . . .*

ОДНИНА.

Називний відмінок.

23. 1. «До твердої одміни чоловічого роду належать речівники [йменники] з закінченнями (в називн. відм.) на твердий звук (тверду шелестівку, *о, а*), а до м'якої — речівники на *ь, й, я, -ьо*, на шиплячі, *жс, ч, ш, щ* і ті слова на *-ар, -ур*, що в родовому відмінкові мають на кінці *-я*» (Ак.); середня тверда відміна мав в називн. відм. одн. закінчення *-о*, м'яка — *-е, -я* (див. § 2₁); жіноча тверда — *-а*, м'яка — *-я, -яса, -ча, -ша, -ща*.

Відміни
тверді,
м'які

2. Є ще жіночі йменники з закінченням на шелестівку, в й середні, що кінчаються на *-а* (див. § 1₂), *-я* і мають шелестівковий пень (обидві ці відміни зве де-хто шелестівковими).

шелестів-
кові відм.

3. Чужі йменники (сер. роду), такі, як: *бюро, депо, пальто, шосе* . . . відміняються нарівні з іншими; те саме відноситься до чужих імен власних чоловічого роду, які теж відміняються: *Рікардо, Орлядо, Міляно, Аріосто* . . .

чужі імен.
на „о“

4. Йменники: *церква, морква, бруква, корогва* — прийняли закінчення *-а* в називн. відм. і відміняються як усі інші жіночі йменники твердої відміни.

імен. -ов
— ва

5. Осібні закінчення мають: *пані* (м'яг. відм.), *мати пані, мати* шел. відм.).

Родовий відмінок.

24. Родовий відмінок мав:

1. в іменників чолов. род. закінчення *-а (-я), -у (-ю)*; хоч не можна подати точної вказівки, коли вживається те, чи інше закінчення, проте ж до певної міри вживання їх визначають такі правила:

Чолов.

а) *-а (-я)* вживається при іменах, що означають індивідуальні, або точно оформлені й визначені тямки, як от живі істоти (завжди *-а, -я*); *брата, комісара, купця, лиходія, Шевченка, коня, окола, метелика* . . . ;

-а

певні частини цілого (ріжні міри); *гарця, нуда, карбованця, аршина, метра, січня, жовтня, вітїрка, четверга, тижня, місяця* . . . отже: віку, простору, часу, навіть — року, тоді як: *плуга, носа, вуся, пальця* . . .

-у

б) інші йменники, такі, що означають тямки гуртові, масові або абстрактні, переважно мають закінчення -у (-ю), як от родові, збірні, матеріальні: *маку, перцю, часнику, миру, базару, цароду, пролетаріату, все-світу, бору, молочаю* . . . ; ті, що означають одноманітну масу, середовище: *їску, сїгу, гною, меду, квасу, льоду, туману, цугру, тютюну, ячменю, попелу, возню, дьогтю, льону, жиру, олію* (олій), *солоду, гороху* . . . ; безформні явища природи: *вищу, грому, двіщу, морозу, вімру, гряду, жару* . . . ; що визначають чинність, зміслові вражіння, душевні зворушення: *почину, розбою, дару, болю, жалю, плачу, тьгару, сніву, страху, сміху, ляку, суму, дотепу, запалу, підпалу, заходу, смутку, клопоту* . . . ; також назви тямок абстрактного характеру й установ, особливо, чужомовного походження: *акму, факту, стилю, імперіалізму, курсу, поступу, побуту, стану, звичаю, уряду, комісаріату, колективу, штабу* . . .

-а — -у

в) коли йменник уживається то зі значінням а), то б), то в залежності від цього, здебільшого, змінюються й закінчення род. одм. одн.: «*нема каменя*» (=нема грудки з певної маси) — «*нема каменяю*» (=нема будівельного матеріалу), «*на дереві нема й листа*» (= одного листка) — «*на дереві нема вже листу*» (= листя), «*не вбив звіра*» (= вовка, лисиці . . .) — «*багато звіру*» (= вовків, лисць . . .), «*вийшов із ліса*» — «*привіз лісу*» (=будівельн. матеріалу; у першому реченні може бути і «з лісу», у другому ж тільки так), «*підступив до стола*» — «*запросили до столу*» (= обідати, їсти; „*стіл*“ у цьому останньому реченні означає далеко складнішу й менш визначену тямку), „*взяв того жолудя*“ — „*взяв того жолудю*“ й т. п.; так само, коли тямки, зазначені під б), персоніфікуються,

то й закінчення родов. одн. буде вже не *-у* (*-ю*), а — *-а* (*-я*): *Не кликали Вітра й Мороза, дістав листа від Івана Мороза* (прізвище) . . .

2. Іменники середнього роду з наростком *-ят-*, *-ен-* (ім'я) мають закінчення *-яти*, *-ени*: *теляти*, *горщати*, *імени* . . .; в інших відмінах *-а*, *-я*: *тіла*, *поля* . . .

3. В іменників жің. роду м'якої відміни родов. відм. кінчається на *-ї* (див. § 6₈ а є); у іменників твердої відміни із шелестівкою в визвучі — на *-и* (див. § 5₃ в): *пороша* — *пороші* . . ., *риба* — *риби*, *подорож* — *подорожи* . . .

Давальний відмінок.

25. 1. «У давальному відмінкові однини в словах (іменниках О. С.) чоловічого роду твердої одміни треба писати закінчення *-ові*, а в словах м'якої одміни *-еві*: *батькові* *козакові*, *коневі*, *учителеві*, *гостеві*, *кобзареві*, *монастиреві*, *цареві*, *учневі*, *товаришеві*, *пожеві*, *родичеві*, *панцшеві*, *купцеві*, *молодцеві*, *Василеві*; слова на *-ій* мають закінчення *-єві*: *кравці*, *равці*, *гавці*» [Ак.], див. § 6₈ а а.

Тільки іменники з закінченням *-ів* (*-їв*), *-ов* мають *-у*: *Львів* — *Львову*, *Київ* — *Київу*, *Драгоманов* — *Драгоманову*, *Воробйов* — *Воробйову*, *болиголов* — *болиголову*, *Мліїв* — *Мліїву* . . .; в інших іменниках чоловіч. роду *-у* (*-ю*) трапляється лише як архаїзм: *козацькому роду нема переводу, дай коню води, Богу й Богові, духу й духові* . . .

2. В іменників середнього роду твердої і м'якої відміни давальн. одн. має закінч. *-у*, *-ю*: *дереву*, *гнізду*, *селу* . . . *лицю*, *обличчю* . . .; але чоловіче закінчення *-ові* (*-єві*) чим раз проходить і в іменник. середн. роду, особливо, в назви живих істот: *ягняткові*, *теляткові*, *дитяткові*, *немовляткові* . . . і навіть — *лихові*, *військові*, *серцеві*, *деревцеві*, «*сонцеві*» (Ак.), але цього слід уникати.

В іменниках серед. р., з наростком *-ят-*, *-ен-* в закінч. *-яті*, *-ені*: *теляті*, *імені* . . .

Жін. 3. Всі іменники жің. р. (і чолов. з закінченням *-а, -я*) мають закінч. (*-ї*): *сестрі, хмарі . . . землі, надії . . . радості, матері, подорожі . . . судді, гайдамаці . . .* див. § 68аг.

и, г, х
— ц, з, с При тому не можна забувати, що йменники на *-ка*, *-га, -ха* переміняють *к* на *ц*, *г* на *з*, *х* на *с*: мука — *муци*, нога — *позі*, блоха — *блосі* . . . ; те саме відноситься й до місцевого відмінка одн.

Знахідний відмінок.

Чол. 26. 1. Для назв осіб, звірів і дерев знахідний відм. одн. чоловічого роду рівняється родовому (на *-а, -я*): побачив *чоловіка*, привів *коля*, піймав *метелика*, стяв *дуба* . . . ; для назв речей чоловічого роду знахідний відмінок узагалі рівняється називному, але ж часто вживаються й форми родового: засвітив *каганця*, написав *листа*, скінчив *університета*, поранив *пальця* . . .

Сер. 2. Іменники серед. р. мають знахідн. відмінок рівн. називн. відмінкові.

Жін. 3. Іменники жіноч. роду твердої і м'якої відм. (на *-а, -я*) мають закінчення *-у, -ю*: *сестру, дитю* . . . ; таке саме закінчення мають і чоловічі йменники на *-а, -я*: *гайдамаку, суддю* . . . ; йменники жің. роду на шелестівку мають знахідний відм. одн. рівний називному відмінкові: поліз на *піч* . . . ; іменник „*мати*“ має знахідн. відмінок: *матір*.

Кличний відмінок.

Чол. 27. 1. Кличний відмінок має в іменників чоловічого роду закінч. *-у (-ю)*, й *-е*.

-у а) Закінчення *-у* мають:

а) з твердої відміни іменники з наростковим (не корінним) *к* (*-ок, -ик, -ко* . . .): *синку, конику, голубчику, батьку, дядьку, братіку, ковальчику* . . . ;

б) окремі слова: *діду, тату, сину, свату* (і свате) . . . ;

γ) з м'якої відміни ті, що кінчаються на *-яс, -ч, -ш*: *товаришу, папичу, мужу* . . .

б) Закінчення *-ю* мають усі йменники м'якої відміни, крім тих, що кінчаються на *-ець* (див. нижче): *краю, гаю, колю, ковалю, місяцю, клязю* (і княже), *Івасю, дідуся, лицарю, кобзарю* . . .

в) Закінчення *-е* мають:

а) іменники м'якої відміни з наростком *-ець*: *хлопче, Українче, кравче, Німче, зайче* . . .;

б) всі йменники з твердим закінченням, крім тих, що про них згадано на стор. 41. під а) й б): *соколе, лисе, голубе, сусіде* (сусід), *громе, Дніпре, Павле, Петре* . . .; при тому всі ті йменники, що кінчаються на *к, г, а*, перемінують перед *е* ті звуки на *ч, яс, и*: *вовче, козаче, чумаче, луже, Ляше* . . .

2. В іменників серед. роду кличний відмінок рівняється називному відм. Сер.

3. В іменників жіночого роду (й чоловіч. з закінченням на *-а, -я*) є закінчення: *-о, -е, -ю, -є*: Жін.

а) закінчення *-о* мають іменники твердої відміни (*-а*): *сестро, Україно, Ганно, віро* . . . *гайдамако, бідолахо* . . .;

б) закінч. *-е* — йменники м'якої й шелестівкової відміни: *доле, земле, вдовице; душе, теще* . . ., *папасте, смерте, ноче, радосте, вісте, тваре* . . ., але: *мати!*

в) закінч. *-ю* — тільки після іменники м'якої відміни: *долю, матусю, Марусю* (і Марусе), *Галищю* . . . (на подобу до імен. м'якої відміни чоловічого роду: *матусю, Грицюлю, Павлусю* . . .);

г) закінч. *-є* — іменн. м'якої відміни з голосівкою перед *-я*: *надіє, ідеє, гімназіє* . . .

Орудний відмінок.

28. 1. «У словах (іменниках *О. С.*) чоловічого роду орудний відмінок однини у твердій одміні треба писати *-ом*, а в м'якій *-ем*: *столом, колом, Василем, пожем, ковшем, борцем, гостем, кравцем, учителем, учнем, царем, кобзарем, товаришем* . . . (Ак.); слова на *-й* мають закінчення *-єм*: *краєм, гаєм, роєм, колієм*» (Ак.). Чол.

Сер.

2. Такі самі закінчення мають іменники середнього роду на *-о, -е*: *село́м, боло́м, сто́вище́м, лице́м* . . . (Ак.)

Іменники серед. роду [м'якої й шелестіvk. відм.] на *-я* (див. § 21) й на *-я* й *-а* [§ 12a] мають закінч. *-ям, -ам*: *на́сіння́м, пі́р'я́м, кло́ччя́м* . . . *ди́тя́м, коше́ня́м, ло́ша́м, го́рця́м* . . .

Жін.

3. «В словах жіночого роду в твердій одміні (на *-а* О. С.) треба писати *-ою*, а в м'якій (на *-я, -ча, -жа, -ша* О. С.) одміні *-ею*: *водо́ю, земле́ю, попаде́ю, молодице́ю, їже́ю, стеле́ю, душе́ю, круче́ю, лу́щею, туче́ю, ба́чею, пі́снею, ля́лею, ви́шнею, чере́шнею*» . . . (Ак.) *старосто́ю, судде́ю, статте́ю, рі́ллею, Польще́ю, ме́жею* . . .; іменники м'якої відміни, що мають перед закінченням *-я* голосівку, кінчаються в оруд. відм. на *-єю*: *збро́єю, наді́єю, Мари́єю* . . . але: *Гамалія* — *Гамалі́єм*.

4. В іменників жіночого роду на шелестівку в закінчення *-ю* (*-у*), звичайно з подвоєною попередньою шелестівкою (див. §§ 131, 161, 201): *сі́лля, осі́нню, мідді́ю, коломаззі́ю, Россе́ю, митті́ю, мі́ццю, подорі́жжю, рокі́шню* . . . *смерті́ю, кі́стцю* . . ., *харчу́, пригорі́у* . . ., *крово́ю, любов'ю́, твар'ю́, матір'ю́* . . .

Місцевий відмінок.

29. Місцевий відмінок має

Чол.

1. в іменників чоловічого роду закінчення: *-ї, -у* (*-ю*), *-ові* (*-еві*).

-і

а) Зак. *-ї* мають переважно іменники без наростків, при чому треба мати на увазі, що іменники на *к, г, ж* перемінують ті звуки (м'якшать) перед *-ї* на *ц, з, с*: *байрак* — у *байра́ці*, на *язи́ці*, у *сто́зі* (на стогу), на *поро́зі*, в *лу́зі*, на *поверсі́*, в *кожу́сі*, в *горо́сі*, на *бе́резі*, на *сині́* (частіш — на синові, див. в), на *ковалі́*, при *місяці́*, на *лицарі́*, на *кобзарі́*, на *коні́*, при *князі́*, на *ді́дусі́*, на *хлопці́* (ді́дусеві, на хлопцеві . . .), у *Дні́прі́*, на *Петрі́*, на *хресті́*, в *зубі́*, на *коті́*, на *во́зі*, в *образі́*, на *домі́*, при *дубі́*, в *чоботі́*, в *році́* (рік), у *хлібі́*, на *грунті́*, у *світі́*,

на горбі, на стовпі, у листі, на хвості, на пні, у дні,
ві сні, на лобі, у роті . . . ;

б) Зак. -у мають переважно йменники з наростковим
к (-ик, -ок, -ак, -ко . . .): на конику, у гвіздку, у
замку, на мішку, в пастернаку, при батеньку . . . , але
також: на воскѣ, в сокѣ, у крику, в льохѣ, на снігѣ, в мо-
хѣ, в міхѣ, в полкѣ, в садѣ, на слідѣ, на борѣ, на медѣ,
на степѣ . . . , при чому частенько йменники можуть ма-
ти ще й -і, перекидаючи наголос із закінчення на пень
слова: в лісѣ — в лісі, в гаю — гаї, на родѣ — в рбді,
у склепѣ — у склепі, на льодѣ — на льбді, в садѣ —
в сяді, на вікѣ — в віці, на ставѣ — на ставі, в борѣ —
в ббрі . . . , або: в капшукѣ — в капшучі, на пбтягу —
на пбтязі, на козаку — на козаці (на козакові), на чумаку
— на чумаці (на чумакові), по Дніпру — на Дніпрі . . . ;

в) зак. -ові (-еві, -єві) можуть мати майже всі
йменники чол. роду, особливо, назви живих істот: на
батькові, при коникові, на братові, на товаришеві . . .
по Дніпрові, в гасві . . . ;

2. Йменники середнього роду ненаросткові ма-
ють закінчення -і й -ю.:

а) зак. -і мають усі йменники (ненаросткові) твер-
дої відміни (перед -і іменн. на -ко, -хо м'ягчать к,
ж на ц, с): село — на селі, у гнізді, в яблуці, на оці
(око), в молдці, вухо — у вусі, при слові, на письмі, на
чолі, в болоті, на полотні, в пальті, у бюрі, в золоті,
в добрі, на вікні, в багні, на дні . . . ; так само йменники
з наростком -ят, -ен: на теляті, у горщаті, в
імені . . . ;

б) йменники м'якої відміни так само мають закін-
чення -і, але постійним воно являється лише під наго-
лосом; коли наголос падав не на закінчення, тоді
вживається й закінч. -ю, поб.ч -і, особливо, в іменників
на -че, -ше, -ще, -я: у лиці, на яйці, при кільці,
на денці, на плечі . . . на сбнці й на сбнцю, у мб-

-у

-і — у

-ові, -єві

Сер.

-і

-і — ю

рі й на морю, на полі й на полі, при збірї і при збрю, на сёрці й на сёрцю, у стьвнщї і в стьвнщю, на смїхьвнщї, на бчї (на вічу), на зїллї (зілля), в пнїтїнї (пнїтїнню), у збїжжї (у збїжжю), в роздорїжжї (роздорїжжю), в облнчї (облнчю) . . . навіть в жнїтї (і жнїтї); особливо часто появляється -ю при применнику по: по полю, по сонцю . . . ;

-у в) іменники середнього роду з наростковим -к-, під впливом відповідних іменників чоловіч. роду, мають закінчення -у: військо — у військy, на ліжкy, у вічкy, в містечкy, на сьрдськy, на теляткy, у горцяткy . . . , а то й -овї: на теляткoвї, при дитяткoвї, на козяткoвї . . . — але цього слід уникати.

Жін. 3. В усіх іменників жіночого роду в закінчення -ї; на водї, на землї, у статтї, в гуцї, в подорожї, на печї, у кровї, по можливостї, в тїпї, на радостї, при матерї . . . Вияток: в осени (Ак.), див. § 68^{ау}.

Про іменники на -ка, -га, -ха див. § 25^з.

Так само в іменників чолов. роду з закінч. -а, -я: на гайдамацї, при бідоласї, на суддї . . .

МНОЖИНА.

Називний відмінок.

Чол. 30. 1. У називному відмінку іменники чоловічого роду мають закінчення -и й -ї (-ї).

-и а) Закінчення -и являється у твердій відміні: роги, береги, брати, городи, горбди, ліси, осокови, ярмарки, Татари, помери, професори, кондуктори, сили, куми, степи, чорти, пили, насипи, підписи . . . див. § 55а.

-а Крім того, є ще закінч. -а, та тільки ось у яких словах: вуса (і вуси), рукава (і рукави), поводя (й поводи) — все це колишня двійня, див. § 37; хліба, світа, грунта, віса, ячменя — все у збірному значінню.

Сюди належать іменники без однини: шаравари, штани, окуляри . . .

Слова з наростком **-ан-** і **-ян-** кінчаються на **-е**: *селяне, міщане, стільчане, Кияне* . . . Так само: *люде* (див. 53б). -е

б) іменники м'якої відміни мають закінчення **-ї** (ї): *ковалі, коні, дні, мечі, пожі, куці, доці, клязі, зяті, карасі, гості, орачі, слухачі, мужі, вчителі, ячмені, хлопці, купці, гостинці, ремені, рої, гаї, краї, солов'ї, ведмеді, ступні, дишлі, місяці, стільці, царі, багатирі, кобзарі, бодирі, упирі, кишгарі, лікарі, сугарі, лицарі, проводирі, кужарі, комарі* . . . -і

Сюди належать і іменники твердої відміни на **-р** (у родов. одн. мають **-а**): *щурі, тягарі, коритарі, каламарі, крамарі, школярі, теслярі* . . . і так само такі pluralia tantum (без однини), як: *радоці, пестоці, солодоці, ласоці* . . . [Ак.]

Увага 1. Такі іменники як: *брат, прут, волос, колос*, **брат, прут, лист, кіл, клин** (тверд. відм.) *камінь, корінь, ремінь*, **волосіт. д.** *вугіль* (м'яка відм.) заступають часто правильну форму називн. відм. множ. (*брати, волоси, колоси, листи* . . . *корені* . . .) збірними іменниками середнього роду (однини) на **-я**: *браття, пруття, волосся, колосся, листя, кілля, клинля, каміння, коріння, реміння, вугілля* . . . Дальша відміна тих іменників іде як і всіх іменників середн. р. одн. м'якої відміни на **-я** (крім **-браття**): *волосся, волосю, волоссям, на волоссі* . . .

Ув. 2. Іменник *друг* — має множ. *други* і *друзі* (*другів і друзів* . . .), *хазяїн* — *хазяї*; *син, кум, чорт, сусід, голуб* — правильно: *сини, куми, чорти, сусіди, голуби*. **друг, хазяїн** . . .

2. Іменники середнього роду мають тільки закінчення **-а** (твер. шест.) і **-я** (м'як.): *мізда, яблука, мелятка, дерева, словечка, пера, крила, чола* . . ., *ягнята, імена* . . . *крильця, серця, лиця, поля, оповідання, питання, подвір'я, прислів'я, обличчя* . . . Але іменник *око* має — *очі, плече* — *плечі, вухо* — деколи *вухі*, зрештою — *вуха*. **Сер.**

3. Іменники жіночого роду твердої відміни мають закінчення **-я**: м'якої ж (**-я, -ша, -юса, -ца**) і шестів- **Жін.**

кової (-ч, -ш, -жс, -щ, -в, -р та інші шелестівки з -б) — -ї (-ї). Приклади:

а) *сестри, книжки, брови, церкви, мухи, груби, ноги, змари, стодоли, крокви, дрови . . .* — але: дівчина — *дівчата*. Таке -и мають іще йменники, що вживаються тільки у множині (pluralia tantum): *кури* (курка), *гуси* (гуска), *діти* (дитина), *сини, сани*;

б) *дилі, надії, ший, бурі, землі, сім'ї, віяці, столиці, лисиці, душі, миші, свилі, кручі, пущі, ночі, роскоші, подорожі, пригорці* (крові), *тварі, тінї, мислі, постаті, повісті, кості . . .* [Ак] ¹⁾ . . . Сюди ж належить: *двері*.

Родовий відмінок.

31. У родовому відмінку в закінчення: -ів (-їв), чистий пень, закінч. -ей.

-ів
Чол.

1. Закінчення -ів (-їв) мають:

а) майже всі йменники чоловічого роду *років, берегів, городів, осокорів, ярмарків, померів, синів, кумів, степів, чортів, насипів, підписів, літописів . . .*, *ковалів, пожег, мечів, князів, парасів, куців, дощів, слухачів, орачів, учителів, ремнів, країв, ведмедів, ступнів, димлів, царів, багачів, кобзарів, жесців, зятів, мужів, ліктів, днів, тів, крамарів, сторожів, звірів . . .*; сюди ж належать чоловічі йменники на -а, -я: *старостів, теслів, гуддів . . .*

б) де-які йменники середнього роду: *прислів'їв . . .*

в) іменники, що вживаються тільки у множині:

а) всі на -цї: *радоців, молодців, любовців, пестоців, хитроців, ласоців, кліців . . .*;

б) ті, що конструкторською закінчення стоять в асоціації з іменниками чоловічого роду: *манівці* — *манівців* (хлопці — хлопців), *щипці* — *щипців*, *однолітці* — *однолітців*, *галанці*, *майорці*, *миколайці*, *Чернівці*, *Сорочинці*.

¹⁾ В іменників шелестівкової відміни, якщо в визвуку буває дві шелестівки, стрічається й закінчення -и. Ред.

сер.
Plur. tant.

ців, Яківців . . . , баглаї — баглаїв (гаї — гаїв), драглі — драглів (кухлі — кухлів), граблів і ін.;

γ) деякі інші *pluralia tantum*: байдики — байдики́в, бєльбуґів, бєзмєртнів, викрутасів, виґилляїв, зальотів, мандрів, наймів, нарипшиків, пачосів, обжиків, окулярів, охрєстів, в'язів, оходів, штанів, шараварів, Бродів, Чернухів . . .

2. Чистий пень (без ніякого закінчення) мають: без закінч

а) іменники чоловічого роду з наростком **-ин** чол.
у однині: міщанин — міщан, селян, Галичан, християн, Татар, Болгар, яничар . . . , але: Сербин — Сербів, мурин — муринів, хазяїн — хазяїнів, Русин — Русинів . . . ; крім того, йменники, що визначають міру (при числівниках), можуть теж уживатись без закінчень: сім дєнь, сто раз, п'ять аршин, сім чоловік, пара чобіт, кілька год . . .

б) майже всі йменники жіночого роду на **-а**, жін., сер.
-я та майже всі йменники середнього роду: гора — гір, кіз, панчіх, бліх, борін, сторін, доріг, бур (буря), задач, груш, барв, форм, вєрб . . . . — з вставлєними „**о**“, „**є**“ м'ж шелєстівк.: книжок, дощок, свічок, чайок (чайка), копійок, сосон (і сосєн), мітел, воєн (війна), попівєн, картопель, сотєнь, кухонь, овець, церкбв, букбв, вєрстбв, дрохбв, крокбв, корогбв, відібм, земєль, пісєнь . . . наголос завжди на вставному **о**, **є**: церкбв, свічбк, пісєнь . . .); слово — слів, дерев, гнізд, серць, тєлят, питань, лиць . . . — з вставним „**о**“ або „**є**“: вікон, яґняток, горщаток, пасєм, полотєн, кілєць (кільце), яєць, (яйце);

в) іменники, що вживаються тільки у множині, plur. tant.
особливо з ознаками середнього й жіночого роду: лєщатє — лєщат (порівн. горщатє — горщат . . .), вила — вил, вуста — вуст, гусла — гусєл, давильця — давильєць, вінця — блєць, жабри — жабер, кбзла — козєл, жорна — жорєн, ясла — ясєл, ясна — ясєн, ворота — ворит . . . ; обставини — обставин (порівн. підвалина —

підвалин), розглядин, закладин, заговін, збоїн, запоїн, заручин, запросин . . . ; вечерниці — всчерниць, м'ясиць, ножиць, помий (поміи), вій (вії), конопель, висівок, гін (гони, ше: гонів), віжок, ночов, круп, Яс (Яси), Атен, Теркас, Бендер, Карпат, Лубень . . .

То чистий пень, то **-ів** мають: з'їди — з'їд (ззїди — ззїд) і з'їдів, кайдан і кайданів, лабет і лабетів і інші.

-ей
чол. 3. Закінчення **-ей** мають:

а) три йменники чолов. роду: гість — гостей, грїш — грошей, кінь — копей.

жін. б) іменники жіночого роду з шелестівкою в визвучі назив. відм. одн.: ніч — ночей, печей, пові-тей, костей, роскошей, тілсей, вдячностей, речей . . . ; із іменників м'якої відміни мають це закінчення: свиня, миша, воша — свиней, мишей, вошей; іменник *мати* — має зак. **-ів**: матерів;

сер. в) з іменників середнього роду: око — очей, плече — плечей (і пліч), рідко: вушей (вухо), звичайно: вух . . . .

Plur. tant. г) уживані тільки у множині: груди — грудей, двері — дверей, діти — дітей, люде — людей, кури — курей, гуси — гусей, сїни — сїней, сани — саней (див. § 30_{3а}).

Давальний відмінок.

32. Усі іменники всіх родів мають закінчення **-ам** для твердих відмін та з м'яких і шелестівкових на **-є, -ч, -ш, -щ, -жа, -ча -ша, -ща, -че, -же, -ше, -ще, і -ям** для інших: чоловікам, тучам, ночам, гноїщам . . . , ковалям, косарям, матер'ям, тїням, обличчям, курям, гусям . . .

Знахідний відмінок.

33. В іменників чоловічого роду, назв осіб, знахідн. відмінок множ. рівняється родовому множ.: бачив ковалів, витає гостей . . .

У всіх інших іменників усіх родів знахідн. множ. рівняється називн. відм. множ.: пасе *коні*, погнав *телята*, продав *гуси*, напував *воли*, жене *корови*, погодував *свині*, має дві *мами*, кохає свої *діти* . . .

Деколи на подобу чоловічих особових іменників появляється форма родового відмінка множ. у знахідн. відм. і в осіб жіночого роду: покликав *дівчат* (але й — дівчата), хустки на *молодиць* (але й на молодиці) . . .

Кличний відмінок.

34. Кличний відмінок усіх іменників усіх родів рівняється називному відм. множ.
але: *пан* — *пани* — *панове!*

Орудний відмінок.

35. Орудний відмінок має в тих самих випадках, що давальний множ. (див. § 32), закінчення *-ами*, *-ями*: *чоловіками*, *тучами*, *ночами*, *тіннями*, *обличчями* . . .

1. Та ще в закінчення *-ми* (без *-а-*, *-я-*), яке мають: -ми
  - а) оці йменники чолов. роду [§ 31 за]: *кіньми*, *гістьми*, *грішми* (грошами, грошима), і *чобітьми* (чоботами);
  - б) йменник жіночого роду: *свиньми* (§ 31 з б);
  - в) йменники, що вживаються лише у множині: *грудьми*, *ворітьми*, *дверми* (і *дверима*), *сіньми*, *курми*, *гусьми*, *дітьми*, *людьми*.

2. Крім того, в ще закінчення *-ма* [§ 37]: *очи.ма*, -ма
плечима, *вуши.ма* *дверима* (див. вище), *гроши.ма* (див. § 35 1а).

Місцевий відмінок.

36. Місцевий відмінок має в таких самих випадках, як давальний множини (див. § 32), закінчення *-ах*, *-ях*: на *чоловіках*, *при конях*, *телятах*, *тінлях* . . .

Двійня.

37. Двійня, число для двох осіб, предметів . . . уживається: деколи в жіноч. й середн. роді в називн. (знах.) відм. побіч множини, при чому не тільки при числівнику *два*, але й *три*, й *чотири*: *дві корови* (й корови), *три муси* (мухи), *чотири слові* (і слова). В чоловічому роді її вживання обмежене до трьох слів і то тільки в називн. відмінку: *вуса* (але й вуси), *повода* (але й поводи), *рукава* (але й рукави) див. § 30₁.

В кількох іменників стрічається ще закінчення орудн. відм. на *-на*: *очина*, *плечима*, *дверима*, *грошима* (див. § 35₂).

Зразки відміни іменників.

1. Чоловічі йменники.

а) *Тверда відміна*

б) *М'яка відміна*

-тверді шел., -о, -р (-ра)   в, -й, -р (-ря), -во, -ч, -яс, -ш

О д н и н а.

<i>Наз.</i>	сусід	дуб	мох	олень	край	ніж
<i>Род.</i>	сусід-а	дуб-а	мох-у	олен-я	кра-ю	нож-а
<i>Дав.</i>	сусід-ові	дуб-ові	мох-ові	олен-єві	кра-єві	нож-єві
<i>Знах.</i>	сусід-а	дуб-а	мох	олен-я	край	ніж
<i>Кл.</i>	сусід-е!	дуб-е!	мох-у!	олен-ю!	кра-ю!	нож-у!
<i>Ор.</i>	сусід-ом	дуб-ом	мох-ом	олен-ем	кра-єм	нож-ем
<i>Місц.</i>	в сусід-і	дуб-і	мох-у	олен-і	кра-ї, -ю	нож-і, -у

М н о ж и н а.

<i>Наз.</i>	сусід-и	дуб-и	мох-и	олен-і	кра-ї	нож-і
<i>Род.</i>	сусід-ів	дуб-ів	мох-ів	олен-ів	кра-їв	нож-ів
<i>Дав.</i>	сусід-ам	дуб-ам	мох-ам	олен-ям	кра-ям	нож-ам
<i>Знах.</i>	сусід-ів	дуб-и	мох-и	олен-і	кра-ї	нож-і
<i>Кл.</i>	сусід-и!	дуб-и!	мох-и!	олен-і!	кра-ї!	нож-і!
<i>Ор.</i>	сусід-ами	дуб-ами	мох-ами	олен-ями	кра-ями	нож-ами
<i>Місц.</i>	в сусід-ах	дуб-ах	мох-ах	олен-ях	кра-ях	нож-ах

2. Середні йменники.

а) Тверда відміна

б) М'яка відміна

-о

-е, -я

О д н и н а.

Наз.	колін-о	яблук-о	лик-о	лиц-е	віч-е	весілл-я
Род.	колін-а	яблук-а	лик-а	лиц-я	віч-а	весілл-я
Дав.	колін-у	яблук-у	лик-у	лиц-ю	віч-у	весілл-ю
Знах.	колін-о	яблук-о	лик-о	лиц-е	віч-е	весілл-я
Кл.	колін-о!	яблук-о!	лик-о!	лиц-е!	віч-е!	весілл-я!
Ор.	колін-ом	яблук-ом	лик-ом	лиц-ем	віч-ем	весілл-ям
Місц.	колін-і	яблук-і	лик-у	лиц-і	віч-і(-у)	весілл-ю,(-ї)

М н о ж и н а.

Наз.	колін-а	яблук-а	лик-а	лиц-я	віч-а	весілл-я
Род.	колін	яблук	лик	лиць	віч	весіль
Дав.	колін-ам	яблук-ам	лик-ам	лиц-ям	віч-ам	весілл-ям
Знах.	колін-а	яблук-а	лик-а	лиц-я	віч-а	весілл-я
Кл.	колін-а!	яблук-а!	лик-а!	лиц-я!	віч-а!	весілл-я!
Ор.	колін-ами	яблук-ами	лик-ами	лиц-ями	віч-ами	весілл-ями
Місц.	колін-ах	яблук-ах	лик-ах	лиц-ях	віч-ах	весілл-ях

в) Йменники на

-я, -а (пень: -ен-, -ат-)

О д н и н а.

М н о ж и н а.

Наз.	ім'я	теля	лоша	імен-а	телят-а	лошат-а
Род.	імен-и	телят-и	лошат-и	імен	телят	лошат
Дав.	імен-і	телят-і	лошат-і	імен-ам	телят-ам	лошат-ам
Знах.	ім'я	теля	лоша	імен-а	телят-а	лошат-а
Кл.	ім'я!	теля!	лоша!	імен-а!	телят-а!	лошат-а!
Ор.	ім'я-м	теля-м	лоша-м	імен-ами	телят-ами	лошат-ами
Місц.	імен-і	телят-і	лошат-і	імен-ах	телят-ах	лошат-ах

3. Жіночі йменники.

а) Тверда відміна

б) М'яка відміна

-а

-я, -ча, -жа, -ша, -ща

О д н и н а.

Наз.	троянд-а	жінк-а	дин-я	ши-я	вдач-а
Род.	троянд-и	жінк-и	дин-і	ши-ї	вдач-і
Дав.	троянд-і	жінц-і	дин-і	ши-ї	вдач-і
Знах.	троянд-у	жінк-у	дин-ю	ши-ю	вдач-у
Кл.	троянд-о!	жінк-о!	дин-е!	ши-є!	вдач-е!
Ор.	троянд-ою	жінк-ою	дин-ею	ши-єю	вдач-ею
Місц.	троянд-і	жінц-і	дин-і	ши-ї	вдач-і

Множина.

Наз.	троянд-и	жінк-и	дин-і	ши-ї	вдач-і
Род.	троянд	жінок	динь	ший	вдач
Дав.	троянд-ам	жінк-ам	дин-ям	ши-ям	вдач-ам
Знах.	троянд-и	жінк-и	дин-і	ши-ї	вдач-і
Кл.	троянд-и!	жінк-и!	дин-і!	ши-ї!	вдач-і!
Ор.	троянд-ами	жінк-ами	дин-ями	ши-ями	вдач-ами
Місц.	троянд-ах	жінк-ах	дин-ях	ши-ях	вдач-ах

в) Йменники на

шеlest. (тверд., —ь, помяки.)

Однина.

Множина.

Наз.	повість	тінь	ніч	повіст-і	тін-і	ноч-і
Род.	повіст-и	тін-и	ноч-и	повіст-ей	тін-ей	ноч-ей
Дав.	повіст-і	тін-і	ноч-і	повіст-ям	тін-ям	ноч-ам
Знах.	повість	тінь	ніч	новіст-і	тін-і	ноч-і
Кл.	повіст-е!	тін-е!	ноч-е!	повіст-і!	тін-і!	ноч-і!
Ор.	повіст-ю	тінн-ю	нічч-ю	повіст-ями	тін-ями	ноч-ами
Місц.	повіст-і	тін-і	ноч-і	повіст-ях	тін-ях	ноч-ах

Б) Прикметник.

ОДНИНА.

Називний відмінок.

39. Називний відмінок має такі закінчення:

Чоловіч. рід	Середн. рід	Жіноч. рід
-ий	-е	-а
-ій (-їй)	-є	-я
-ів (-їв)	-ове [-еве, -єве]	-ова [-ева, -єва]
-ин	-ине	-ина

Приклади:

білий	біле	біла
гарячий	гаряче	гаряча
глибокий	глибоке	глибока . . . .
давній	давнє	давня
безкрай	безкрає	безкрая . . . .
Шевченків	Шевченкове	Шевченкова
шевців	шевцеве	шевцева
Паліїв	Палієве	Палієва . . . .
жінчин	жінчине	жінчина
нянин	нянине	нянина . . . .
ширший	ширше	ширша
найкращий	найкраще	найкраща . . . .

Усі прикметники, що мають у називн. відмінку закінчення **-ий, -е, -а** (-ів, -ин), відмінюються твердо (тверда відміна), ті ж, що мають **-ій [-їй], -є, -я** належать до м'якої відміни.

1. Прикметників м'якої відміни — себ-то, з закінченням на **-ій [-їй], -є -я** в називн. відмінку — не багато, й майже всі вони перед закінченням мають „н“ із попередньою шелестівкою (за винятком одного: *синій*): *братній, вечірній, всесвітній, вчорашній, горішній, давній, долишній, домашній, житній, завтрішній, задній, задорожній* (придорожній . . .), *західній* (частіш: *західний*) *колишній, кутній, літній, могутній, нагірній, народній, нинішній, останній, передній, пізній, порожній, ранній, (в)ранішній, середній, справжній, стародавній, східній* (частіш: *східний*), *тамошній, теперішній, тодішній, торішній, тутешній* і небагато інших; також рідше вживані: *орлій* (орлячий, вірлячий, орлиний), *песій* (песячий), *козій* (козячий) і займенник *їхній* та числівник *третій*. Сюди ж відносяться й такі, як: *безкрайї, довговійї, довгошійї* . . .

2. Другий ступінь прикметників твориться через додаток до пня прикметника наростка **-іи-** або **-и-**: бі-

м'яка
відміна

другий
ступінь

ліший, старіший, старший, скоріший, скорший . . . [див. § 14₃, § 73₃₁].

третій
ступінь

3. Третій ступінь твориться через додаток до форми другого ступня приростка *най-*: *найбіліший, найстарший* . . . (не — самий біліший . . .¹).

Увага. Всі родові, числові й відмінкові зміни прикметника відносяться до всіх ступнів порівняння.

прикм.
йменн.

4. Прикметникові йменники, як от: *скарбівничий, карбівничий, будівничий, лютий, подорожній* . . ., *молода, Кобринська* . . ., *Рівне, возове, мостове, придане* . . . відмінюються як звичайні прикметники, але власні ймена (прізвища) чолов. р. з прикметниковим закінченням *-ів (-їв)* лише у множині (крім називного) зберігають прикметникові закінчення, в однині ж у чоловіч. роді тільки в орудному відмінкові (й там проскакує закінч. імен.), в жіноч. роді скрізь відм. як прикметник., а в інших відмінюються, як іменники.

Без зак.
-ий

5. Без закінчення *-ий* у чоловіч. роді (тоб-то, в іменниковій формі) вживаються такі прикметники: *вишен, варт, годеп, готов, ласкав, повен, повилен, певен, рад* і займенник *всяк і сам* [в поезії ще: *велик, дрібен, дивен, жив, здоров, молод, немоцн, недуж, стар, щаслив, ясен*]. Вживаються вони тільки в називн. відмінкові одн. чол. роду і завжди можуть замінятись формами *-ий*: *повен рот води* — *повний рот води*; ніякої ріжниці в їх уживанню з повними формами немає.

Родовий відмінок.

40. Родовий відмінок має в чоловіч. й сер. р. закінч.: (тверде) *-ого*, (м'яке) *-ього (-його)*, у жіноч. р. (тверде) *-ої*, (м'яке) *-ьої (-йої)*

¹ Також не слід уживати другого ступня, замість третього, під впливом московської мови, де форми на *-ший, -ейший* служать для відзначування 3-го ступня: „высшая школа, святийший синод . . .“; українською мовою можна сказати лише: „найвища школа, найчистіша справа . . .“. *ОС.*

Приклади:	білого гарячого . . . . . давнього безкрайого . . . . . Шевченкового шевцевого Палієвого . . . . . жінчиного няниного . . . . . ширшого найкращого (але: Глібова)	білої гарячої . . . . . давньої безкрайої . . . . . Шевченкової шевцевої Палієвої . . . . . жінчиної няниної . . . . . ширшої найкращої (Глібової)
-----------	--	---

Давальний відмінок.

41. Давальний відмінок має в чоловіч. й середн. роді закінч.:
(тверде) **-ому**, (м'яке) **-ьому (-йому)**, в жін. роді: **-ій (-їй)**.

Приклади:	білому гарячому . . . . . давньому безкрайому . . . . . Шевченковому шевцевому Палієвому . . . . . жінчиному няниному . . . . . ширшому найкращому (але: Глібову)	білій гарячій . . . . . давній безкраїй . . . . . Шевченковій шевцевій Палієвій . . . . . жінчиній няниній . . . . . ширшій найкращій (Глібовій)
-----------	--	---

Знахідний відмінок.

42. Знахідний відмінок має такі форми:

	<i>Чоловіч. р.</i>	<i>Середн. р.</i>	<i>Жіноч. р.</i>
як називний або родовий (по йменнiкoвi)		як називний	(тверде)-у (м'яке)-ю
Приклади:	[бачу] гарного (хлопця коня), білий (стовп) (Глібова)	біле (небо)	білу (церкву) безкраю (далечiнь) . . .

Кличний відмінок.

43. Кличний відмінок рівняється називн. відмінкові:
(чоловіче) добрий! безмежне (море) сестро (мила!)
(Глібів!) (Глібова!)

Орудний відмінок.

44. Орудний відмінок має закінчення:

<i>Чол. р.</i>	<i>Сер. р.</i>	<i>Жін. р.</i>
(тверде) -им, (м'яке) -ім,		(тверде) -ою, (м'яке)
(-їм)		-ьою, (-йою)

Приклади:	<i>Чол. р.</i>	<i>Сер. р.</i>	<i>Жін. р.</i>
	білим		білою
	гарячим . . .		гарячою . . .
	давнім		давньою
	безкраїм . . .		безкрайною . . .
	Шевченковим		Шевченковою
	шевцевим . . .		шевцевою . . .
	(Глібовим, а то й Глібовом)		(Глібовою)

Місцевий відмінок.

45. Місцевий відмінок кінчається в:

<i>Чолов. р.</i>	<i>Сред. р.</i>	<i>Жіноч. р.</i>
(тв.) -ім, -ому,		-ій (-їй)
(м'як.) -ьому, (-їм, -йому)		

Приклади:	<i>Чолов. р.</i>	<i>Сред. р.</i>	<i>Жіноч. р.</i>
	на білім, білому		на білій
	„ гарячім, гарячому . . .		„ гарячій . . .
	„ давнім, давньому		„ давній
	„ безкраїм, безкрайому . . .		„ безкрай . . .
	„ Шевченковім, Шевченко-		„ Шевченкові
	вому		
	„ шевцевім, шевцевому		„ шевцевій
	„ (на Глібові, Глібову)		„ (Глібовій)

МНОЖИНА.

46. Множина не відрізняє в українській мові родів. Усі форми для всіх трьох родів однакові.

Називний відм. (і клич.)	-і (-ї)
Родовий	„ (тверд.) -их, (м'як.) -іх (-їх)
Давальний	„ „ -им, „ -ім (-їм)
Знахідний	„ в чоловічому роді рівняється родовому або називному (по йменникові), в сер. і жіп. — називному
Орудний	„ (тверд.) -ими, (м'як.) -іми (-їми)
Місцевий	„ „ -их „ -іх (-їх)

Приклади:

Називн.: білі (прапори, полотна, берези), гарячі (дні, обличчя, груди), давні (часи, нещастя, події), безкраї (стеги, моря, дороги), Шевченкові (твори, переконання, думи), шевцєві (сини, шила, руки)¹⁾, (але Глібови)²⁾

Родов.: білих (прапорів, полотен, беріз), гарячих (днів, облич, грудей), давніх (часів, нещасть, подій), безкраїх (стєпів, морей, доріг), Шевченкових (творів, переконань, дум), шевцевих (синів, шил, рук), (Глібових)

Давальн.: білим (прапорам, полотнам, березам), гарячим (дням, обличчям, грудям), давнім (часам, нещастям, подіям), безкраїм (степам, морям, дорогам), Шевченковим (трапам, переконанням, думам), шевцевим (синам, шилам, рукам), (Глібовим)

1) У присвійних прикметниках із наростками -ів (-їв), -ин у називному відм. множини знайдете ще деколи й закінчення -и: *Шевченкові твори, шевцеві руки, Палієві страждання, няніки казки, жінчини примхи* . . ., та ліпше тих форм не вживати.

2) Наприклад, *Глібови* (родина Глібових) *вийшли за кордон*; коли ж уживається як прикметник у присвійному значінню, то може мати й закінчення -і: *Глібові діти вийшли за кордон*, як і в однині тоді матиме звичайні прикметникові закінчення: *„Я не знаю ні Глібови (імен.), ні Глібового (прикметн.) сина“*. Власне, це останнє утворене від слова „Гліб“, і первісна конструкція речення могла бути лише така: *„Я не знаю ні Гліба, ні Глібового сина“*. Тепер же такі прикметникові форми як *„Глібові“ (діти), Глібового (сина)* однаково можуть односитись і до „Гліб“, і до „Глібі“ (прізвище).

- Знах.*: (бачу) білі (кові, прапори, полотна, берези), але — білих (людей), гарячі (коліри, обличчя, жінки), але — гарячих (людей), давні (лиха . . .) але — давніх людей і т. д.
- Орудн.*: білими (прапорами), гарячими, давніми, безкраїми, Шевченковими
- Місцев.*: на білих (полотнах), гарячих, давніх, безкраїх, Шевченкових

Зразки відміни прикметників.

47. а) *Тверда відміна* б) *М'яка відміна*
-ий, -а, -е *-ій, [-їв], -я, -є*

О Д Н И Н А

	<i>Чол. р.</i>	<i>Сер. р.</i>	<i>Жін. р.</i>	<i>Чол. р.</i>	<i>Сер. р.</i>	<i>Жін. р.</i>
<i>Називн.</i>	гарн-ий	гарн-е	гарн-а	син-ий	син-є	син-я
<i>Родов.</i>	гарн-ого	гарн-ої	гарн-ої	син-ього	син-ьої	син-ьої
<i>Давальн.</i>	гарн-ому	гарн-ій	гарн-ій	син-ьому	син-ій	син-ій
<i>Знах.</i>	= род. або назив.	= наз.	гарн-у	= род. або наз.	= наз.	син-ю
<i>Кличн.</i>	= назив.	= назив.	= назив.	= назив.	= назив.	= назив.
<i>Орудн.</i>	гарн-им	гарн-ою	гарн-ою	син-ім	син-ію	син-ію
<i>Місц.</i>	гарн-ім, -ому	гарн-ій	гарн-ій	син-ім, -ьому	син-ій	син-ій

М Н О Ж И Н А

	<i>на всі три роди</i>		<i>на всі три роди</i>	
<i>Називн.</i>	гарн-і	син-і	син-і	син-і
<i>Родов.</i>	гарн-их	син-іх	син-іх	син-іх
<i>Давальн.</i>	гарн-им	син-ім	син-ім	син-ім
<i>Знах.</i>	= род. або називн.	= називн.	= род. або називн.	= називн.
<i>Кличн.</i>	= називн.	= називн.	= називн.	= називн.
<i>Орудн.</i>	гарн-ими	син-іми	син-іми	син-іми
<i>Місц.</i>	гарн-их	син-іх	син-іх	син-іх

В) ЗАЙМЕННИК.

Особовий і зворотний займенник.

Особовий,
зворотний

ОДНИНА

48.	1 ос.	2 ос.	ся	3 ос.		
				<i>Чол. р.</i>	<i>Сер. р.</i>	<i>Жін. р.</i>
<i>Наз.</i>	я	ти		він	воно	вона
<i>Род.</i>	мене	тебе	себе	його		її
<i>Дав.</i>	мені	тобі	собі	йому		їй
<i>Знах.</i>	мене	тебе	себе	його		її
<i>Орудн.</i>	мною	тобою	собою	ним		нею
<i>Місц.</i>	на мені	на тобі	на собі	на нім, ньому		на ній

МНОЖИНА

	1 ос.	2 ос.		3 ос.	
				<i>на всі три роди</i>	
<i>Наз.</i>	ми	ви		вони	
<i>Род.</i>	нас	вас		їх	
<i>Дав.</i>	нам	вам		їм	
<i>Знах.</i>	нас	вас		їх	
<i>Орудн.</i>	нами	вами		ними	
<i>Місц.</i>	на нас	на вас		на них	

З прийменниками форми 3 особи займ. особового в род. і знах. відм. вживаються переважно з *и*: до *нього*, на *неї*, до *них*, за *них* [пишуть і: до *його*, до *їх*, за *їх*].

Присвійні займенники.

Присвійн.

49.		Однина		Множина	
		<i>Чол. р.</i>	<i>Сер. р.</i>	<i>Жін. р.</i>	<i>на всі роди</i>
<i>Наз.</i>	мій	моє	моя	мої	
<i>Род.</i>	мого (моїого)	моєї	мої	моїх	
<i>Дав.</i>	мому (моїому)	моїй	моїм		
<i>Знах.</i>	= наз. або = наз. род.	мою	чол. р. = род. або назив. ; сер., жін. = назив.		
<i>Орудн.</i>	моїм	моєю	моїми		
<i>Місц.</i>	на моїм	на моїй	на моїх		

Так само відмінюються: *моїй, своїй*.

Наш, ваш, їхній відмінюються як прикметники: нашого, нашому (тверд.) . . . на їхньому . . . (м'як.).

Указові

Указові займенники.

Той

а) *Той*

50.	Однина			Множина
	<i>Чол. р.</i>	<i>Сер. р.</i>	<i>Жін. р.</i>	<i>на всі роди</i>
<i>Наз.</i>	той	те	та	ті
<i>Род.</i>	того		тої, тієї	тих
<i>Дав.</i>	тому		тій	тим
<i>Знах.</i>	= наз. або = наз. род.		ту	чол. р. = род. або назив.; сер. і жін. = назив.
<i>Орудн.</i>	тим		тою, тією	тими
<i>Місц.</i>	на тім, тому		на тій	на тих

Так само відмінюється: *оюй, тамтою*.

Цей

б) *Цей*

	Однина			Множина
	<i>Чол. р.</i>	<i>Сер. р.</i>	<i>Жін. р.</i>	<i>на всі роди</i>
<i>Наз.</i>	цей	це	ця	ці
<i>Род.</i>	цього		цеї, цієї	цих
<i>Дав.</i>	цьому		цій	цим
<i>Знах.</i>	= род. або = наз. цю наз.			чол. р. = наз. або род.; сер., жін. = наз.
<i>Орудн.</i>	цим		цею, цією	цими
<i>Місц.</i>	на цім, цьому		на цій	на цих

Так само відмінюється: *сею, оцею*

Питайні

Питайні займенники.

Хто, що

а) *Хто, що*

51.			
<i>Наз.</i>	хто		що
<i>Род.</i>	кого		чого
<i>Дав.</i>	кому		чому
<i>Знах.</i>	кого		що
<i>Орудн.</i>	ким		чим
<i>Місц.</i>	на кім, кому		на чім, чому

		6) <i>Чий</i>				
		Однина		Множина		
		Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	на всі роди	Чий
Наз.		чий	чив	чия	чиї	
Род.		чийого		чивї	чиїх	
Дав.		чийому		чийї	чиїм	
Знар.		= наз. або = наз.		чию	чол. р. = наз., род. ;	
		род.			сер., жін. р. = наз.	
Оруд.		чийм		чивю	чиїми	
Місц.		на чиїм, чийому		на чийї	на чиїх	

Невизначені займенники.

Невизнач.

52.

Увесь

		Однина		Множина		
		Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	на всі роди	
Наз.		увесь	усе	уся	усі	
Род.		усього		усеї, всієї	усіх	
Дав.		усьому		усій	усім	
Знар.		наз. або = наз. усю			чол. р. = наз., род. ;	
		род.			сер., жін. р. = наз.	
Оруд.		усім		усею, всією	усіма (всіми)	
Місц.		на всім, усьому		на всій	на всіх	

Про чергування *в* — *у* див. § 10.

53. Займенник: *самий*, як і всі інші з прикметниковими закінченнями (*який, котрий, кожний, інший, всякий, інакший, всякий, всілякий*) і *кожен, жаден* відмінюються як прикметники: самого, самої, самі..., кожного, жадному...

**самий,
кожен,
жаден,
прикм.
займ.
сам**

Так само й займенник *сам*, але в наз. множини можуть бути форми: *самі* й *сами*.

54. Зложені займенники відмінюються лише в одній частині:

**Зложені
займ.**

хтось — когось, комусь, кимсь (кимось), на кімсь (кімось), на комусь

щось — чогось, чомусь, чимсь (чимось), на чімсь (чимось)

чийсь, чийсь, чиясь — чийогось, чивїсь, чиймсь (чиймось)...

котрийсь, котресь, котраць — котрогось, котромусь...

якийсь, якесь, якась — якогось, якоїсь; якомусь, якійсь

якимсь (якимось), якісь, якихсь, якимись, на якихсь (якихось) . . .

де-кто — де-кого, де-кому, де-ким, на де-кім, або де на кім (кому)

де-що — де-чого, де-чому, де-чим, на де-чім або де на чім (чому) . . .

де-чий, де-чис, де-чил — де-чийого, де-чивї; де-чиїм, де-чисю; на де-чиїх або де на чиїх . . .

де-котрий, де-котре, де-котра — де-котрого, де-котрої; де-котрих, на де-котрих або де на котрих . . .

де-який — де-якого, де-якою, де-яким . . .

нікто — нікого, нікому, ніким, на нікім (нікому) або ні на кім . . .

ніщо — нічого, нічому, нічим, на нічім або ні на чому . . .

ніякий, ніяке, ніяка — ніякого, ніякому, ніякій; на ніякій або ні на якій . . .

нічий, нічис, нічил — нічийого, нічивї, на нічиїх або ні на чиїх . . .

що-будь — чого будь, чому-будь . . .

кто-небудь — кого небудь, кому небудь . . .

З прийменником: з де-кого або де з кого, на де-кого або де на кого . . .

Г) ЧИСЛІВНИК.

Головні числівники.

Головні
числ.

55.

а) *Один*

	Однина		Множина	
	Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	на всі роди
Один.				
<i>Наз.</i>	один	одно (одне)	одна	одні
<i>Род.</i>	одного		одної, однієї	одних
<i>Дав.</i>	одному		одній	одним
<i>Знач.</i>	= наз. або = назив. род		одну	чол. р. = наз., род.; сер., жін. р. = наз.
<i>Орудн.</i>	одним		одною, однією одними	
<i>Місц.</i>	на однім, одному		на одній на одних	

	б) <i>Два</i>	в) <i>Три</i>	г) <i>Чотири</i>	два, три, чотири
	<i>Чол. і сер. р.</i>	<i>Жін. р.</i>		
<i>Наз.</i>	два	дві	три	чотири
<i>Род.</i>	двох		трьох	чотирьох
<i>Дав.</i>	двом		трьом	чотирьом
<i>Знах.</i>	чол. р. = наз. або род.; жін. і сер. р. = наз.		= наз. або род.	= наз. або род.
<i>Оруд.</i>	двома		трьома	чотирма
<i>Місц.</i>	на двох		на трьох	на чотирьох

	г) <i>П'ять</i>	д) <i>Шість</i>	е) <i>Сім</i>	е) <i>Вісім</i>	п'ять, шість, сім, вісім
<i>Наз.</i>	п'ять	шість	сім	вісім	
<i>Род.</i>	п'ятьох	шістьох	сімох	вісьмох	
<i>Дав.</i>	п'ятьом	шістьом	сімом	вісьмом	
<i>Знах.</i>	чол. рід = називн. або родов.; жін. і сер. род = наз.				
<i>Оруд.</i>	п'ятьма	шістьма	сімома (сімма)	вісьмома (вісімма)	
<i>Місц.</i>	на п'ятьох	на шістьох	на сімох	на вісьмох	

Так відмінюються числівники: *дев'ять, десять, одинадцять . . . двадцять . . . до дев'ятдесять дев'ять*, але іноді вживаються в числівниках, починаючи від *п'ять*, і старіші форми на *-и* для род., даваль. й місцев. відмінків: нема й *сімох* карбованців — нема й *семи* карбованців; приглядаює *пятьом* карбованцям — *пяти* карбованцям, із *сімдесятьох* душ — із *сімдесяти* душ. Та переважно вживаються перші форми, а в орудному відмінкові інакших і бути не може.

ж) <i>Зложені числівники:</i>	Зложені числ.
<i>одинадцять</i>	
<i>дванадцять</i> — <i>двадцять</i> — <i>двісті</i>	
<i>тринадцять</i> — <i>тридцять</i> — <i>триста</i>	
<i>чотирнадцять</i> — (сорок) — <i>чотиріста</i>	
<i>п'ятнадцять</i> — <i>п'ятдесять</i> — <i>п'ятьсот</i>	
<i>шіснадцять</i> — <i>шісдесят</i> — <i>шіссот</i>	
<i>сімнадцять</i> — <i>сімдесят</i> — <i>сімсот</i>	
<i>вісімнадцять</i> — <i>вісімдесят</i> — <i>вісімсот</i>	

дев'ятнадцять — дев'яносто (про дев'яносто див з) — дев'ятьсот

кільканадцять — кількадесять і т. д. — відмінюються тільки в останній їх частині: *п'ятдесятьох, сімдесятьом, вісімдесятьма . . .* (про двісті, триста, див. *и*).

сорок,
дев'яносто,
сто

з) *Сорок, дев'яносто, сто* мають тільки форми: *сорока, дев'яноста, ста*. Від „сто“ подибується оруд.: „*стома*“;

двісті,
триста

и) *Двісті, триста . . . дев'ятьсот* рідко коли розпадаються: (двох сот, п'яти сот . . .), а звичайно лишаються невідмінними: „*з п'ятьсот карбованцями*“ (а не — з п'ятьма сот карбованями);

скільки,
стільки,
багато

й) *Скільки, стільки, багато* відмінюються як „два“: *скільких, скільком . . .*;

Двійня

Увага: При числівниках: *два, три, чотири* іменники жін. й серед. роду можуть уживатися із спеціальним закінченням (колишньої двійні): *дві сестри* (сестри), *дві сосні* (сосни), *три книзі* (книги), *чотири муєі* (мухи), *три бочкиі* (бочки), *дві відріі* (два відра), *три яблуціі* (яблука), *чотири вікніі* (вікна) . . . див. § 37.

Порядкові

Порядкові числівники.

56.	1. перший	30. тридцятий
	2. другий	40. сороковий
	3. третій	50. п'ятдесятій
	4. четвертий	60. шістдесятій
	5. п'ятий	70. сімдесятій
	6. шостий	80. вісімдесятій
	7. сьомий	90. дев'ятдесятій і
	8. восьмий	дев'яностий
	9. дев'ятий	100. сотий
	10. десятій	200. двосотий
	11. одинадцятий	300. трисотий
	12. дванадцятий	1 000. тисячний
	20. двадцятий	1 000 000. мільйоновий

Всі вони відмінюються, як прикметники: першого, третьої . . .

57. обидва, обидві	дев'ятеро
обов	десятеро
двоє	одинадцять
троє	дванадцять
чотверо	двадцять
п'ятеро	двадцять четверо, рідше:
шестеро	двадцять четверо
семеро	тридцять семеро, рідше:
восьмеро	тридцять семеро

Вони не відмінюються, але для *обидва*, *обов*, *двоє* формами непрямих відмінків служать „*обом*“, „*обома*“, „*обох*“ (від маловживаного „*оба*“) . . . , *двом*, *двома* . . . від „*два*“.

Г) ДІЄСЛОВО.

Дійсний спосіб.

58. 1. Теперішній і майбутній (доконаний) час.

Тепер. і
майбут.
час

В відміні дієслова в теперішньому (майбутньому) часі є три групи:

а) Перша група має в третій особі однини закінч. **-є** (після голосівок **-є**), у третій множини **-уть** (після голосівок **-ють**) — коротко, це e/y ($e/ю$) група;

б) Друга має в третій ос. одн. закінч. **-ить** (після голосівок **-ить**), у 3 ос. множ. **-ать**, або **-ять** — коротко: u/a ($i/я$) група. Ось вони:

	1 група « e/y , $e/ю$ »		2 група « u/a , $i/я$ »		1 і 2 групи
Одн.	1 ос.	-у (-ю)	-у , -ю	-иш (-їш)	
	2 „	-еш (-єш)	-иш (-їш)	-ить (-їть)	
	3 „	-є (-є)	-ить (-їть)		
Множ.	1 „	-емо (-ємо)	-имо (-їмо)		
	2 „	-ете (-єте)	-ите (-їте)		
	3 „	-уть (-ють)	-ать , -ять		

Приклади:	беру	купую	хвалю	біжу	гою
	береш	купуєш	хвалиш	біжиш	гоїш
	бере	купує	хвалить	біжить	гоїть
	беремо	купуємо	хвалимо	біжимо	гоїмо
	берете	купуєте	хвалите	біжете	гоїте
	беруть	купують	хвалять	біжать	гоять

Третя група

Ві До третьої групи належать чотири дієслова: *істи, бути, дати* (відпо) *вісти*: вони мають особливі форми в теперішньому часі (перші) і майбутньому (другі);

Одн.	1 ос.	їм	(всьм)	дам	(відпо) вім
	2 „	їси	(вси)	даси	(відпо) віси
	3 „	їсть	(всть), є	дасть	(відпо) вість
Множ.	1 „	їмо	(всьмо)	дамо	(відпо) вімо
	2 „	їсте	(всте)	дасте	(відпо) вісте
	3 „	їдять	суть	дадуть	(відпо) відять

Форми *всьм, вси* й т. д. загинули, лишилися тільки форми 3 ос. *є* і *суть*. Де хто вживає „*є*“ скрізь, в обох числ.

-ає — -а

Уваги. 1. В 3 особі одн. в дієсловах 1 групи (*є/у*) *є* після *а-* (*я*) може (звичайно в поезії) зникати: *біга, смика, пита, гуля, розмовля, балака, набалака* . . . Але у прозовій книжній мові ці форми не вживаються.

-є — -ить

2. Змішувати групи (I й II) дієслів не можна, і не можна вживати таких форм, як: *купе, любе, носе, возе* . . . , а тільки: *купить, любить, носить* . . . *носять, люблять, куплять* (не — *носять* . . .) . . . *носимо, возимо* . . . (не *носемо* . . .) . . .

-ем — -им

3. У 1 ос. множ. зрідка вживається й форма на *-ем, -им*: *берем, ходим, носим* . . .

-ється

4. У дієсловах із *-ся* в 3 ос. одн. 1 групи *-ть* не відкидається: *бере — береться, знає — знається* (див. § 14_б).

-кти, -гти

5. Дієслова 1 групи на *-кти, -гти* переміняють у всіх особах однини і множини, отже й у 1 ос. одн. і 3 ос. множ *к, г* на *ч, гс*: *пекти — печу, печуть, могли — можуть*, див. § 20_з.

6. У другій групі дієслова на *-дити, -тити, -сити, -зити* в 1 ос. одн. м'якшать *д* на *дз* (ходити — *ходзю*, не — *ходю*), *т* на *ч* (тратити — *трачу*, не — *тратю*), *с* на *ш* (носити — *ношу*, не — *носю*), *з* на *зю* (возити — *возю*, не — *возю*), *ст* на *ш* (хрестити — *хрещу*, не *хрестю*), *зд* на *здз* (їздити — *їздзю*, не — *їздю*), див. ще § 20₂.

-ДИТИ,
-ТИТИ,
-СИТИ,
-ЗИТИ

7. В тій самій групі дієслова на *-пити, -бити, -мити, -вити* (з губним визвуком пня) мають „т“ не тільки перед закінченням 1 ос. одн., але й у 3 ос. множ:

-ПИТИ,
-БИТИ,
-МИТИ,
-ВИТИ

купити — *куплю, куплять* (не — *купають*)

любити — *люблю, люблять* (не *любять*)

ламати — *ламлю, ламлять* (не *ламують*)

ловити — *ловлю, ловлять* (не *ловять*), див. § 2216.

2. Минулий час.

59. Минулий час має такі закінчення:

	Чол. р.	Єр. р.	Жін. р.	Всі роди
Одн.	-в	-ло	-ла	Множ. -ли

Приклади: спати — *спав, спало, спала, спали*; колоти — *колов, кололо, колола, кололи* . . .

Але після шелестівок зак. в чол. роді зникає: гребти — *гріб* (гребла), пасти — *пас* (пасла), утекти — *утік* (утекла), стригти — *стриг* (стригла) . . .

3. Давноминулий час.

60. Давноминулий час в сполучення форми минулого часу дієслова з такою ж формою помічного дієслова „бути“: *я ходив був, я робила була, вони поїхали були* . . .

4. Майбутній зложений час (недоконаний).

61. 1. Форма майбутнього часу складається з дівієнника (infinitiv) та теперішнього часу помічного дієслова „ляти“: *му, меш, ме, мел(о), мете, муть*. Ці останні форми зовсім зрослися з дівієнником і відчуються так, наче б були просто закінченнями майбутнього часу (тим то й пишуться сукупно з дівієнником, див. § 70).

-му, -меш,
-ме

1	ос. од.	співатиму	ходитиму	перебиратимусь
2	„ „	співатимеш	ходитимеш	перебиратимешся
3	„ „	співатиме	ходитиме	перебиратиметься
1	„ мн.	співатимем(о)	ходитимем(о)	перебиратимемось
2	„ „	співатимете	ходитимете	перебиратиметесь
3	„ „	співатимуть	ходитимуть	перебиратимуться

2. Крім цієї форми, вживається форма з дієменника та майбутнього часу дієслова „бути“:

буду, будеш, буде

1	ос. од.	ходити	буду й буду	ходити
2	„ „	робити	будеш і будеш	робити
3	„ „	їсти	буде й буде	їсти й т. д.

3. В обох цих формах майбутнього часу дієменник береться лише недоконаний: робити — *робитиму, буду робити*; але зробити — *зроблю . . .*

Наказовий (вольовий) спосіб.

62. Наказовий спосіб має такі форми:

	1 група	2 група	3 група
1 ос. одн.	—	—	—
2 „ „	-і	-ь	-й
3 „ „	(<i>нехай</i> + тепер. або майбутн. ч. дієслова у 3 ос. одн.)		
1 „ мн.	-ім	-ьмо	-мо
2 „ „	-іть	-ьте	-те
3 „ „	(<i>нехай</i> + тепер. або майбутн. ч. дієсл. у 3 ос. множ.)		

Приклади:

2 ос. одн.	несі	стань	ріж	дай
	роби	винось	сип	купуй
3 „ „	нехай несе	стане	ріже	дає
	„ робить	виносить	сипле	купув
1 „ множ.	несім	станьмо	ріжмо	даймо
	робім	виносьмо	сипмо	купуймо
2 „ „	несіть	станьте	ріжте	дайте
	робіть	виносьте	сипте	купуйте
3 „ „	нехай несуть	стануть	ріжуть	дають
	„ роблять	виносять	сиплють	купують

Виходить, що всі форми йдуть за 2 ос. одн. перша група, з наголошеним **-й** (*несій*), має **-ім**, **-іть** (*несім, несіть*); друга з пом'якшеною шелестівкою (*стась*) — **-ьмо, -ьте** (*стасьмо, стасьте*) або з твердою (*сил, ріж*) — **-мо, -те** (*силмо, силте*); третя група після голосівкового пня — **-й** (*дай*), **-ймо, -йте** (*даймо, дайте*).

Третя особа мн. й одн. заступається формою 3 ос. тепер. (майбутн.) часу з додатком: *нешай*.

Уваги. 1. Про форми наказового способу пнів на *к, г*: *печи, печім, печіть; берези, березім, березіть*, див. § 20₃.

2. У 1 особі множ. в першій групі (де *й* наголошене: *несій*) може бути ще закінчення **-мо**: *берімо, несімо* . . . ; у другій особі в поезії відома в цій групі форма на **-те**: *беріте, носіте* . . . , та в книжній мові ця форма не вживається.

3. З прийменниками де-які дієслова першої групи переносять наголос із закінчення на пень, при чому **-и** та **-і** випадають, і дієслово переходить у другу групу: *несі, несім* — *припось, припосьмо*, *держі* — *прідерж, ході* — *прихбдь, воді* — *привбдь* . . .

пні на
к, г
-імо, -іте
Спри-
рости. діє
слова
-мо, -те

Можливий спосіб.

63. Можливий спосіб має два часи: теперішній **Тепер. час** і минулий.

1. Теперішній час можливого способу складається з форм минулого часу дієслова з часточкою **би** (**б**): *ходив — ходив би, пішов — пішов би, ішов — ішов би, їшли б, ходили б* . . .

Цих форм уживаємо для всіх часів (теперішнього, минулого, майбутнього): *Чом ти не пишеш із нами? — Та я б і писав, та нема олівця* [теп.]. *Чом ти вчора не написав листа? Та я б і написав, та ніколи було* (краще сказати тут: *Та я був би й написав, та ніколи було*) — [минул.]. *Чи прийдеш завтра до нас? Та я б завтра і прийшов до вас, та, мабуть, не пустять* . . . [майб.]¹⁾.

¹⁾ Усе це залежить від слів: *вчора, завтра*, які надають властиво значіння часові. Ред.

Минулий час

2. Минулий час можливого способу творить теперішній час можливого способу (див. під 1) у сполучі з минулим часом помічного дієслова „бути“ (був би, була б . . .): ходив — *ходив би* — *був би ходив*, пішов — *пішов би* — *був би пішов*, ішов — *ішов би* — *був би йшов*, була б ішла, були б ішли . . .

Цих останніх форм уживають для минулого часу в більшості з відтінком давноминулости: «Як би знала — до схід сонця була б утопила».

Доконаність — недоконаність.

64. Головніші засоби творення доконаних форм дієслівних (перфективних, форм „совершенного вида“) — це приростки, наростки (про наростки дієслова див. § 74) й наголос. Власне, все це елементи словотворчі, бо з ними, чи без них, змінюється й реальне (словарне) збічення слів; а проте вони вносять ще й чисто граматичну зміну у слова, а саме — надають дієсловам недоконаної (протягової, чи наворотової) форми значіння доконаности (закінчености, раповости).

Приростки

1. Приростки:

питати (питав — минул. ч., питаю — теп. час, питатиму — майбутн. ч.) — *спитати, напиритати, роспитати, запитати* (спитав — минул., питаю — майб. ч. доконаний)
гнати (жену, гнав, гнатиму) — *розігнати, вигнати, погнати, увігнати, нагнати* . . . (розігнав, розжену . . .).
жовтіти (жовтію, жовтів, жовтітиму) — *пожовтіти, зажовтіти* . . . (пожовтів, пожовтію . . .).

Зате наростки, особливо ж наросток: **-а-, -ува-** (**-юва-**), такі форми дієслова, вже сприростковані (див. далі), перетворюють ізнов на недоконані (не відкидаючи наростка), і то наворотові:

напиритати — *напиритувати* (порівн.: напитаю — напитую)

розігнати — *розігнувати*, і далі

робити — *виробляти* — *вироблювати*

пилити — **надпилити** — надпилювати
писати — **підписати** — підписувати
морочити — **обморочити** — обморочувати
смалити — **просмалити** — просмалювати
рвати — **порвати** — поривати . . .

2. Наростки:

Наростки

грюкати (грюкаю, грюкав, грюкатиму) — **грюкнути**
(грюкнув, грюкну),
повертати (повертаю, повертав, повертатиму) —
повернути (повернув, поверну),
стукати (стукаю, стукав, стукатиму) — **стукнути**,
стуконутти (стукнув, стукну, стуконув, стукону) . . .

3. Наголос:

Наголос

- а) висипати — висипати
роскидати — **роскидати**
перетикати — **перетикати**
задихатись — **задихатись**
вистрибати — **вистрибати**
вистинати — **вистинати**
здибати — **здибати**
збігати — **збігати** . . .
- б) звозити — **звозити**
переносити — **переносити**
відводити — **відводити**
сходити — **сходити** . . .
- в) пізнаю (пізнавати) — **пізнаю** (пізнати)
заграю (загравати) — **заграю** (заграти)
виграю — **виграю** . . .

У всіх цих випадках треба наголос відзначувати на письмі, коли з самого контексту не ясно, котра з двох форм є не думці, чи, наприкл.: „Ой, здибається сива голубонька та з сивими соколами“, чи „Ой, здибається сива голубонька та з сивими соколами“.

З перетвором одної форми дієслова в другу, напр., недоконаної наворотової з протягової чи dokonаної,

в'яжуться часто перезвук, себ-то, переміна одної голо-
сівки на другу, напр., *плести* — *заллітати*, *мерти* — *уми-*
рати, *скочити* — *скакати*, див. §§ 6_в, 5₁, 1_{1б}.

Дієіменник.

65. Дієіменник мав закінчення **-ти** (ся), який додається до кореня, або до пня (після наростка):

а) *гребти*, *скубти*, *сопти* (сопіти), *хронти* (хропіти),
пливати, *ревти* (і ревіти) . . .

б) *нести*, *везти*, *плести* (плету), *красити* . . .

в) *бігти*, *берести*, *запрягти*, *лягти*, *могти*, *тягти*
(тягну), *стерегти*, *стригти*, *волокти*, *пекти*, *товкти*, *сікти* . . .

г) *мерти*, *жертити*, *терти*, *перти*, *дерти*.

ґ) *ходити*, *носити*, *спати*, *хотіти*, *напувати*, *грітися*
(грітись), *братися* (братись), *лілти* (і лити) . . .

-ти, -ть

1. Скорочувати закінчення дієіменника **-ти** на **-ть** у книжній мові (в поетичній уживається) — не треба.

-гти — -кти

2. Треба звернути увагу на те, що групи **-гти**, **-кти** в українській мові залишаються, й на **-чи** не переходять: *пекти*, *могти*, а не — як на Поділлі: *печи* [моск. *печь*], *мочи* [моск. *мочь*].

Дієприкметники діяльного стану.

66. 1. Дієприкметник теперішнього часу діяльного стану **-чий, -че, -ча**, в у стані зникнення. Вживані дієслівні форми на **-чий, -че, -ча**, в, власне, вже прикметники, почасти народнього, почасти книжного походження: *гарячий*, *пекучий*, *біжучий* (час, а не — кінь, наприклад), *нестерпчий*, *шипучий* . . . див. § 73₂₈.

2. Дієприкметник минулого часу, як і попередній, майже зовсім зник, а залишилось кілька слів із закінченнями **-ший, -ше, -ша** з колишнього дієприкметника: *померший* (і *померлий*), див. § 73₃₁.

-ший, -ше,
-ша

Замість колишніх дієприкметників на **-ший, -ше, -ша** укр. мова залюбки вживає прикметників із наростком **-лий, -ла, -ле**, див. § 73_{20б}.

Увага. Ніяким чином не можна сказати українською мовою: біжучий кінь, а треба казати — *кінь, що біжить*, не: прийшовший чоловік, а — *чоловік, що прийшов*.

А вже зовсім неможливо так казати:

Трапляючіся випадки, а треба все казати: *випадки, що трапляються*; не збір находившихся там людей, а — *збір людей, що там наводились*.

Дієприкметник страждального стану.

67. 1. Дієприкметник страждального стану теперішнього часу, як і попередні, уже зник. Залишки від нього: *любимий, питомий, знайомий, родимий, нестерпимий, відомий, видимий, зримий* — це вже прикметники (див. § 73₂₁).¹⁾

-мий

2. Дієприкметник минулого часу зберігсь уповні з наростками: *-ний, -не, -на* (після шелестівкових пнів зі вставленим „е“), *-тий, -те, -та*:

-ний, -не

-на

-тий, -те

-та

латати — *латаний, латане, латана*

заспати — *заспаний, заспане, заспана*

купити — *куплений, куплене, куплена*

робити — *роблений, роблене, роблена*

носити — *пошений, пошене, пошена*

відродити — *відроджений, відроджене, відроджена*,

притужити — *притужений, притужене, притужена . . .*

бити — *битий, бите, бита*

терти — *тертий, терте, терта . . .*

Від спроросткованих недоконаних дієслів (див. § 64₁) із наростком *-ува-* (*-юва-*) утворені такі дієприкметники беруть на себе звичайно функцію дієприкметників теперішнього часу стражд. стану і в такому разі відповідають, між іншим, московським дієприкметникам на *-мый* (прописуваємий, составляемий . . .):

¹⁾ Тим то не можна сказати: *любимий мною*, а кажесться: *любима людина*, у значінню: *люба . . .* Ред.

(виробити — вироблювати) вироблений — *вироблюваний*
 (записати — записувати) записаний — *записуваний*
 зіставлений — *зіставлюваний*
 надпилений — *надпилюваний*
 обматаний — *обматуваний*
 переораний — *переорюваний*
 підкреслений — *підкреслюваний*
 показаний — *показуваний*
 приневолений — *приневолюваний*
 просмалений — *просмалюваний*
 розщеплений — *розщеплюваний*
 ув'язаний — *ув'язуваний* . . .

Неособова
 форма
 -но, -то

3. Присудковий неособовий дієприкметник має наросток попереднього (2), а тільки в невідмінній формі: *-но, -то*. Вживається він виключно в безпідметових реченнях (§ 76) як присудок, вимагаючи після себе знахідного відмінка (предмета, об'єкта): *куплено, роблено, пошено, бито, накрито, вироблено, записано, вироблювано, записувано* . . . (при кожному: кого? що?).

Змішувати його з середнім родом страждального дієприкметника минулого часу (2), де буде закінчення *-не, -те* — не можна; тим то й не слід, напр., писати „*як воно збудовано*“ (підзаголовок до книжки проф. М. Білоусова: „Де-що про наше тіло“); граматично можливе або „*воно збудоване*“ або „*його збудовано*“; в даному ж разі треба вжити останнього.

Дієприслівник.

68. Дієприслівників у українській мові двох.

1. Дієприслівник теперішнього часу твориться наростком *-чи*, при чому в дієслів 1 групи перед *-чи* являється *-у- (-ю)*, у дієслів 2 групи *-а- (-я-)*, див. § 58: *беручи, кажучи, виробляючи* (від — виробляти), *вироблюючи* (від — вироблювати), *купуючи, заповнюючи* . . .; *біжачи, сплячи, посячи, косячи, доячи, стоячи, сидячи* . . . (а не — біжучи, сплучи, носючи і т. д.).

Дієприслівники на *-а (-я)* залишилися лише в окремих словах, що вже й не суть дієприслівниками, а звичайними прислівниками: *як мога, куди видя, зягоця* (та ще декуди в поезії, пор. у Шевч.: *сидя, стоя, ходя* — але ж у книжній мові вживати їх не можна).

2. Дієприслівник минулого часу мав наросток *-ши*, при чому після голосіткових пп'ів вставляється „в“ — *ніши, пасши, пікши, стригши, бігши* — але: *бравши, каравши, вироблявши, вироблювавши, купувавши, заподіювавши, спаючи, посивши, косивши, доївши, стоявши, сидівши* . . . Також доконані: *взявши, купивши, сказавши, заподілюши* . . .

Віддієслівні йменники.

69. Віддієслівні йменники кінчаються на *-ння, -ття*: виробити — *вироблення*, зникнути — *зникнення*, зменшити — *зменшення*, пити — *пиття* . . .

Доконаність і недоконаність дієслів залишається й на віддієслівних йменниках, і треба вживати за вимогою самої думки тої, чи іншої з тих двох можливих форм:

зберегти — *збереження*; зберігати — *зберігання*;

зникнути — *зникнення*; зникати — *зникання*;

переконати — *переконання*; переконувати — *переконання*;

поширити — *поширення*; поширювати — *поширювання*;

побільшити — *побільшення*; побільшувати — *побільшування*;

зменшити — *зменшення*; зменшувати — *зменшування*;

закінчити — *закінчення*; закінчувати — *закінчування*;

відродити — *відродження*; відроджувати — *відроджування*;

дослідити — *дослідження*; досліджувати — *досліджування*;

зарадити — *зарадження*; зараджувати — *зараджування*;

погодити — *погодження*; погоджувати — *погоджування* . . . [про *дяс*, див. §§ 20₂, 23₄].

Так само розрізняти треба, і не можна вживати одного замість другого віддієслівних іменників близькозначних і близькозвучних, але не — рівнозначних, як от: *ширення* (від — ширити) і *ширшання* (від — ширшати) і. т. ін.

Зразки відміни дієслова.

70.

1 група *е/у, є/ю.*

<i>Діємелник:</i>		пас-ти	чита-ти
<i>Теперіш. час:</i>	1 ос. одн.	пас-у	чита-ю
	2 „ „	пас-еш	чита-єш
	3 „ „	пас-е	чита-є
	1 „ мн.	пас-емо	чита-ємо
	2 „ „	пас-ете	чита-єте
	3 „ „	пас-уть	чита-ють
<i>Минулий час:</i>	1 ос. одн.	я пас, пас-ло, -ла	я чита-в, -ло, -ла
	2 „ „	ти пас, пас-ло, -ла	ти чита-в, -ло, -ла
	3 „ „	він пас, пас-ло, -ла	він чита-в, -ло, -ла
	множина:	ми, ви, вони пас-ли	ми, ви, вони чита-ли
<i>Давноминул. час:</i>		я пас був	я читав був
		я пасло було	я читало було
		я пасла була . . .	я читала була . . .
<i>Майбутній час:</i>	1 ос. одн.	пастиму або буду пасти	читатиму або буду читати
	2 „ „	пастинеш „ будеш пасти . . .	читатимеш або будеш читати . . .
<i>Дієприкмети. стражд.:</i>		пас-е-ний, -не, -на	чита-ний, -не, -на
<i>Дієприслівн. тепер.:</i>		пас-у-чи	чита-ю-чи
<i>Дієприслівн. минул.:</i>		пас-ши	чита-в-ши
<i>Наказовий (вольов.) слов:</i>			
	2 ос. одн.	пас-и	чита-й
	3 „ „	нехай пасе	нехай читає

1 ос. мн.	пас-ім	чита-ймо
2 „ „	пас-іть	чита-йте
3 „ „	нехай пасуть	нехай читають

Можливий спосіб

<i>тепер. час:</i>	я пас би	я читав би
	я пасло б	я читало б
	я пасла б . . .	я читала б . . .
<i>минул. час:</i>	я пас би був	я читав би був
	я пасло б було	я читало б було
	я пасла б була . . .	я читала б була . . .

2 група — и/я а, ї/я

Дієменшик

хвали-ти

гої-ти

Теперіш. час:

1 ос. одн. хвал-ю

го-ю

2 „ „ хвал-иш

го-їш

3 „ „ хвал-ить

го-їть

1 „ мн. хвал-имо

го-їмо

2 „ „ хвал-ите

го-їте

3 „ „ хвал-ять

го-ять

Минулий час:

1 ос. одн. я хвали-в, -ло, -ла

я гої-в, -ло, -ла

2 „ „ ти хвали-в, -ло, -ла

ти гої-в, -ло, -ла

3 „ „ він хвали-в, -ло, -ла

він гої-в, -ло, -ла

множина: ми, ви, вони хвали-ли

ми, ви, вони гої-ли

Давномин. час:

я хвалив був

я гоїв був

я хвалило було

я гоїло було

я хвалила була . . .

я гоїла була . . .

Майбутній час:

1 ос. од. хвалитиму або буду

гоїтиму або буду

хвалити

гоїти

2 „ „ хвалитимеш або будеш

гоїтимеш або будеш

деш хвалити . . .

гоїти . . .

Дієприкм. стражд:

хвал-е-ний, -не, -на

го-є-ний, -не, -на

Дієприсл. тепер.:

хвал-я-чи

го-я-чи

Дієприсл.ов. минул.:

хвали-в-ши

гої-в-ши

Паказовий (вольов.) спос.:

2 ос. одн.	хвал и	го-й
3 „ „	нехай хвалить	нехай гоїть
1 „ мн	хвал-ім	гой-мо
2 „ „	хвал-іть	гой-те
3 „ „	нехай хвалять	нехай гоять

Можливий спосіб

<i>тепер. час:</i>	я хвалив би	я гоїв би
	я хвалило б	я гоїло б
	я хвалила б . . .	я гоїла б . . .
<i>минул. час:</i>	я хвалив би був	я гоїв би був
	я хвалила б була	я гоїла б була
	я хвалило б було . . .	я гоїло б було . . .

3 група

Дієсменники: бу-ти   їс-ти   да-ти   оповіс-ти

Теперіш час:

1 ос. од.	я (всьм)	ї-м
2 „ „	ти (вси)	ї-си
3 „ „	він	} в їс-ть
	воно	
	вона	
1 „ мн.	ми (всьмо)	ї-мо
2 „ „	ви (всте)	їс-те
3 „ „	вони суть	їд-ять

Минул. час:

1 ос. од.	я бу-в, -ло, ї-в,	да-в,	опові-в,
	-ла	-ло, -ла	-ло, -ла
2 „ „	ти бу-в, -ло, ї-в,	да-в,	опові-в,
	-ла	-ло, -ла	-ло, -ла
3 „ „	він-бу-в . . .	ї-в . . .	да-в . . .
	опові-в . . .		
множина:	ми, ви, вони бу-ли	ї-ли	да-ли
			опові-ли

Давпоминулий час:

я був був	я їв був	я дав був	я оповів був
я було було	я їло було	я дало було	я оповіло було
я була була...	я їла була...	я дала була..	я оповіла була...

Майбутній час:

1 ос. од. буд-у	Їстиму або буду	да-м	опові-м
2 „ „ буд-еш	Їстимеш або будеш	да-си	опові си
3 „ „ буд-е	Їстимеш	да-ть	оповіс-ть
1 ос. мн. буд-емо	і. т. д.	да-мо	опові-мо
2 „ „ буд-ете		да-те	оповіс-те
3 „ „ буд-уть		дад-уть	оповід-ять

Дісприкм. стражд.:

їдж-е-ний,	да-ний,-не,	оповідж-е-ний,
-не, -на	-на	-не, -на

Дісприсл. тепер.:

буд у-чи	їд-я-чи
----------	---------

Дісприсл. минул.:

бу-в-ши	їв-ши	да-в-ши	опові-в-ши
---------	-------	---------	------------

Наказов. (вольов.) спосіб:

2 ос. од. будь	їж	да-й	оповідж
3 „ „ нехай буде	нехай їсть	нехай дасть	нехай оповість
1 „ мн. буд-ьмо	їж-мо	да-ймо	оповідж-мо
2 „ „ буд-ьте	їж-те	да-йте	оповідж-те
3 „ „ нехай будуть	нехай їдять	нехай дадуть	нехай оповідять

Можливий спосіб

тепер,	я був би	я їв би	я дав би	я оповів би
час:	я було б	я їло б	я дало б	я оповіло б
	я була б...	я їла б...	я дала б...	я оповіла б...
минул.	я був би був	я їв би був	я дав би був	я оповів би був
час:	я було б було	я їло б було	я дало б було	я оповіло б було
	я була б була	я їла б була	я дала б була	я оповіла б була
	і т. д.	і т. д.	і т. д.	і т. д.

НАРОСТКИ.

71. Тут подаємо наростки живі, словотворчі, тоб-то такі, що ми їх відчуваємо як елементи якоїсь одноманітної групи слів, або, краще сказати, як такі елементи, що собою об'єднують слова зовсім не споріднені лексичним значінням і тим самим у нашій свідомості виступають особливими словотворчими звукосполученнями (рідше звуками), здатними надавати словам із різним значінням одну спільну прикмету, спільну не тільки граматично, а й лексично. Ось, наприклад, наросток **-ина** не тільки вирівняв граматично слова; *зерно, часник, риба* — *зернина, часничина, рибина*, а й надав їм спеціальної спільної прикмети значіння, а саме — одиничности, окремішности.

Зібрано тут усі наростки йменника, прикметника й дієслова, крім тільки наростків тепер уже мертвих, як, напр., **-р** (*жи-р, да-р*), а то й нових, але мало вживаних, таких, що не досить іще внатурились у літературній мові, як от **-ша** (*гетьман-ша . . .*). Але вказане не вичерпує наросткових можливостей іще й тим, що при словотворі нераз уживаються цілі групи наростків, іноді дуже складні, як, наприклад, *лиц-ш-ст-ят-оч-ко*. Звісно, можливо, що де-які відтінки значіння наростків проминуто, або не зовсім як слід визначено, але зате подано багато прикладів, і з них читач сам схопить характер того, чи іншого наростка. Не завжди зразу можна добачити різницю близькозначних наростків, як, наприклад:

версієнь — *версієць* — *вершовик*
відьмак — *відьман* — *відьмач* — *відьмар*
головань — *головач* — *головко*
скрипань — *скрипник*
колієце — *коліща* і т. д.

У таких разях найкраще розбиратися за допомогою аналогічних груп слів, слів із такими ж наростками. Подаються наростки за азбукою. При укладі розділу про наростки впорядчик найбільш користувався граматиною *Смаль-Стоцького й Гартнера* [Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache] та словником *Грінченка*. Матеріал останньої праці дозволив значно поповнити зібране й систематизоване в першій праці.

Іменникові наростки.

72. 1. **-ак (-як)** а) для означення носія чинности, діяль-**-ан, (-як)** ности, переважно особи: *письмак, піяк, відьмак, співак*, також: *біяк* (= великий молот), *різак* (= великий ніж)...;

б) для означення носія якоїсь прикметности: *голяк, простака, верстака, біляк, більмак, бідак* . . . ;

в) для означення стану, місця перебування, народности особи: *вояк, бережак, мертвяк, Волиняк, Поляк, Прусак* . . . ;

г) для означення чоловічого роду живих істот: *гусак, лошак, дітвак* . . . ;

д) для означення де-яких недуг, наростів на людському тілі: *боляк, чиряк, гнояк, ністряк* (= рак), *сліпак, вовчак, жиляк* . . .

2. **-ака, (-яка)** — для означення згрубілости речі, **-ака,** особи: *рубака, воляка, вузжика, одчяка, барилляка, губ'яка*... **(-яка)**

3. **-аль, -алья, -ань, -аня** для означування предмету **-аль, -алья,** (майже завжди особи) за найхарактернішою при-**-ань, -аня** кметою: *коваль, скрипаль, носаль, довгаль*... *шваль, праль*... *довгаль, вусаль, броваль, бородаль, голосаль, горбаль, горляль, губаль, гризаль, дзубаль, здороваль, зубаль, кострубаль* . . . , *крисаль* (= капелюх зі широкими крисами), *лисаль, біляль* . . .

(наголос на *-а́нь, -а́ня*) . . . ; крім того, *-ань* уживається зрідка зі значінням дієприкметника страждального минул. часу: *ла́мань* (= зламане), *ка́зань* (= сказане) . . . з наголосом на пні . . .

-ално, див. **-ильно**.

-ан 4. **-ан** (**ип**), див. під. 22 (**-ин**).

-ар, -яр 5. **-ар** (**-яр**), дуже поширений наросток для означення особи якоїсь професії або здатности: *байка́р, бляха́р, біля́р, ві́счар, ві́спар, бо́ндар, кобзи́р, писа́р, то́кар, лі́кар, шту́кар* . . .

-ач 6. **-ач** а) підходить близько значінням до **-ак** (див. 1 а): *ві́двідува́ч* (відвідувати), *гра́ч* (грати), *де́ркач*, *догля́дач, тка́ч* . . . ;

б) підходить до **-ак** б) *ви́рлач* (вирлокий), *борода́ч, грива́ч, горла́ч, воложа́ч, носач* . . . ;

в) схожий у словотворі з **-ач** а), але з іншим значінням: *налі́гач* (ремінь), *попíхач* (кого „пхають“), *брызка́ч* (гроші), *пові́сач, сі́кач, колода́ч* . . .

-ба, -оба 7. **-ба** (**-оба**) близький значінням до **-нвя, -ття** (при дієслівних пнях, див. під. 42): *боро́тьба, лі́чба, мо́лотьба, мíньба, жу́рба, ганьба, во́лочба, гу́льба, сі́йба, сі́вба* . . . *ша́ноба* . . .

-ва 8. **-ва** а) у згрубіло-зневажливих збірних іменників: *мишо́в, жи́во́в, діто́в, кіно́в, кошо́в, мужи́в* . . . ; навіть — *грошо́в, мо́ко́в, ба́гво́в* (наголос на наростку) . . . ;

б) при дієслівних пнях для творення йменників, близьких своїм значінням до віддієслівних: *битва́, го́штва, мо́литва, же́ртва*, див. під. 42.

-енко 9. **-енко** — для означування сина через професію або назву батька: *швець — шевче́нко, бо́ндаре́нко, ві́счаре́нко, Науме́нко, Гли́венко* (Глива — прізвище) . . . див. **-івна** під 31.

-ень 10. **-ень** — для означення сутної прикмети особи або речі чоловічого роду: а) *блазе́нь, верхі́вень, в'язе́нь, виторо́пель, велете́нь, красе́нь, дуре́нь, ле́жене́нь, уче́нь* . . . б) *пі́вень, скре́-*

котень . . . в) безлюдень, безматень (вулік), визубень, викру-
тель („извилина“), вивертень, січень, вересень . . . , водень,
кисень (новотвори) . . .

11. **-енька** — для означення псливо-здрібнілих іменників жі. роду: річенька, рученька, піженька, душенька, Марусенька . . . **-енька**

12. **-енько** — для означення псливо-здрібнілих іменників чоловічого й середнього роду: кониченько (коник) . . . серденько, горенько, лишенько . . . **-енько**

13. **-еня (т)** — для означення нащадків живих істот і взагалі малих, дрібних речей: коза — козеня (козеняти . . .), кошеня, левеня (лев), паненя . . . рученята, поженята, оченята, грошенята . . . **-еня**

14. **ець а)** близький значінням до **-ач** [див. під 6]: видавець, жнець, курець, кравець, швець, злочинець . . . ; **-ець**

б) близький значінням до **-ак б** [див. під 1б]: бранець, бездолець, виховалець, старець, чернець, камінець, ремінець, чорнобривець . . . ;

в) близький значінням до **-ак в** [див. 1 в]: Австрієць, Американець, Німець, Італієць, Українець, Полтавець, Харківець . . . ;

г) для означення здрібнілих іменників чоловічого роду: баранець, млинець, брезунець, камінець, ремінець, хлопець . . . ;

д) близький значінням до **-ень**, особливо в [див. 10 в]: виступець, вабець . . . вуглець (новотвір) . . . ;

е) для означення недуг: гостець, грець, волосець, кострець, багровець . . .

15. **-еча**, див. **-ота** під 46. **-еча**

16. **-ечка, -ечко, -ечок** близькі значінням до **-енька, -енько** [див. під 11, 12]: річечка, піжечка . . . батечко, лячко, сонечко, горечко . . . , пучечок, кружечок . . . **-ечка, -ечко, -ечок**

17. **-иво** — для збірного значіння матерії або матеріялу: мливо (і меливо), печиво, дійво, грязливо, золиво, квасиво, куриво, мляиво, паливо, прядиво . . . тещиво — вдатний новотвір для тямки „жидкость“ = рідина . . . **-иво**

-изна 18. **-изна** — для означення спадщини за походженням її: *бабізна, дідізна, братовізна, даровізна, матерізна* (наголос на **-изна**), але: *батьківщина*; крім того **-изна** вживається ще в слові „білизна“, а П. Куліш намагався поширити значіння наростка: *грецизна, польщизна* (грецька, польська мова, письменство, культура¹⁾) . . . див. під 23г.

-ик 19. **-ик а)** для конкретизації прикметника (дієприкметника) йменником чоловічого роду: *боровий — боровик* (гриб), *верховий — верховик* (= верхівень), *грішний — грішник*, *мучений — мученик*, *варений — вареник*, *кришений — кришеник*, *обіжний — обіжник* (новотвір), *болотяний — болотяник*, *пастівний — пастівник*, *бражний — бражник* (2 значіння), *вірний — вірник* („дове-ренне лицо“), *возовик* . . . , і далі, *візник, ліжник, вербник, березник, бездітний, бездомний, бандурник, баландрасник, гордіюк, годилник, скарбник, робітник, вартівщик, власник, виховник, рахівник* . . . ;

б) для означення здрібнілості в іменниках чоловічого роду: *хлопчик, возик, волик, дощик, горобчик, кущик, братчик* . . . ;

-ило 20. **-ило**, див. **-ло**, під. 40.

-ильно, -ално 21. **-ильно, -ално** — для означування держаків різних приладів: *грабильно, заступильно, істичильно, кочер-жильно, лопатильно* . . . *держално, пужално* й ін. (наголос на **-ильно**) . . .

-ин 22. **-ин** — перед цим наростком часто буває ще й другий: **-ян (-ан)** — уживається для означення окремої особи для чолов. полу з якоїсь місцевости або якоїсь професії, стану: *Волошин, Турчин, Русин, міщанин, городянин, громадянин, гусарин, заробітчанин, заборянин, загорянин, завозянин* . . .

-ина 23. **-ина а)** для означення одного якогось окремого конкретного примірника: *зернина* (зерно — тямка збір-

¹⁾ Це, звичайно, польонізм [polszczyzna, greczyzna]; в тому самому значінню вживають Чехи наростка **-ина**: *čeština, němčina* і т. д. Ред.

на), бадилі́на (бадилля), бересті́на (берест), бобі́на (біб), ві́сїна, часни́чина, цибу́лина, риби́на, би́лина, люди́на, вер-бі́на, дити́на, цеглі́на (наголос на -їна) . . . ;

б) для означення загальної тямки щодо часу і простору: давни́а, старовини́а, повина́, глибини́а, величини́а, височини́а, шири́на (наголос на -ина) . . . , див. іще **-їнь**, під. 34_а;

в) для означення певних (але не строго визначених) місцевостей: низи́на, верши́на, доли́на, мокри́на, порожни́на, бережи́на, бокови́на, болоти́на, краї́на (наголос на -їна) . . . ;

г) для означення країв та історичних і побутових епох уживається наросток **-чина**: Турец́чина, Німеч́чина, Угровщина, Волщи́на, Хмельницьчина, коза́чина, гайдама́чина, чумаччина, са́лдатчина, па́нщина, ді́дівщина, Гетьманщина, Слобожанщина, Київщина, Полтавщина, Галичина, Вукови́на (наголос, крім цих двох останніх, завжди перед **-ина**), див. іще **-изна**, під 18;

ґ) в назвах м'ясива за походженням: куря́тина, барани́на, яловичина, теля́тина, сви́нина (наголос удержується на пні слова: яловий — яловичина) . . . ;

д) у збірних назвах рослинних продуктів: горо́дина, грядови́на, садовина, еречи́на (наголос на -ина, пор. бережи́на під в) з іншим значінням);

е) у здрібніло-зневажливих іменниках: сви́тлина, хати́на, хлопчи́на, барильчи́на (барильце), бандурчи́на, сорочи́на, будчи́на, хустина́, місти́на (місто), бурлачи́на, вчителі́на . . . (наголос на -їна, але: дівчи́на) . . . ;

є) в дієслівних пнях для означення дій або наслідків їх: бігани́на, копанина́, хапанина́, мішани́на, тка́нина . . . ; так само *pluralia tantum*: збо́їни, ззі́дини, огляди́ни, обста́ви́ни, зноси́ни, загови́ни . . . а за ними такі, як: сороковини́, роковини́, дев'яти́ни . . . ;

ж) в числових іменників для означення певної частини одиниці: трети́на, четверти́на, п'яти́на, вісьми́на . . . також: полови́на (наголос на -їна); сюди ж належать новотвори: бди́на, множи́на (за сербськ.)

-иння 24. **-иння** — для означування білї рїжних рoстин: бoбoвїннїя, кaртoплїннїя, бaгoвїннїя, бурячїннїя, гaрбузїннїя, жaбуруїннїя, мaкoвїннїя, сoлнцїчїннїя (нaгoлoс нa -їннїя) . . .

-иня 25. **-иня** — для oзнaчeннїя oсїб жїнoчoгo пoлу: бoгїннїя, кнїгїннїя, гoспoдїннїя, бoїкїннїя, Туркїннїя, Нїмкїннїя (нaгoлoс нa -їннїя) . . .; щe вжївaєтьсї в дe-янїх слoвaх кнїжнoгo вжїткy: пyстїннїя, святїннїя, мїлoстїннїя . . .

-исько, -ище 26. **-исько, -ище** [ґ-ґськo, -їще] — a) для oзнaчeннїя згрубїлoстї в їмeннїкїв усїх рoдїв: бaрaнїськo — бaрaнїщe (тe ж сaмe знaчїннїя), бaсїськo — бaсїщe, бaгнїщe, хлoпчїськo — хлoпчїщe, бaбїщe, дївїщe . . .;

б) для oзнaчeннїя мїсцї, дe щoсь дїєтьсї, чї дїялoсь, пoдїї: oгнїськo — oгнїщe, бoїськo — бoїщe, гнoїщe, пoжaрїщe, лчмeнїщe, бaзaрїщe . . .; тaкїм чїнoм нїзкa слїв їз цїєї гpуппї мaє oбїдвa знaчїннїя: бaзaрїщe (мїсцe бaзaрy й вeлїкїй бaзaр), бaгнїщe, oгнїщe . . .;

в) в дїєслївнїх пнїв для oзнaчeннїя хaрaктeрy дїї aбo нaслїдкїв її: гyльбїщe, грїщe, стoвпїщe, лїнoвїщe, стaнoвїщe, вїдoвїщe . . . (стaнoвїськo).

-иха 27. **-иха** — для oзнaчeннїя дpужїннї (жїнкї): дїчїхa, кoвaлїхa, вaсїлїхa . . .

-иця 28. **-иця** a) для oзнaчeннїя жївoї їстoтї жїнoчoгo пoлу: чeрнїцїя, зрїнїцїя, цaрїцїя, oрлїцїя, лїсїцїя, вoвчїцїя, хoртїцїя, лoшїцїя, ягнїцїя, тeлїцїя, мoлoдїцїя, зoвїцїя, гoрлїцїя . . .;

б) для oзнaчeннїя здрїбнїлoстї, чї пeслївoстї в їмeннїкїв жїнoчoгo рoдy: сeєтpїцїя, вoдoвїцїя, вoдїцїя, тpaвїцїя, мoркoвїцїя . . .;

в) в бaгaтьoх їмeннїкїв тїлькї для oзнaчeннїя жїнoчoгo рoдy слoвa: дзвїнїцїя, тaємнїцїя, рyчїцїя, пoмїнїцїя, пaллїцїя, пoтїлїцїя, мaснїцїя, п'ятнїцїя, в'язнїцїя, дyрнїцїя, нeсeнїтнїцїя, aбїнїцїя, дeщїцїя . . .;

г) для oзнaчeннїя рїжнїх нeдyг (зaпaльнїх): пpoпaснїцїя, мeтeлїцїя, мoтїлїцїя, вoлoкнїцїя, жoвтїянїцїя . . . ї вдaтнї нoвoтвoрї: oлeгeннїцїя, oсeрдїцїя . . .

29. **-ич** а) для означення нащадка з походження, особливо з попереднім наростком **-ов-**, **-ев** : *дідич, родич, шляхтич, мамич . . . королевич, майстрович, попович, Максимович . . .* -ич

б) для означення самця: *дрожвич* (дрохва), *лелечич* (лелека), *бжачич* (Бжак), *павич* (пава) . . . ;

в) зрідка близький значінням до **-ач**, а): *кержанич, погонич*, див. ба.

30. **-ище**, див. **-исько**, під 26. -ище

31. **-івна** — для означення дочки, відповідно до **-енко** (див. під 9), почасти **-ич** (див. під 29): *попівна, шевцівна, Пауменківна, Гливенківна . . .*; щодо прізвищ, то вони вживаються з наростком **-івна** до заміжжя; вживання таких назв., як „Ганна Гливенко“ в каліченні мови, мусить бути: *Ганна Гливенківна, Оксана Максимовичівна*, а жінка — *Гливенкова, Максимовичева*. -івна

32. **-іж** — у кількох словах переважно дієслівних пнів: *карбіж, крадіж, крутіж, лупіж, метіж . . .* -іж

33. **-ій** а) для іронічно-зневажливого означування нахилу людей: *бабій, балаклій, вередій, жлуктій, крутій, лупій, пустій, стогній, плаксій . . .* -ій

б) для означування прикмети людини, за її працею: *вертій, водій, возій, в'язій, мазій, носій, палій . . .*

34. **-інь** а) для означування загальних тямок розміру: *величінь, височінь, глибочінь, далечінь, широчінь, бистрінь . . .* див. під 236. -інь

б) іноді й в інших тямках: *відтеплінь, волосінь, гребінь, курінь . . .*

35. **-ість**, **-ощі** — для означування властивости прикмети (звичайно від прикметникових пнів): *радість — радість, старість, певність, злість, мужність, молодість, неохайність . . .*; одміна цього наростка — **-ощі** надає тямкам конкретнішого, матеріяльнішого значіння: *радощі, пестощі, любощі, хитрощі, ласощі, гордощі, пустощі . . .*

-іт 36. -іт — при характеристичних дівслівних пнях: *бренькіт, брязкіт, булькіт, буркіт, воркіт, гогіт, гуркіт, джереліт, регіт . . .* див. -от -у дівслов. § 74.

-к, (-ок) 37. -к (-ок) а) для означування здрібнілості в іменниках чоловіч. роду твердої відміни (відповідно 196): *будяк — будячок, дубок, грибок, гачок, горішок, казанок, ставок . . .*;

б) для означування становища, моменту дії й наслідку її (при дівслівних пнях звичайно страждальн. стану): *випадок, прибуток, достаток, початок, видаток, розвиток, наслідок, зшиток, заїдки . . .*;

в) іноді від прикметників: *жовток, білок . . .*

Подвоєний наросток -(о)к дає *очок, ечок*, а доданий до слова з наростком -ик — *ичок*: *будячок, горішечок, коничок, прибуточок, зшиточок . . .*

-ка 38. -ка а) для означування здрібнілості в іменників жіночого роду: *хата — хатка, річка, стрілка, ручка, ніжка, хатина — хатинка . . .*; подвоєний наросток, або доданий до слова з -иця, дає *-очка, -ечка, -ичка*: *хаточка, головочка, душечка, ніжечка, бавчика, телечка, молодичка . . .*, як і далі — б, г;

б) для означування осіб і взагалі живих істот жіночого полу: *Американець — Американка, акторка, азіятка, аптикарка, Арабка, вігчарка, вчителька, лікарка, співачка, слухачка, швачка (швець), чередничка, багатирка, вередійка, Полька, міщанка, куховарка, наймичка . . . Марковичка, Поповичка (прізвища) . . .; гуска, индичка, голубка, куріпка, качка . . .*;

в) для означення деяких недуг: *сверблячка, висипка, різачка . . .*;

г) при творенні йменників жіноч. роду різноманітного змісту з прикметникових і йменникових пнів зі звуженням і конкретизацією значіння: *веселка, вишиванка, оксамитка, вустілка, десятка, петрівка, вишнівка, слив'янка, дулівка, долівка . . .*; іноді від дівслів: *думка, гадка, заціпка, бійка . . .*

39. **-ко** а) для означування здрібнілості в іменників середнього й чоловічого роду: *очко* (вічко), *вушко*, *відерко*, *яєчко*, *молочко* . . . , *курчатко*, *телятко* . . . ; тато — *татко*, *котко*, *братко*, *сватко*, *Тишко*, *Грицько*, *Гнатко*, *Омелько*, *Іванко* . . . ;

б) іноді навіть від дієслівних пнів (без значіння здрібнілості): забути — *забудько*, *ханько*, *крутько*, *хвалько*, *порадько* . . .

Подвоєний наросток **-к-** дає **--очко-**, **-ечко**: *відеречко*, *курчаточко*, *батецько* . . .

40. **-ло** а) для означування знаряддя або матерії до праці, тоб-то, того, чим щось роблять (сама ж праця означається дієслівним пнем): *рало* (орати), *мило* (мити), *било* (бити), *шило*, *скребло*, *білило*, *чорнило*, *кресало*, *відливало*, *весло* (везти), *масло* (мазати), *вабило* (= ваба), *гуркало* (іграшка), *кадило* . . . ;

б) для зневажливо-лайливих назв осіб (при дієслівних та викликових пнях): *хтокало*, *гакало* (хто часто вживає „*хто?*“ „*га?*“), *гарикало*, *балакайло*, *довбайло*, *гуркало* (хто гуркає), *грюкало*, *опудало* (пудити = відганяти), *міняйло*, *бурмило* . . .

41. **-ник**, див. **-ик**, під 19а.

42. **-ння**, **-ття**, широко вживані наростки — для означування іменником (середн. роду) дієслівних тямок, додаються до пнів страждальних дієприкметників: питати, питаний — *питання*, *переконання*, *вірування*, *значіння*, *відродження*, *знаття*, *прокляття*, *життя* . . . ; іноді ці абстрактні тямки набирають значіння конкретного: *писання* (= твори), *створіння* (= істота), див. § 69.

43. **-ня** а) для означення технічного закладу, місця якоїсь праці, або перебування: *робітня*, *кухня*, *стайня*, *валюшня* . . . (особливо з **-р-**, **-ль-**, **-в-** перед **-ня**) *друкарня*, *пекарня*, *винарня*, *свічарня*, *майстерня*, *січкаря*, *опальня*, *їдальня*, *вітальня*, *копальня*, *возівня*, *вовківня*, *гноєння*, *індічня*, *молильня*, *вчильня* (новотвори) . . . ;

б) у збірних іменників жіночого роду з відтінком зневаги: *комашня, бичня, салдатня, волівня, бурсація, вовківня, індичня, офіцерня* (з наголосом на *-ня*) . . . ;

в) для означення інтенсивності й протяговости дії: *гульня, верескотня, брязкотня, воркітня, їздя, колотня, гуркотня* . . .

-ок 44. **-ок**, див. **-к**, під 37.

-онька,
-онько,
-енька,
-енько 45. **-онька, -онько, -енька, -енько** — означають особливо ніжно-песливе відношення до предмету мови, і створюються ним іменники всіх родів: *гірочка, соколонько, криличенька, серденько, батенько* . . .

-ота 46. **-ота** а) для означення властивости (абстрактно): *гидота, мерзота, кудота, тіснота, турбота, робота, дрімота, самота, глумота, глухота, сухоти* (наголос майже завжди на **-ота**) . . . ;

б) у збірних зневажливих іменниках: *жінота, голота, Німота, дрібота* . . .

До цього наростка зближаються значінням наростки **-еча (-неча)** та **-ява (-нява)**; сюди ж близько підходить і наросток **-ня** (див. під 43): *малеча* (= дрібота), *голеча, голодича* (= голота), *гуркотича* — *гуркотил* — *гуркотява, грюкотича* — *грюклява* — *грюкотява, колотича* — *колотня, дорожнича* — *дорожня, ворожнича, порожнича, булькотича, криклява, свислява, курява, ляпотява, писклява, стуклява* . . .

оці 47. **-оці**, див. **-ість** під 35.

-ство,
-цтво 48. **-ство (-цтво)** а) для означування властивости (абстрактно, від пнів іменників та прикметників): *багатство, братерство, каліцтво, лицарство, панство* (панування), *бідацтво* (бідкування) . . . ;

б) для означування збірних конкретних тямок (тільки від пнів іменників): *лицарство* (лицарі), *товариство, жіноцтво, дівоцтво* (із 1-им значінням), *робітництво, парубоцтво, бурсацтво* . . . ;

в) для означування дії, а далі й заняття: *хліборобство, кравецтво, шевство, малярство, гірництво, піяцтво, дійство, вбивство, душогубство* . . .

49. **-сь, -ся, -нь, -ня, -ньо** — для пєсливих особових іменників: *Антось, татусь, татуньо, Марися, мамуля* . .

-сь, -ся,
-нь, ня,
-ньо

50. **-тель** — для означування особи-носія дії (тільки з дієслівних пнів): гонити — *гонитель, учитель, гнобитель, приятель* (сприяти), *каратель, завідатель, засідатель* . . .; у народній мові наросток цей мало вживається, його укр. мова не любить.

-тель

51. **-ук, -юк, -чук** — для означення підлітків, підпомагачів, взагалі несамотійних живих істот (наближається до **-енко**, див. під 9): *ковалчук, крамарчук, кужарчук, бондарчук, малярчук, вовчук, баранчук, лєвчук, ведмедчук, орлюк, близнюк* . . ., *Данилюк, Коломийчук, Федорук* . . .; іноді і при назвах неживих річей: *берестюк, клинчук, багнюк* (гриб), *маслюк* (гриб) . . .

-ук, -юн,
-чук

52. **-ун** — для означення носія якоїсь здатности, здебільшого, зневажливо: *брегун, дерун, балакун, їздун, свистун, боюн, шептун* . .

-ун

53. **-унок** — наросток, близький значінням до **-к б**, (див. 37б), німецький з походження: *рахунок* (Rechnung), *вербунок* (Werbung), *гатунок* (Gattung), *малюнок, дарунок, спробунок, поцілунок, грабунок, пакунок* . . .

-унок

54. **-ух, -уха, (-юх, -юха)** — перший рідкий (*кожуух, слюух*), другий уживається для означення жіночого роду, відповідно до наростка **-ун** (див. 52) у чоловічому: *моргун — моргуха, белькотуха, брегуха, цокотуха* . . .

-ух, -уха,
-юх, -юха

55. **-це** — для означення здрібнєлих іменників середн. р. (порівн. **-ець** г, під 14г): *віконце, відерце, колєсце, барильце, деревце, сальце, зерєнце, денце* . . .

-це

56. **-чук**, див. **-ук** під 51.

-чук

57. **-юга, -уга** — для згрубілих форм іменників чоловічого роду (здебільшого, зневажливо): кат — *катиюга, злюдога, алопцюга, халуга, козарлюга* . . .

-юга, -уга

- юка** 58. **-юка** — подібний до **-ака** (див. під 2): *каменюка, гадюка . . .*
- юк** 59. **-юк**, див. **-ук** під 51.
60. **-я** — в це змінений, але словотворчий і дотепер колишній наросток *-іє(-ьє)* дуже поширений у українській мові, особливо для творення збірних слів: *підборіддя, відзаддя, роздоріжжя, зілля, безгрішя, галуззя, клоччя, приладдя, правилля, обіддя, паліччя, ломіччя, залізччя, гадюччя, насіння, багаття, сміття, листя, щастя, пір'я, подвір'я, узгір'я, луб'я, безголов'я, здоров'я . . .* (медичні новотвори:) *окістя, олегення, очерев'я, ослиззя . . .*; тим то і множини ці іменники майже ніколи не мають, див. іще **-ння, -ття** під 42, та ще § 13, § 69.
- ява** 61. **-ява**, див. **-ота**, під 46.
- ян** 62. **-ян (-ин)**, див. **-ин**, під 22.
- я(т)** 63. **-я(т)**, наросток, рівнозначний із **-еня(т)**, див. під 13, що часто й уживаються один замість другого: *старча* (і *старченя*), *курча*, *гуся*, *кота*, *яголя*, *вутя*, *кача*, *дитинча*, *коліща* (коліс + ча), *горща . . .*

Прикметникові наростки.

- авий, -явий** 73. 1. **-авий, -явий** а) при прикметникових пнях указує на менший ступінь або частинність значіння, яке міститься у пні: білий (цілком, наприклад, сніг) — *білявий* (часта, наприклад, із білим волоссям чоловік), *чорлявий*, *золотавий*, *жовтавий* (і *жовтлявий*), *зеленявий*, *круглявий*, *мокрявий*, *молодлявий*, *дозгавий . . .*
- б) при йменникових пнях цей наросток значіння йменника, що міститься у ній, перемінює у прикмету другого йменника: дупло — *дуплявий* (наприклад, дуб), *желявий*, *крівавий* (кров), *іскрявий*, *коростявий*, *кощавий* (кість), *зорявий*, *дірлявий*, *слилявий*, *кучерявий . . .*
- альний** 2. **-альний**, сам наросток **-аль** — чужий, уживається в чужих словах [про нар. **-ний** див. під 22]: *ідеал — ідеальний, реальний, нормальний, соціяльний, капітальний . . .*, але ж під впливом таких слів у книжній мові повитворю-

валися слова з тим наростком у сполучі з українськими пнями: *діяльний, порівняльний, відповідальний, ogrivальний* . . .

3. **-арний** [-ар- елемент чужих слів]: *елементарний, гуманітарний, популярний, вульгарний* . . . **-арний**

4. **-астий, -ястий** — наросток близький значінням до **-авий**, див. під 1 — а) *довгастий, зеленастий, дебластий, біластий, круглестий, золотастий* . . . ; б) *гіллястий, гранчастий, кінчастий, головастий, гребенястий, драблястий, двійчастий* . . . ; але видно більшу інтенсивність у значінні цього наростка: *гіллястий дуб* (з масою гілок), *дупластий дуб* (з дуплами) . . . **-астий, -ястий**

5. **-атий** а) близький значінням до **-астий** див. під 4: *бородатий, рогатий, пикатий, зубатий, губатий, крилатий, головатий, череватий, окатий, волохатий, горбатий* . . . також: *багатий* (від „бог“); б) вказує на подібність до того, на що вказує пень слова: (подібний до сороки) *сорокатий, стрільчатий* . . . **-атий**

6. **-евий**, див. — **-овий**, під 23.

7. **-езний, -елезний, -енезний, -енний** — для означування дуже великої згрубілости прикмети речі: *величезний, довжезний, довжелезний, довгеппий* (навіть: *довгелючий*), *малезний, старезний, старепний, здоровенний, страшенний* . . . **-езний, -елезний, -енезний, -енний**

8. **-енький** — для псливих і здрібнілих форм: *біленький, величенький, маленький* . . . **-енький**

9. **-есенький** — для більшого ступня псливости і здрібнілости, ніж при **-енький**: *білесенький, величесенький, чистесенький*. **-есенький**

10. **-ивий, -ливий** — для означування внутрішніх прикмет осіб і річей, особливо різних здатностей: *балакливий, задумливий, правдивий, ліпий, плаксивий, покірливий, байдужливий, бунтівливий, злісливий, злюбливий, зрадливий, вертливий, замітливий, в'їдливий, уціпливий, підлесливий, дрімливий, хворобливий, звабливий, жартівливий, деренчливий, журливий, щасливий, псливий, тужливий, жасливий* . . . **-ивий, -ливий**

ий, -ій, -їй 11. -ий (-ій, -їй) — власне, це закінчення майже всіх прикметників, прикмета відміни (флексії), родова, числова й відмінкова, але передйотований (-jəjə-), пом'якшуючи попередню шелестівку, цей наросток може з іменників творити відповідні прикметники: бог — *божий, чоловічий, княжий, овечий, піший, собачий, індичий, зайчий, орлій, безкрай* . . . ; коли ж іменник із наростком -к (особливо -ник); то виходить: -чий (-ничий), скарбник — *скарбничий*, робітник — *робітничий, кермівничий, виховничий* (виховник = воспитатель), *карбівничий, войовничий, вартівничий, видавничий* . . . ; при тому такі прикметники часто набирають значіння іменників: *кермівничий, будівничий* . . . ; див. іще -иний під 13, -овий під 23.

-ин, -їн 12. -ин (-їн) — наросток (рівнобіжний з -ів, див. під 16) для творення присвоєних прикметників від особових іменників жіночого роду (або й чоловічого з жіночими закінченнями): тітка — *тітчин*, няня — *нянин*, Марія — *Мар'їн* . . . *рибалка — рибалчин*, Микола — *Михолин* . . . , див. іще під 25.

-иний, -инячий, -ячий, -очий, -ичий 13. -иний (-їний, -инячий, -ячий, -очий, -ичий) для творення прикметників, що показують приналежність (як -ин), відношення або походження речі: *горобиний, козиний, орлиний, солов'їний, дрохвиний, качиний* (наголос на -иний) . . . , *гороб'ячий, козячий, курячий, коров'ячий, свинячий, риб'ячий, котячий, жаб'ячий, баб'ячий, хлоп'ячий, дитячий* . . . *дівочий, жіночий* . . .

-истий, -їстий 14. -истий (-їстий) а) подібно до -астий (див. під 4), значить високий ступінь прикмети (без порівняння), властивої пневі (звичайно йменниковому): *барвистий* (барва), *м'ясистий, бакаїстий, краплистий, багністий, голосистий, качанистий*, (капуста качаниста) . . . ;

б) в дієслівних пнях указує або на прикмету, сполучену зі здатністю (в річей) викликати дію: *запалистий* („запалиста промова“), *покотистий* . . . , або на прикмету, сполучену зі здатністю до дії (в осіб): *бадьористий, танцюристий, задиристий, загокистий* . . .

15. **-ичний, -ічний** — для прикметників відносних, **ичний, ічний**
утворених від чужоземних слів: *аритметичний, музич-*
ний, фізичний . . . , академічний, кубічний, технічний . . .
(див. §§ 56, 6116.)

16. **-ів, їв** — для творення прикметників присвоє- **-ів, -їв**
них від особових іменників чоловічого роду: *батько-*
— батьків, синів, унуків, сусідів . . . Семенів, Петрів . . .
див. під 12 та ще під 23, 25.

17. **-ісінький** — вказує на найвищий (без порівню- **-ісінький**
вання) ступінь основного значіння прикметника: *білі-*
сінький (геть чисто білий), *чистісінький* (геть зовсім чистий),
гарнісінький . . . навіть: *однісінький, такасінький, самі-*
сінький, порівн. **-есенький** під 9 (не слід писати **-ісень-**
кий [Ак.].

Відміни наростка — **-юсінький, -юній**: *гарнюсінь-*
кий, гарнюній . . .

18. **-кий** — найхарактеристичніший прикметниковий на- **-кий**
росток **-к-** увиходить у склад багатьох інших, зложених на-
ростків, але виступає й сам як формант і різні лексич-
ні основи перетворює на прикметники; він являється:

а) при іменних пнях: *гіркий* (горе), *солодкий*,
швидкий, стрункий, вузький, шерсткий . . .;

б) при дієслівних пнях: *верткий, говіркий, грузь-*
кий, держкий, заміткий, звязкий, варкий, палкий, гнуч-
кий, хиткий . . .;

в) у здрібнілих прикметниках: *слабий—слабкий . . .*

19. **-ливий**, див. **-ивий** під 10.

20. **-лий** а) при іменних пнях: *круглий, підлий, підлий* **-ливий**
брезкий, смаглий . . . **-лий**

б) при дієслівних пнях, заступаючи часто діє-
прикметникову форму минулого часу на **-ший**, що
загинула: *спілий, потужлий, виростлий, утонувлий, згіркий,*
минулий, умерлий, відсталий, запустілий, згорілий, стиг-
лий, недбалий, бувалий, скислий, змарнілий, спітнілий,
осиротілий . . . див. § 66₂.

-мий

21. **-мий** — лише в залишках від колишнього дієприкметника страждального стану теперішнього часу: *відомий, їдима* . . . див. § 67₁.

ний, -ній

22. **-ний (-ній)** — дуже широко вживаний наросток із ріжнومانітним значінням:

а) при йменникових пнях для означування матеріялу (з чого?): *молочний, пшеничний, залізний, камінний, мідний, срібний, оксамитний, барвний* . . . (близький значінням до **-овий, -яний**, див. під. 236, 35);

б) показує на властивість прикмети пня (іменникового), але не в такій мірі, як **-астий, -истий**: розум — *розумний* (що має розум), *сильний, винний, заздрісний, бездоганний, безчасний, грішний, кінний* . . .;

в) з дієслівними пнями вказує нам можливість впливання на предмет: *доступний* (можна доступити), *непохитний* (не можна захитати), *непрохідний, незабутній, непробудний, придатний* (може придатись) . . .;

г) з прислівниковими пнями часто з **-ш-** перед **-ній**: *последній* (послед), *горішній* (вгорі), *долишній, колишній, теперішній, тушешній, пилішній, вчорашній, домашній* . . . , а далі й такі, як: *торішній, сьогорішній, справдешній* . . .;

д) в дієприкметниках страждального стану минулого часу: *даний, н'яний, засвоєний, караний, годований, купований* . . .;

е) в відносних прикметниках, утворених із іменників: *будівля — будівельний, народній, письмовний* . . .

-овий,
-йовий,
-євий,
-свий

23. **-овий (-йовий), -євий (-свий)** — при творенні присвійних прикметників (див. під 12,16) для означування:

а) відношення: *науковий, службовий, роковий, соловійовий, краєвий* . . .;

б) матеріялу або матерії: *дубовий, вербовий, буківий, паперовий, терновий, лійовий, смушевий, грушевий, бавовий* . . .

24. **-овитий** а) з іменниковими пнями означає **-овитий** чималий ступінь прикмети (не зрівнюючи): *грошовитий, дощовитий, талановитий, сумовитий, горючий*, також — *несамовитий, грабовитий* (близький значінням до **-истий**), див. під 14.;

б) при прикметникових пнях означає менший ступінь прикмети, або нахилу до чогось (без порівняння): *слабовитий, хворючий, горючий* (близьке значіння до **-уватий**), див. під 27.

25. **-ський (-цький)**, а з попереднім наростком **-ів, -ин - -івський, -инський**, для означування приналежності, походження і взагалі відношення: *людський, братський, козацький, азійський, кінський, морський, жіночий, молодецький, німецький, мертвоцький, мистецький . . . батьківський, материнський, Коцюбинський* (коцюба + ин + ский) . . . ; з заіменникових пнів: *наський, свійський* . . .

26. **-тий** — у дієприкметниках страждального стану минулого часу (рівнобіжно **-ний**, див. під 22г): *подертий, скритий, забутий, проклятий* . . .

27. **-уватий** — близький значінням до **-овитий**: **-уватий**

а) *піскуватий, сукуватий, дулюватий, вилуватий* . . .

б) *кругуватий, дебеливатий, зеленуватий, дурнуватий, придуркуватий, підстаркуватий, свикуватий, калікуватий* . . . , *загикуватий, забудукуватий* . . . , та в тих двох останніх словах наросток **-уватий** показує не на нахил до чогось, як **-итий**, а просто на властивість.

28. **-учий, -ючий, -ячий, -ущий, -ющий, -ящий** — все це з походження нащадки наростка дієприкметника діяльного стану теперішнього часу, але дієприкметник зник, наростки ж ці тепер прикметникові і вживаються не тільки при дієслівних пнях, а й при прикметникових [із дієслівними пнями вони творять прикметники, а не дієприкметники (див. § 66)]: *тляучий, ревучий, летючий, блякучий, гомотючий, балакучий, знаючий, колючий, будучий, блискучий, сліпучий, незрячий*, **-учий, -ючий, -ячий, -ущий, -ющий, -ящий**

гарячий . . . видючий, загребутий, цілючий, невопитутий, невмиручий, трудячий, годячий . . .

Уже в наведених прикладах подекуди яскраво виступав значіння цих наростків подібно до **-езний** (див. під 7); „балакучий“, напр., значить не „той, що балакає“ (москов. говорящий), а „той, що любить балакати“ („любящий говорить“, „говорливый“), „тямучий“ значить — „хорошо розуміючий“, „толковый“ і т. д.

При прикметникових пнях це значіння наростків уже цілком панує: *добрячий* („очень хороший“), *важнючий* („весьма важный“, „важнейший“), *злючий*, *здоровлючий* (від „здоровий“, а не „здоровити“), *жирнючий*, *багатучий*, *білючий* (білий) . . .

-цький
-чий

29. **-цький**, див. **-ський** під 25.

30. **-чий** — від іменників для творення відносних прикметників: вибори, виборець — *виборчий*, господарство, господар — *господарчий*, споживач, споживання — *споживчий*, законодавець, *вірчий* (лист), *творчий*, *українознавчий*, *невольничий*, *охочий*, *робочий*, *співочий* . . . ; див. іще **-ий** під 11 і **-ший** під 31.

-ший,
-іший,
-чий,
-щій

31. **-ший** (**-іший**, **-чий**, **-щій**) а) для ступінювання прикметників у 2 й 3 ступні: тугий — *тугий* і *тугіший*, старий і *старіший*, ближчий, *товстіший*, *кращий*, *найбільший* . . . . див. § 20, а, § 14, § 39, з;

б) з дієслівними пнями творить останки дієприкметника, див. § 66, та ще під 20.

-юсінський
-ющий
-явий
-яний

32. **-юсінський**, див. **-ісінський** під 17.

33. **-ющий**, див. **-учий** під 28.

34. **-явий**, див. **-авий** під 1.

35. **-яний** (**-аний**) — близький значінням (часто рівнозначний) до **-ний**, див. під 22 а, **-овий**, див. під 236: *вовна* — *вовняний*, *горічаний*, *солом'яний*, *пшопяний*, *мідяний*, *капустяний*, *очеретяний*, *слив'яний*, *дерев'яний*, *паперяний* . . . (порів. паперовий, мідний . . .).

-ячий
-ящій

36. **-ячий**, див. **-иний** під 13, та **-учий** під 28.

37. **-ящій**, див. **-учий** під 28.

Дієслівні наростки.

74. У творенні дієслів наростки беруть розмірно невелику участь, і в їх небагато.

До того ж деякі із них тепер уже зовсім не відчувуються як наростки, і значіння їх не словотворче, а чисто звукове (фонетичне): вони полишили по собі деякий слід, наприкл., у змінах *з, с* на *зе, и* (мазати — *мазю*), просити — *прошу*), в появі „л“ після губних (любити — *люблю*), самі ж ізникли. Та все ж де-кілька наростків і тепер являються елементами чисто словотворчими, як і приростки та відміни (флексії), тощо. Але в дієсловах наростки, здебільшого, виступають не так, як у іменах: не проходять у вигляді одної звукосполюки через усі дієслівні форми. Звичайно в дієслові розривають два пні: двіменниковий (інфінітива) та пень теперішнього часу діяльного стану. Далі подаватимуться наростки то для обох цих пнів, то тільки для одного з них.

1. -а- (-я-) — появляється:

-а- (-я-)

а) в дієсловах, утворених від іменників: *сідлати* (сідляю . . .), *вінчати*, *грати*, *вечеряти*, *кашляти* . . . ;

б) в дієсловах, утворених від прикметників 2-го ступня, отже з прикметниковим наростком -іш-, -ш- (див. § 14₃): більший — *більшати*, кращий — *кращати*, дужчий — *дужчати*, рідший — *рідшати*, тонший — *тоншати*, вищий — *вищати*, гущий — *гущати*, густиший — *густишати*, зеленіший — *зеленішати*, тугіший — *тугішати*, статніший — *статнішати* . . . ; ця оригінальна форма дав можливість висловлювати одним словом зложену тямку так же виразно, як, скажім, у німецькій мові висловлюється двома: *kälter werden*, або в московській: *делаться холоднее* (холоднішати);

в) в наворотних (ітеративних) формах дієслів, утворених від дієслівних форм протягових (дуративних) або доконаних: летіти — *літати* (літаю) . . . , сидіти — *сідати*, скубти — *скубати*, лишити — *лишати*, міняти, ставити — *ставляти*, запрягти — *запрягати*, позичити —

позичати, прикрасити — *прикрашати*, попасти — *попастити* . . . ; після голосівок перед **-а-** з'являється **-в-**: дати — *давати*, мити — *умивати*, *бувати* . . .

-и 2. **-и-** (**-ї-**) — появляється: а) в дієсловах, утворених від іменників: *ділити*, *хвалити*, *кінчити*, *гноїти*, *грішити*, *возити* . . . ;

б) в дієсловах, утворених від прикметників: *білити*, *гірчити* . . . ; іноді так творяться дієслова (перехідні) й від 2-го ступня прикметників: *політишити*, *збільшити*, *зменшити* . . .

-і 3. **-і-** — а) в дієсловах, утворених від іменників: *уміти* (ум), *розуміти*, *муркотіти* . . . ;

б) в дієсловах прикметникових (дієслова започинові): *біліти*, *зеленіти*, *багатіти* . . .

-ну 4. **-ну-** — а) в дієсловах, утворених від прикметників: *бліднути*, *глухнути*, *гуснути* . . . ;

б) в дієсловах доконаної форми, раптовних, утворених від дієслівних недоконаних форм: кидати — *кинути*, *капнути*, *усміхнутися* . . . ;

в) в дієсловах, утворених від викликів: *охнути*, *гепнути*, *шелеснути*, *шубовснути*, *тарахнути*, *ляснути* . . .

Відміною наростка **-ну-** є наросток **-ону-** для означування згрубілості дії: *стуконнути* (дуже стукнути), *грюконнути*, *сіпоннути*, *лигоннути*, *махоннути*, *гужконнути*, *стусоннути*, *плигоннути* . . . (порівн. у прикметників: грубий — грубелезний, тямкий — тямущий . . .).

-ува, -юва 5. **-у-, -ю-** (**-ува, -юва**) появляється: а) в дієсловах недоконаних, утворених від іменників: дар — *дарувати*, *порядкувати*, *святкувати*, *мурувати*, *адресувати*, *горювати* . . . ; та ще ним творяться дієслова, між іншим, що показують, хто чим займається, або чим хто є: пан — *панувати*, учитель — *учителювати*, *учителькувати*, *старшикнувати*, *дякувати* (від „дяк“), *хазяїнувати*, *господарювати*, *голодцувати*, *секретарювати*, *професорувати*,

козакувати, старцювати, дівувати, парубкувати, бабувати, вдовувати, ковалювати, кравцювати, чабанувати . . . ;

б) в дієсловах прикметникових: марнувати, пильнувати, слабувати, радуватися . . .

в) в дієсловах недоконаних (наворотових і взагалі недоконаних), утворених від дієслів доконаних та протягових: висидіти — висиджувати, перемолоти — перемелювати, привидітись, привиджатись — привиджуватись, вичекати — вичікувати, набрехати — набріхувати, вихвалятись — вихвалюватись . . .

Коли доконані і протягові форми мали вже наросток -у- (-ю-), то тоді (після подвоєння) повстає -ову- (-ьову-): роздарувати — роздаровувати, витанцювати — витанцюовувати, обгрунтувати — обгрунтоувати, виоб'єктувати — виоб'єктоувати . . .

Увага 1. Хоч ріжниця між наворотовими і протяговими дієсловами, здебільшого, затерлась, то там, де ще вона відчувається, ті обидві форми (дуративні та ітеративні) змішувати не слід: відміняємо, відміняйте (протяг.) — відмінюємо, відмінюйте (наворот.); розрізняємо, розрізняйте — розріжнюємо, розріжнюйте; заповняємо, заповняйте — заповнюємо, заповнюйте . . . (ріжниця така ж, як у дієсловах, наприкл.: несе́мо, неси́ть — носимо, носіть . . .).

Увага 2. Наросток -у- входить у дієслова, запозичені з західноєвропейських мов: ілюструвати, ігнорувати, класифікувати, перлюструвати, опонувати, ратифікувати, продукувати, редагувати, телеграфувати . . .

б. Крім цих наростків, є ще такі, що, що правда, самостійно не виступають, але долучуються до котрогось із названих уже наростків, до -а-, -ну-, -і-. Це такі наростки: -к- (-ч-) — наросток, який появляється з наростком -ну- (-кну-) й -а- (-ка-) й наросток -от-, що долучується до наростка -і- (-оті-) й -а- (-ота-).

-н-, (-нму-,
-на-) а) Наросток -к-, -ч- (-кнү-, -ка-, -ча-) появляється в дієсловах, утворених від різних вигуків і взагалі невідмінних частин мови і сполук звуків: охнути — *охкати*, гавкнути, гавкати, цвірінькнути, цвірінькати, цвірінчати, дзенькнути, цвенькнути . . . , як також від слів, хоч і відмінних, але ж ужитих у формі повсякчасного вживання; *вискати*, *здоровкатись*, *панькатися* (пане, пані!) . . .

-от-, (-оті-,
-ота) б) Наросток -от- (-оті-, -ота-) вживається для ритмічності, для означення повторювання дії (в це властиво йменниковий наросток, див. § 72₄₆₆): стукнути (раз), стукати — *стукотіти*, палахнути, палати (рівно) — *палажкотіти*, пищати, писнути — *пискотати*, *пискотіти*, гримати, гримнути — *гримотати*, *гримотіти*, деренчати — *дерелькотати*, гуркати, гуркнути — *гуркотати*, *гуркотіти*, загавкати — *загавкотіти*, галайкати — *галайкотіти*, булькати — *булькотати*, *булькотіти*, бряжчати — *бряжкотіти*, бурчати — *буркотати*, *буркотіти* . . .

7. Наростки: -оньки, -еньки, -очки, -унечки, -усеньки, -усі, -ці, -ки — вживаються в послівних формах деяких дієслів при розмові, головним чином, із дітьми. Вживаються вони лише в формах дівіменника (іноді в формах наказового способу): *їстоньки*, *спатоньки*, *люленьки*, *спатусі*, *їстки*, *ходуні* . . . , *спатуняй* . . .

СКЛАДНЯ.

Загальні уваги.

75. Ні одна сторона мови не обходиться без впливу інших мов. Звуки, морфологічні елементи, словосполучування (синтакса), лексика — все зазнає чужомовних наростів, що згодом, буває, так уростаються й поширюються в мові, що вже ніхто й не відчуває їх, як неорганічні елементи. Хто, наприклад, відчуває, що „ш“ у словах *шит, дълга, гав* є неорганічний звук української мови? Відомий скрізь по Україні, він уже є український звук, хоч походження він чужомовного. Але вплив, звичайно, йде далеко не рівномірно: в нижчих, простіших елементах мови він слабший, у вищих, звязаних із важнішим для людей — із мислею, із значінням — він дужчий, а часто й великий. Лексикон і синтакса звичайно зазнають найбільшого впливу, бо найближче стоять до так званої „внутрішньої мови“ — мислі, що, зрештою, забирає всю нашу увагу, завжди перебуваючи в ясному полі свідомости, тоді як звуки й форми слів звичайно з'являються в нас або зовсім несвідомо, самі по собі, разом із мислею, або напівсвідомо. І тим то механічна звичка до певної системи звуків і форм не підлягає так впливам іншої мови чи мов, як підлягає те, на що повсякчасно звернено увагу.

У процесі мови й активної (балакання, писання), й пасивної (слухання, читання), на поверхні нашої свідомости й уваги виступає лише зміст („що“ казати?, „що“ кажуть?), але ж зміст вноситься не тільки реальним значінням слів, а й формою словосполучень, та й самі слова перебувають, власне, реального значіння лише в реченні, тоб-то, разом із синтактичним значінням. Звук і навіть

окреме слово в штучний препарат, справжня ж мова (річ іде про звукову мову, про мову слів) виявляється тільки в тому словосполученні, що зветься реченням; без речень нема мови, як певної природної й доцільної психо-фізіологічної діяльності. Чи то буде мова дикуна, чи вченого, чи то мистецький твір, чи лаконічне запитання кондуктора — все те становить одно або більше речень, якщо то в мова у звичайному розумінні: тільки речення або комплекс їх родять у нас мислю, слова ж і словосполучення (сказані або написані) нездатні викликати в нашій свідомості певного акту, званого звичайно мислю, і вони не є мова. Одним словом — речення є та одиниця, що нею починається мова. На свідомість нашу не можна вплинути меншим та й узагалі іншим звуко-мовним елементом, як речення.¹⁾

Так, принаймні, виявляється мова, як мова. Це не заваджає вченим аналізувати речення, розкладати його на первісні і ще первісніші елементи, та ж значіння речення, як початку, основи живої мови людей, від того не змінюється.

На перший погляд може здатися, що й речення, тоб-то, форма словосполучення (або слóва) не мають для нас якоїсь ваги, що вся наша увага зосереджується на змісті, на реальному значінні слів, що все одно, як висловитись, яку форму надати реченню, аби тільки було зрозуміло. І, справді, така вимога у практиці мови має свою рацію, та її можна визнати лише за мінімум знання мови, і ніяким чином не можна вважати повним знання. Наукове мовознавство доводить, що форми тих словосполучень, що їх ми зємо реченнями, еволюціонують, змінюються, і змінюються, між іншим, у бік удосконалення. Це потребує пояснення.

Коли ми кажемо про удосконалення в техніці, наприклад, про удосконалення лопати, то розуміємо такі зміни в ній, що дозволяють нам затрачувати менш енергії, орудуючи нею, для виконання одиниці роботи: швидче виконати і краще виконати. Прийма одного вже з цих трьох моментів, при рівнозначності двох інших, дає нам право говорити про удосконалення приладу.

¹⁾ Також і виявленням на письмі, наскільки це буде символом мови звукової.

Мова, як явище соціальне, в так само „прилад“, засіб упливання на психіку других. Для людей мова має насамперед оце значіння, а не індивідуальне, як засіб виоб'єктовування у слові своєї мислі, втілювання її, оформлювання й фіксації. Кажемо й пишемо ми звичайно не для себе, тай мову інших цінуємо не інак, як по силі її вилливу на слухачів, читачів. Знов же таки це вченим не заваджає розглядати й студіювати мову з погляду психо-генетичного походження її та індивідуального значіння. Але соціальне значіння мови, як засобу діяння на інших з метою викликати в їхній психіці акт повстання певної мислі (чи з дальшою метою подіяти на їхню волю, почуття, чи без цього), в життєвий *raison d'être* мови. Поступовий розвиток мови, її удосконалення найперше й виявляється в поліпшенні її, як знаряддя діяння на других. Можна говорити про поступовий розвиток усіх елементів мови — звуків, форм слів, форм речень і їхніх сполук, лексики, та справжнє удосконалення мови, як знаряддя, ніде так виразно не виявляється, як у синтаксі [складні]. Коли сумнівний, а іноді й дуже сумнівний, в прогрес у еволюції звуків якоїсь мови, скажім, у тім, що більшість слав'янських мов загубила носові звуки (у французькій навпаки — вони з'явились), коли багатство морфологічних прикмет старовинних мов (наприклад, звиш 140 форм латинського дієслова!) зовсім іще не свідчить про високу доскональність їх, а, навпаки, про їхню більшу первісність, примітивність, ніж малоформні їхні нащадки, то у способі будови речень і сполучуванні їх у складніші язикові цілості помічається безсумнівний прогрес, перехід до вищих, доскональніших форм висловлювання й діяння на інших — слухачів, читачів. Так, наприклад, дієслівність речення виступає як характерна прикмета речення новітніх мов. Дієслово в неособовій формі, або рівнозначній особовій, чим раз більше, частіше виступає в реченні, займаючи в нім головне місце, упідлегнюючи собі інші частини. Прикметниковий і дієприкметниковий присудок (*praedicatum*) зменшується в обсязі вжитку, чим ближче до наших часів, та все частіш зустрічаючись, чим далі назад у старовину. Дієслово, цей виразник дії, енергії, сили, і як граматична категорія збільшується у числі, і як синтактичний чинник набирає все більшого значіння

в мові людей. Це наукове спостереження мовознавців на підставі пам'яток мов різних народів можна ілюструвати й такими даними, що дозволяють нам із наукового спостереження зробити де-які практичні висновки.

Упорядчик цієї книжки робив такий експеримент. У різних аудиторіях роздавав слухачам клаптики паперу і просив по можливості точно записати на них те, що мав їм сказати. Казав же їм шість речень: „гора зелені“, „гора чорна“, „гора білі“, „гора синя“, „гора червоні“, „гора темна“. Потім у тих же аудиторіях таким же чином записували [на інших клаптиках, і віддавши перші] сказані шість речень із тих же елементів, але в іншому порядку: „гора синя“, „гора червоні“ . . ., або навіть із дієсловами, замість прикметників, і навпаки: „гора зелена“, „гора чорні“, „гора білі“ . . ., але завжди так, що три присудки були дієслівні, а три прикметникові, і завжди йшли, правильно чергуючись: один дієслівний, потім один прикметниковий, знов дієслівний, прикметковий, дієслівний . . . Пропоновано також і інші речення, як: „орел сидить“, „орел сильний“, „орел клює“, „орел хижий“, „орел літає“, „орел красивий“, також у різних можливих комбінаціях.

Експериментатор бажав в'ясувати, які речення — з дієслівним, чи прикметниковим присудком — дужче впливають на слухача, діють на його свідомість, залишають слід у його тямі й пам'яті: яких речень більше запишуть слухачі з нарівно прочитаних їм (по 3 за кожним разом). Звісно, значіння даних такого експерименту зростає зі кількістю його, але й невелике число пророблених (коло 130 папірців), принаймні, в очах експериментатора, являється ілюстрацією вищезазначеного: загальна кількість записаних речень із дієслівним присудком („гора зелені“, „гора чорні“ . . .) в кожній групі за кожним разом була більша, ніж кількість речень із присудками прикметниковими („гора зелена“, „гора чорна“ . . .). Здається, нема підстав уважати ці дані випадковими щодо загального висновку: дієслово сильніше аперцепується, дієслівне речення, при умові однаковості інших елементів речення, енергійніша чинність на психіку, ніж речення з присудком прикметниковим.

Другою характерною ознакою в синтактичній еволюції європейських мов є розвиток безпідметових (безсуб'єктивних) речень. Безпідметові речення є вища, доскональніша форма речення і є продукт пізнішого становища мови, а не архаїзм, як думали раніш. У безпідметовому реченні дієслівність доходить до найвищого ступня свого розвитку: тут дієслово саме про себе без іменника (підмета) може творити ту мовну одиницю, що її зовемо реченням (другорядні члени можуть бути, їх може й не бути — як і в усякій реченні). Безпідметові речення тепер є у стані розвитку і в різних мовах становлять різноманітні групи, сказати б, різні етапи розвитку: починаючи від безпідметності відносної, де підмет хоч і не названий, але ж легко виходить із самого контексту речення, із дієслівної групи присудка [„*поховали* (козаченька) як-слід по закону], і кінчаючи безпідметністю безумовною, де для підмета навіть і місця немає („*козаченька вбито*“).

У звичайному двочленовому реченні, з підметом і присудком, відбулася праця людської логіки — зіставлення двох тямок: підмета (суб'єкта) і присудка (предиката). Ця праця нашого мислення вимагав, між іншим, аперцепції обох їх, а на аперцепцію, як і на всяку психічну роботу, потрібна певна енергія. Але мислення логічне і граматичне, тоб-то, мислення за допомогою мови, багато де в чому рсходяться між собою, і останнє, між іншим, часто може відбуватися й без підмета. Сама дія, без указівки на джерела її, може бути означена словом у такій формі, що у слухача (читача) повстає закінчений акт-мисля, цілком так само, як і після двочленового речення. Таким чином результат досягається при аперцепції лише одного члена, тоб-то, при меншій затраті психічної енергії слухача (читача). Коли це так, то з двох рівнозначних щодо змісту речень вище, доскональніше буде те, що виливається в безпідметну форму, а не речення з підметом, підметове.

Як уже завважено, з однієї мови у другу переходять не тільки окремі слова разом із тямками, а й вирази, синтактичні форми, особливо, коли вплив однієї мови на другу — безпосередній. Таким чином вирінає питання: як же ставитись до чужомовних елементів у мові, особливо, синтактичних та лексичних? Критеріїв для від-

ношення до цього питання повинно бути принаймні два. По-перше, чистота і природність мови. Книжна мова всякого народу повинна насамперед використати всі мовні можливості того народу й без потреби не вносити нічого з інших мов, надто, коли ті чужомовні елементи не інкорпоровались у народну мову, не вросли в неї. Ця вимога відноситься в однаковій мірі й до словника, і до синтакси. В сучасній книжній українській мові чимало непотрібного і в словниковому матеріалі, і в синтаксі. По-друге, доскональність, вигідність синтактичних форм. Як уже сказано, чужа синтакса виходить разом із чужим словником, і не раз буває, що чужі синтактичні форми входять на місце своїх форм, кращих, вигідніших із вищевказаного погляду. Ці дві вимоги взагалі повинні мати як найбільшу силу в відношенні до книжної мови. Не за архаїзмами треба ганятись без огляду на їх придатність до потреб сучасного мислення, не все те добре, що зустрічається в нашій мові в більш, чи менш поширених залишках або діалектичних новотворах. Але всі можливості народної мови треба зужити на збагачення книжної доскональними, вигідними з погляду економії психічної енергії способами висловлювати різні мислі з усіма потрібними відтінками.

Та, з другого боку, які б доскональні не були способи чужої мови, вносити їх у іншу мову можна лише з великою обережністю. Тільки на випадок особливої придатності чужомовних синтактичних форм їх можна зужитковувати, та й то, коли вони не суперечать тій мові, куди заносяться, не вносять дисонансу в природу синтактичної будови її. Українська мова в такому стані синтактичного розвитку, що не потребує багато запозичань, і то хіба в галузі фразеології, окремих виразів, а не широких синтактичних форм. І зовсім непотрібні, навіть шкідливі ті запозичання, що не тільки не збагачують мови, а ще й обезбарвлюють її та обтяжують незграбними й важкими формами.

На синтаксі особливо яскраво видно, що з чужих мов можна брати лише необхідне, корисне й потрібне. Синтакса бо це ж мовна архітектура, де головне не те, з чого побудовано, а як побудовано, що і становить стиль. Синтакса ще не стиль мови, але найхарактерніша прикмета його і вимагав до себе як найбільшої уваги.

Найголовніші вказівки до синтакси української мови.

У синтаксі далеко важче, ніж у попередніх розділах, подати певний систематичний показник правил уже через те саме, що трохи не кожне дієслово становить якусь синтактичну особність. Тут подаємо лише найважливіші синтактичні вказівки загального характеру. Особливу увагу звернено на безпідметові речення та способи сполучування відносних речень через те, що тут найдужче калічиться українську мову, і калічиться без усякої потреби.

Присудок — підмет.

а) Безпідметові речення.

Безпідмет.
речення

76. Споміж безпідметових речень у українській мові на найбільшу увагу заслуговують речення з присудковим дієприкметником на **-но, -то**. Ці форми, хоч і дієприкметникові з походження, але з повною дієслівністю, як, наприклад, форми минулого часу на **-в, -ла, -ло** (був, була, було) і також, як і ці останні, вживаються виключно в функції присудка: *пшеницю витоптано, хліба ще не принесено, поля досі не засіяно, не про вас варено, зробив усе, як раджено, за мов жито та мене й бито, багато випито, а ще більше розлито, його покотано, призначено, скинуто, післано . . .*

В українській мові існують речення і з присудком дієприкметниковим: „*ой, чия то жата незаметена!*“, „*мовчи, бо будеш битий!*“ і т. д. Але це вирази не рівнозначні з безсуб'єктивними. У них дієприкметник уживається з атрибутивним значінням, а не виключно предикативним, як у безпідметових. Предикативність (сила присудковості) властива дієслову, коли ж присудок у реченні зложений, то означальна (не дієслівна) частина такого присудка являється в іменній формі (прикметник, дієприкметник . . .).

Тому замінити „ой, чия то хата незаметена“ на „ой, чию то хату не заметено“, або „мовчи, бо будеш битий“ на „мовчи, бо тебе буде бито“ не можна — це будуть інші речення, з іншим значінням: у них уся присудковність (предикативність) зосереджується у словах „заметено“, „бито“, тоді, як у перших „заметенал“, „битий“ є лише атрибутивна частина зложеного присудка. Для потреби мислі та й інша форма придатна, але лише на своєю місці. Коли дія, чинність, є основа мислі, центр її — речення повинно бути безпідметним: *хліба й досі не куплено* (= не купили); коли ж головний предмет мислі (підмет) лише означається якоюсь прикметою — речення з підметом, суб'єктне: *а хліб у нас був куплений* (= не свій), „і небо невміте, і заспані хвилі“ і т. ін. — ніяк не можна замінити іншим, безпідметним реченням.

Під впливом московської мови, де подібних безпідметних речень у книжній мові нема, нерас і в нашу мову вносять, замість них, страждальні підметні форми: *він був призначений на комісара* (його призначено . . .) і т. д. Таким чином, крім того, що висловлюються не точно по-українському, замінюють легшу, вигіднішу безпідметну форму з дієслівним присудком, формою підметною і прикметниковою (дієприкметник своєю граматичною формою є прикметник), див. § 75.

У літературній мові зустрічається в безпідметних реченнях цього типу при присудковому дієприкметникові ще й орудний відмінок діяльника: *листа писано мною . . .* Такий орудний в народній українській зовсім не знаний, там буде в таких випадках тільки підметне речення: *я написав листа . . .* Але цей чужомовний елемент (орудн. діяльн.) не слід занегаювати, він збагачує мову новим способом вислову, новим відтінком значіння: не зовсім однаково, чи сказати: *Головніші правила правопису встановлено Академією Наук*“, чи „*Академія Наук установила головніші правила правопису*“. Тай дисо-

нансом не несе від такої конструкції: орудний при дієприкметниках страждальних (тільки не орудний діяльника) в українській мові звичайна річ: *стежку втоптаню ногами*, або *його вбито громом* (як?).¹⁾

На безпідметові речення укр. мова дуже багата. Крім розгляненої форми існує ще цілий ряд інших, різних ступнів безпідметности.

Неособові
вислови

1. Близько до розгляненої стоїть форма з дієсловом 3 ос. однини дійсного способу середнього роду з *-ся*: *про це багато казалося, не раз уже нагадувалося, досі нічого не зробилось . . .* (= про це багато казано . . .).

2. Так само близько до неї стоїть і форма з дієсловом 3 ос. множ.: *посадили над козаком явір та ялину . . .*, але ця форма тільки вже релятивно безпідметна, середня між безумовно безсуб'єктною й суб'єктною. Вживається вона тоді, коли підметом (діяльником) є люде, а які саме, це для мислі не потрібно. Такою ж являються а) форми з дієсл. 3 ос. множ. теперішн. часу: *так не роблять, де п'ють, там і ллють . . .*, б) наказовий (вольовий) спосіб: *добре роби, добре й буде, не кажи гоп, доки не перескочиш . . .*, в) 2 ос. однини дійсного способу: *усіх не навчиш, всього не розкажеш . . .*

3. Особлива форма дієслова дійсного способу середнього роду 3 ос. одн. (з *-ся* й без) дуже часто являється в безпідметних реченнях, коли підмет (діяльник, джерело

¹⁾ Усе ж таки від таких конструкцій дуже відгонить чужим, і властиво їх вживати не слід. То правда, що орудний при дієприкметниках страждальних звичайна річ, та тільки незвичайний він при неособових формах дієприкметника. При тому ж у наведеному першому прикладі (*стежку втоптаню ногами*) орудний відм. не має зовсім значіння засобового, оруддя, як це відчувається завжди при дієприкметнику страждальнім в особовій формі — а має значіння способу [як?] (можна ж було втплати: чи лопатою, чи колодою, чи як), а способове значіння орудн. відм. до такої конструкції не підходить. Другий приклад іще ясніше на це вказує. Ред.

чинности) або невідомий, або непевний, невизначений, не-
оформлений: *дніє, сутенів, вечоріло, нахмарило, аж у
очах заблищало, мене так і підхопило, вже розвидні-
лось, Дніпра гирло затопило, не їсться, не п'ється . . .*
Сюди ж відносяться і прислівникові речення, як: *сумно,
весело, мулко на серці, дивно йому, нічого не видно . . .*

4. В таких випадках уживається іноді й дієіменник
*відкіль би це дістати, куди б його заховати, що мені ро-
бити, нікому мене згадати . . .* і інші невідмінні час-
тини мови: *в виски йому сін! сін! . . .*

Псевдоза-
йменник

б) Псевдозайменник.

77. Речень із підметом і присудком (двочленових) ве-
личезна більшість, і звичка до них спричинилась до того,
що при одночленових реченнях (безпідметних) став ужи-
ватись особовий займенник 3 ос. однини у граматичній
функції підмета. Але реального значіння такий займен-
ник не має (тому і зветься псевдозайменник), це лише
формальний підмет, беззмістовне слово, на місці непо-
трібного, а часто й неможливого підмета. Значіння його
в тому, що речення набуває з ним звичайнішого двочле-
нового вигляду, форми живішої мовної одиниці, але
речення лишається все ж безпідметним у тім розу-
мінні, що аперцепується лише присудок, псевдозайменник
означає лише точку, граматичне місце підмета. Приклади:
*а воно вже й розвиднілось, воно ніколи не догодиш усім,
воно мені весело, та якось і страшно* (подібні псевдозай-
менники звичайні в німецькій мові: *es schneit, es regnet . . .*
і в французькій: *il pleut . . .*).

Але функції псевдозайменника „воно“ поширюються.
Він уживається не тільки в безпідметних реченнях на
місці підмета, а й цілі двочленові речення переміняє у
присудок вищих (складніших) мовних одиниць: *а воно
вже й люде почали збігатися, воно вже й сонце зайшло,
воно б і я пішов, та ніколи . . .* Тут псевдозайменник

„воно“ виступає як підмет у реченні, де присудком являється ціле двочленове речення.

в) Зложений присудок.

Зложений
присудок

78. 1. У зложених присудках іменна частина звичайно стоїть у формі називного відмінка: *він щасливий, він був щасливий, він буде щасливий, він родився щасливий, він удався щасливий, він учень, він буде учень, він став учень, він був учень, хлопці були розумні, овки були підсудки*. Буває, що іменний присудок стоїть в орудн. відм., та тоді він означає переходову функцію, тимчасове становище підмета, а не щось постійне, н. пр., *суддею був ведмідь, він був учителем два роки, був і він молодим . . .*

Це відноситься, здебільшого, до дієслова „бути“ в не теперішньому часі. При інших дієсловах іменна частина переважно буває в орудному відмінкові: *він звався Іваном (і Іван), ця дівчина видається старшою . . .*

2. Прикметникова й дієприкметникова частина зложеного присудка являється все в називному відмінку, і розуміється, в чоловіч. роді завжди в повній формі: *він моторний, Іван живий і здоровий, той чоловік бідний, він занепокоєний, заспаний . . .* див. § 39.

г) Узгоджування.

Узгоджу-
вання

79. Коли в підмет речення входить числівник, то присудок вживається в формі середнього роду однини: *три тополи стояло, їхало сім душ людей, стоїть чотири хати, два чоловіки йде, купалося дві дівчини . . .*

Тільки ж при числівниках: два, три, чотири вживається і множина: *три шляхи до кути зійшлися . . .*

Предмет (додаток іменниковий).

80. 1. При перехідних дієсловах з запереченням предмет не обов'язково переходить із знахідного відмінка в родовий: *не покриють Україну червоні жупани, не перекручуй мої слова, не жидай свою матір . . .*

Запере-
чення

Знахідний 2. Іменники — назви річей у знахідн. відм. одн.
= родов. можуть мати форму родов. відм. на **-а**, поруч із формою,
рівною називному: *різав пальця* . . . див. § 26₁.

Знахідний 3. Іменники — назви звірят і рослин у знахідн. від.
= назив. множ. мають форму називного множини: *купив кури* . . .
див. § 33.

Означення (додаток прикметниковий).

Присвійні 81. 1. Для означення (прикметникового додатку) вжива-
прикм. ються присвійні прикметники з наростками **-ів, -ин (-їв, -їн)** обов'язково лише в таких випадках, коли такий при-
кметник показує дійсну приналежність, а не вказує
тільки на відношення однієї речі до другої, власне, тільки
прикметники, утворені від назв осіб, людей, коли треба
означити, що їм щось належить: *Іванова хата* (не
Івана хата), *вдови син, тітчині коні, Грінченкова*
книгозбірка, Шевченкові перекладання, материними сло-
вами . . .

Коли ж треба вказати лише на відношення пред-
мету до особи, то означення висловлюються предето-
вим додатком іменниковим, а саме родовим від-
мінком назв особи: *смерть матері* (не матрина),
іспити студента, похорон Куліша, вплив Шевченка
на письменників, таким значінням Франка . . .

У випадках двозначности вживають обох кон-
струкцій: *твори Шевченка й Шевченкові твори* . . .
Перше, власне, значить: *твори, написані Шевченком*,
а друге: *твори, належні Шевченкові* . . .

2 ступ.
прикм.

2. Другий ступінь прикметників в узгодженні нічим
не відрізняється від першого: *нема вищої хати за*
нашу (не — вище) . . . див. § 39_{2,3} і примітка.

Зложене речення.

82. Ніде так не рябів синтакса нашої книжної мови чу-
жомовними елементами, як при зложенні речень, власне,
при сполучуванні відносних речень із головними.

Тексти української мови сучасного походження (газети, листівки . . .) переповнені отими „який“, „якими“, „на котрому“ (отой чоловік, „який приходив“ . . .) і т. д. Проте ж, прислухуючись до мови нашого селянина, перечитуючи етнографічні й інші записи живої просто-народньої нашої мови, ви майже ніколи не зустрінетесь із отими сполучниками-займенниками в відносних реченнях.

І це не того, що в мові простих людей мало подібуться зложених речень — там їх є доволі, та й неможливо обійтись без них, а просто того, що там вони сполучаються без тих „який“, „котрий“ і т. п., а зі „що“, „хто“, „де“. Тай чистота мови наших кращих письменників, можна сказати, міряється, між іншим, мірою вживання того неукраїнського способу упідглеглення відносних речень. У мові *Квітки-Основ'яненка*, *Марка Вовчка*, *Стороженка*, *Куліша*, *Гоцубинського*, *Лесі Українки* (за винятком молодечих творів), *Грінченка*, *Тесленка*, *Васильченка* й інших Наддніпрянців, найкращих стилістів, ми знаходимо їх або в дуже невеликій дозі, або в окремих творах навіть зовсім їх не знаходимо.

Ось де кілька ілюстрацій із навмання взятих творів і сторінок:

На перших 10 сторінках „*Сердешної Оксани*“ *Квітки-Основ'яненка* 9 випадків сполучання відносних речень із „що“ („усіх згада, що сватали її“ . . .), 1 з „де“ („слобода, де жила“ . . .), інших нема.

У 15 главі „*Чорної Ради*“ *Куліша* — 3 випадки з „що“, 2 з „хто“, інших нема.

У „*П'ятизлотникові*“ *Коцюбинського* 14 випадків із „що“, 1 із „де“, інших нема.

Навіть у такій речі, як *Кулішів* переклад на українську мову „*Маніфеста 19 лютого 1861 р.*“ та „*Уставу про підданих, що вийшли спід кріпацтва*“, де речення дуже складні й переплутані, маже $\frac{2}{3}$ відносних речень із „що“, „де“, „хто“; та й інші *Куліш* уживав, власне, по-

українському, як от: „*которі піддані вийшли спід кріпацтва, тим купитись . . . у сільські громади*“.

У найкращого стиліста наших часів С. Бфремова (зразкового щодо мови наукової, ділової, взагалі прозової) у творах наукового характеру, з ускладненою фразеологією (як, напр., в „*Історії українського письменства*“), хоч і частенько вживається сполучання відносних речень із „який“, але, здебільшого, це внеобхіднюється дуже поширеним реченням із силою речень додаткових. Але — це характерно! — коли С. Бфремов пише „для народу“, там уже „який“ подибується лише зрідка, як от у книжечці: „*Як люде прав собі добувають*“ на 11 випадків сполучання із „що“ припадає лише 3 з „який“.

У віршах Шевченка на весь „Кобзар“ нема ні єдиного випадку сполучання відносних речень із „який“, „котрий“, „которий“, хоч не раз зустрічається досить складна фраза, як, напр.: „*Де ж ті люде, де ж ті добрі, що серце збиралось з ними жити, їх любити?*“

У народній мові, як уже завважено, в, власне, один спосіб сполучання відносних речень, це тільки з „що“, або „што“, „де“, не — „який“, „котрий“ (крім таких випадків, як указано вгорі). І то не тільки для Лівобережної України, а й Правобережної¹). В етнографічних записах, напр., С. Руданського (з Правобережжя²), народніми виразами треба вважати такі, як: „*се тії брами, що л ними виходив*“, „*х раю були такі яблука, що бог наказав їх їсти*“ і т. п. А вже ж, очевидячки, це книжна конструкція в таких виразах його, як: „*на їднім преблагішим дереві, котре ще тогді, як росло, мало вигляд хреста*“ . . . , як і завважує редактор видання А. Кримський (С. Руданський, Твори, т. II, вид. Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові, 1908 р.).

¹) й цілого Заходу України (Галичини, Буковини, Холмщини, Закарпаття). Ред.

²) власне, з Поділля. Ред.

Чи в ж рація додержуватись народного способу при сполучуванні відносних речень, чи краще вживати способу книжного, власне, чужомовного тепер?

Тільки завичка може схилити до висновку, що способи з „який“ і т. п. кращі од способів „що“, „хто“ тощо. Способи однослівного сполучування відносних речень (тобто, з „який“, „котрий“) старі способи, лише розвинені й поширені окремими книжними мовами.

При цьому способі займенники „який“, „котрий“ несуть подвійну функцію: являються наче сполучниками, показуючи підлеглість речення, як відносного, і, крім того, виступають займенниками відносними в функції підмета або прѣдмета. Але розвинутіша мисля людини, під впливом вимоги аналітичного розуму, давно вже розщепила й відокремила чисто формальну функцію сполучника від займенника з реальним значінням — так у ріжних мовах повстали способи, цілком схожі з народньо-українським, де „що“ в тільки сполучник, з функцією показувати підлеглість речення, як відносного, а особовий займенник несе функцію йменника — підмета або прѣдмета: „де ж ті люде . . . , що серце збиралось з ними жити, їх любити?“ Тут „що“ в чисто формальна частина — сполучник і тому відноситься до двох підлеглих речень із ріжними відмінками особових займенників. Сучасний книжник висловився б: „де ж ті люде . . . , з якими серце збиралось жити, якими збиралось любити? Коли особовий займенник підлеглого речення в підметом, то звичайно пропускається, бо вже сама форма присудка означає його досить виразно: „біли того гаю, що чорніє над водою“, „то ті люде, що після нас будуть“. Тай з цілого контексту фрази з указівки головного речення буває настільки ясно, що займенник навіть із прийменником пропускається: „ніду я за такого, що сміються вуса“ (= в нього).

Тільки прислівники можуть заміщати собою і сполучник, і займенник відносного речення: *де, куди, від-*

кіля . . . (= що в ньому, що в неї . . .), наприклад: *та хата, де я ночував, стоїть на вигоні* (= що я ночував, що в ній я ночував).

Супроти сполучання відносних речень із „який“, „котрий“ новіший спосіб сполучання з „що“ є вища, доскональніша форма язикового мислення.

Д о д а т о к.

(Для перекладачів на українську мову).

Усякий переклад повинен відзначатись кращими прикметами зразкової літературної мови оригінальних українських текстів, і, крім того, по можливості точно передавати зміст оригіналу. Остання вимога відноситься власне в найбільшій мірі до творів наукових і взагалі ділової мови. Тим то те, що далі говорить, і відноситься, головним чином, до прозової мови (як і попередні розділи „Порадника“ мають на увазі її, бо ж ясно, що у творах красною письменства певні норми літературної мови, напр., морфологічні, можуть і не звязувати письменника, коли це потрібно в інтересах краси, колоритності твору).

Мова перекладу в частині не спеціально-технічних термінів повинна бути багата, різноманітна, барвиста, не виходячи, звісно, з берегів природности й простоти. Для схожих виразів не слід уживати тих самих слів і словосполучень, коли українська мова дозволяє висловити різні відтінки значіння виразів у різних контекстах. І навіть, коли ми не відчуваємо виразної різниці між близькозначними виразами, все ж їх слід використовувати як нащирше, не замінюючи їх якимось одним. На свому місці однаково гарні будуть, наприклад, при порівнянні і „*немов*“, і „*мов*“, „*неначе*“, „*наче*“, „*як*“, „*ніби*“, „*що*“, або при 2 ступні прикметників: „*вищий за кого*“, „*вищий од кого*“, „*вищий, ніж це*“. Ще гірша недоймитка мови буде в тім, що різні українські конструкції замінюватимуться однією неукраїнською, як, напр., при сполучанні побічних (підлеглих) речень із незалежними. Часто-густо упідлеглення речень висловлюють займенником „*який*“ (або „*котрий*“), замість конструкції з „*що*“ (див. § 82), з дівприкметником або з дівприслівником. Наприклад: „*уявім собі величезну грошеву міц*

синдикатів, котрі навіть чесного робітничого вибранця підкуплятимуть" (замість: „що . . . підкуплятимуть"); такі відомості є у книзі, яка надрукована ще двадцять років перед цим (замість: „у книзі, надрукованій . . ."); „тут робить помилку й Вол. Ерн, котрий держиться версії Гес де Кальве й гадає, що Г. Скворода . . . (замість: „додержуючись версії . . . і гадаючи . . .“). Особливо треба уникати накопичування таких до нудоти одноманітних виразів, як ось: „подробіці, які він дає, про місцевості, до котрих завітав Г. Скворода . . .“

Взагалі синтактично-фразеологічна сторона мови вимагає певної вправності, звички висловлюватися українською мовою і в усякім разі чималої й пильної уваги. Набути такої вправності з підручника, зі систематичного покажчика, ледви чи можна; найкращий спосіб — це перекладання добірних зразків літературної мови. З того боку особливої уваги заслуговують твори П. Куліша, Б. Грінченка ~~чи інших~~. Для науки, публіцистики, школи і взагалі ділової мови твори їх можна вважати зразковими, хоч у Куліша чимало в ньому застарілих уже елементів, або таких, що просто не прищепились до літературної мови. Твори галицьких письменників корисні лише в лексиці; синтакса їх, здебільшого, дуже нечиста. Але в лексиці їх, споміж численних полонізмів і інших варваризмів, багато й надзвичайно дотепних термінів.

При перекладанні головну увагу звертати треба не стільки на окремі слова, як на речення, бо ж перекладаються не окремі тямки, а думки: вміння перекласти окреме слово на нашу мову в хоч і необхідний, але ж лише первісно-підготовчий момент, головна ж праця перекладання полягає в переливанні речень і їх сполучень з оригіналу у природню й відповідну форму другої мови.

В вимогах до спеціально лексичної сторони перекладу на першому місці стоїть точність слова. Вимога ця, розуміється, відноситься й до цілої мислі, але ж точність перекладу мислі залежить що-найбільше від складових елементів-тямок, означуваних звичайно окремими словами. Певні, визначені тямки [поняття] повинні мати певний точний знак — слово, при чому знак цей повинен

бути постійний, принаймні, в одній праці. Правда, іноді одна тямка називається кількома словами, напр., „язик“ і „мова“, „прогрес“ і „поступ“, і в такому разі вживаються ті слова *ad libitum*, раз так, то знов інак, але це винятки, що їх допустити можна лише при умові широкої популярності тих слів: згодом вони або здиферуються у значінні, або одно з них перемаже інші, і ті вийдуть із ужитку. Вимога точності й незмінності термінів відноситься до слів близькозначних (синонімічних). При виборі їх потрібна особлива обережність і уважність. Не можна плутати не тільки таких слів, як „талан“ (слово тюркського походження, значить „щастя“) і „талант“ (слово чисто книжного походження), дарма що вже цілком унатурилось „талановитий“ замість „талантовитий“ (такого слова й нема); слід розрізнити й дійсно синонімічні слова, як „талант“ — „датність“ — „здібність“ (майже рівнозначне з попереднім) — „хист“ — „кебета“. Лексичний матеріал однієї мови не стоїть у повній відповідності з матеріалом іншої мови, а особливо в синоніміці. При перекладанні на українську мову і треба насамперед дивитись на неї, а не на ту, що з неї перекладається. Коли, скажім, в московській мові „внешний“ уживається в таких виразах як „внешний вид“, „внешний мир“, „внешняя торговля“, то це ще не значить, що і в українській мові повинно бути одно слово для тої тямки, бо тут власне й не одна тямка, і в українській мові тут буде аж трое слів із ріжними відтінками значіння: „зоврхній вигляд“, „околішній світ“, „позадержавний торг“. Так само „сообщить“ — „надати“ й „повідомити“ або „подати“ („сообщить известный характер“, „сообщить новость“); „выражаться“ — „висловлюватись“ і „виявлятись“; „опыт, опытный“ — „досвід, досвідчений“ і „спроба, спробний“. „досвідний“, „рабочий“ — „робітничий“ (робітниче питання) і „робочий“, „робітний“ (день); „общий“ — „загальний“ і спільний і т. п.

Навпаки: „соединиться“ і „прийти в соглашение“ і „условиться“ можемо перекласти одним словом „повднатись“; „признак“ і „отличие“ — „відзнака“; „слог“ і „состав“ — „склад“; такі вирази, як „сделать наглядным, однообразным, невозможным . . .“ — „знаочинити“, „уодноманітнити“, „унеможливити“, „узагальнити“, „уодночасити“.

Таким чином вимоги до перекладу можна висловити так:

а) додержування елементарно-граматичних норм літературної мови (правопис, фонетика, морфологія), як чисто зверхньої ознаки єдності мови;

б) синтактично-фразеологічна чистота, природність, легкість і різноманітність;

в) лексична точність і чистота від зайвих варваризмів.

При перекладах на українську мову нераз бракує лексичного матеріалу, зафіксованого у словниках, особливо, щодо різних відтінків значіння, і з необхідности доводиться іноді вживати слів нових, принаймні, з якимись новими наростками або приростками. Такі слова як „виховник“, „виховничий“, „занадтий“ недавнього походження. Розділ 3-ій „Порадника“ (Наростки) має допомогти в цій необхідності збільшувати словник української мови й устатковувати терміни. По аналогії з такими словотворами, напр., як виховувати — *виховник* — *виховничий*, воювати — *войовник* — *войовничий*, карбувати — *карбівник* — *карбівничий* і т. п. й від „руйнувати“ краще б уживати „руйнівник“, „руйнівничий“ (разрушительный), а не „руїтник“, „руїтний“, як уживав П. Куліш, або „руїницький“, як уживають тепер.

Харків, 20 — I — 1922.

Де чого шукати.

Числа означають параграфи; при сторінках зазначено: стор. [це відноситься, головню, до § 22—24, що зазначені двічі, через технічний недогляд].

А (голосівка) стор. 1; *а не-я* 1_{2а, б}; в окремих словах 13; в чужих словах 14; в чужих словах після *л* 22_{1в}; *а не-ов* у де-яких словах 13_б; в відміні іменників, стор. 38, 23_{1, 4}, стор. 38, 24, 30; закінч. род. одн. чол. р. стор. 38, 24₁; закінч. називн. мн. чол. род. § 30₁; зак. род. відм. одн. чол. род. в реченні [предм.] 80₂; нарост. дієсл. 74_{1а}; нарост. дієприсл. теп. час. стор. 70 68₁.

аби 57_в.

авва 134.

Август 18_{1г}.

авдиторія 18_{1е}, *авдієція* 18_{1е},

авціон 18_{1е}.

Австрія 6_{11г}.

автор 18_{1е}, *автографія* 18_{1е}.

адреса стор. 37, § 22₂

ад'юкт, *ад'ютант* 17_{5б}.

Азія 6_{11г}.

-ам 32, **-ами** 35, **-ах** 36, зак.

дав. орудн., місц. мн.

амунія 6_{11б}.

анатема 196.

Анна 134.

антихрист 58.

апостроф стор. 26; перед *я, є, ї, ю* 17; після губних 17₁; після приростків 17₃; після *р* 17₂; після *к, х* 17₄; в чужих словах після *р* 17_{5а}; після чужих приростків 17_{5б}.

апофтегма 196.

аритметика 196.

аргам 75, *аргамний* 75.

арів 6_{11б}.

аргідіякон 6_{11б}.

архієрей 6_{11г}.

Атени 196.

Ауе 18_{1е}, *Ауербак* 18_{1е}.

Афон 196.

Б (шелестівка) стор. 27; твердість 18₁; апостроф після *б* 17_{1, 5б}; в дієслівній групі *-бити -блю* 58 увага 7; присл., див. *би*.

багато 1_{1а}, 55_й (відміна); *багатий*, *багати́р*, *багачтво* 1_{1а};

багатийший — *багати́шати* 14_в.

барельєф 4_{4а}, 13₁, 16_{2д}.

барліг 1_{1а}, стор. 37 § 22₁.

бджола 8₃.
без- перед глухими шел. 14₅₆.
безголов'я 2₁.
безглузкий — *безглуздий* 15₄.
безпідметові речення стор. 108,
75, стор. 110—112, 76
безсуб'єктні речення, дивись: без-
підметові речення.
безхліб'я 2₁, 17₁
Бельюю 16_{2р}.
берег 3_{3в}.
берегти 3_{3в}.
Берін 21₅.
би, б 24₅; у спос. можл. 63₁, 2.
бити — *б'ю* — *бий* 54.
-бити — -блю 58, уваг. 7.
бібліотека 6₁₁₆, *біблія* 6₁₁₆.
біль стор. 37, 22₁; 64.
біоскоп 8₃.
близький — *ближчий* — *ближ-*
чати 14₃.
блискавка, блищати 5₂.
боина 13₄.
Бористен 19₆.
борода — *борід* 65₆; *борона* —
борін 65_в.
борола 15₁.
бочка — *бочок* 8₃.
бравийн 18_{1е}.
брат 30₁ увага 1; *братця* 14₂;
братік 6₇.
брегня — *брехень* 3_{3а}.
бриндзя 19₅, 23₄.
брова 13₆, 6₄.
Брюсель 13₄.
бряжчати 14₁₆.
будяк 10₃.
Букарешт 21₂.
буква — *буков* 8₄₆.
булюн — *бульйон* 9_{1г}, 16_{2д}.
бути 58_в, 60, 61₂, 63₃, 70₃;
у присудку 78₁; в майб. час.
61₂.
де-Бюсі 6_{11в}, 13₄.

В [шелест.] стор. 27; перед *о, у,*
і в назвуку [роззів] 18_{1а-6};
в середині слів 18_{1г}; із „л“
у групі л+шел. і в минул.
часі 18_{1г}; чергування з /10₁,
18_{1г}; у групах *ос, ост, осл*
[випад] 15₆; у дієсл. групі
-вити — -влю 58 уваг. 7; в
чужих словах заступ. у 18_{1е};
апостр. після *в* 17₁, в чужих
словах 115, 17₁.

Вальяя 13₁, 16_{2д}.
ванна 13₄.
варіант 24.
вали 49.
вгорі 6₁₀.
ввесь, див. увесь.
ведмідь 3₂, 18₃, *ведмежий* 12_а.
велетень 3_{3в}.
вельми 57_а.
верста — *верстов* 8₄₆.
весло — *весел* 3_{3а}.
вечір — *вечора* — *вечеря* 8₃.
вигребти — *вигрібати* 6₆.
видерти — *видирати* 5₁.
вимерти — *вимирати* 5₁.
вимести — *вимітати* 6₆.
вимогти — *вимагати* 11₆.
вимовити — *вимовляти* 11₆.
випад шелестівок стор. 23, 15.
височій — *височени* 3₁.
вистачати стор. 33, 22₂.
вистигнути — *вистигли* 21_{3а}.
витерти *вигру* 3_{3а}.
-вити — -влю в дієсл. 58, уваг. 7,
22₁₆.
виховник — *виховничий* стор. 122.
вихор — *вихру* 8_{4а}.
вівторок — *вівтірка* 6₄.
від, віді- 6₁.
віддієслівні йменники 69.
відколи 57_а.
відьма — *відьом* 8₄₆.
відміна йменників стор. 38—51;

зразки відміни стор. 51—53 § 38; відм. ім. на *-ів, -ин* 394, 40—42 стор. 58 прим. 2; відм. тверда і м'яка стор. 38 § 231, шелестівкова жін. стор. 38 § 232, середн. з пнем *-ят, -ен* стор. 40 § 242, 252, 282, 292; відміна чужих імен. стор. 38 § 233; приметників стор. 53—59; зразки відм. стор. 59; тверда і м'яка відм. прикм. 39; займенників стор. 60—63; особові 48, зворотний 48, присвійні 49, указові 50, питайні 51, невизначені 52—54; числівників стор. 63—66; головні 55, порядкові 56, збірні 57; дієслів стор. 66—80: перша група 58_{1а}, друга 58_{1б}, третя 54_{1в}; зразки відміни стор. 77—80 § 70.

відмінки в відміні йменників стор. 38—50; прикмет. стор. 53—58, див. під родов., давальн., знахідн. і т. д.

відносні речення 82.

відпуетка стор. 37, 222.

відро — відер 33а.

військо 20_{бг}.

Віктор 212.

вільгота 18_{1б}.

він, вона, воно 18_{1б}, 48.

вісім 55_е.

вітати 67.

віщо 18_{1б}.

власний 15₁.

вмочити — вмочати 1_{1б}.

внутрішня мова 75.

вогонь 8_{1а}.

волокти — волік 65_в.

волос [відм.] — волоси — волосся 30₁ ув. 1, 21.

волосінь — волосени 31.

волоський — Волох 144_б.

вольовий спосіб див. наказовий. воно [псевдозайм.] 77.

ворота — воріт 65_в — ворітьми 35_{1в} воша 31_{3б}.

вранці 6₁₀.

врядигоди 57_а.

всенський 53.

всякий 53.

вугіль — вуглі — вугілля 30₁ ув. 1.

вузький — вузкий — вузчати 143.

вузол 8_{4а}.

вулік 67.

вуса 37.

вуха 18_{1а}; 302, 313_в, 322.

Вюртемберг 215.

Г [шелестівка] стор. 31; на початку слів (роззів) 213_б; випад на кінці 155; *г + ство = ство*, *г + ський = зький* 144_б; перехід на *ж* у 2 ступ. прикм. 143. в відм. іменн. перед *е* 27_{1вв}, в теп. часі дієслів на *-гти* 58, ув. 5, в наkad. спос. 62, уваг. 1; перехід на *з* перед *і* в відм. імен. 253, 29_{2а}, 3; *г* в дівімен. дієслів групи *-гти* 211, 652.

Гаврил 58.

гайок — гайочок 83.

галицький 144_а.

галун 213_б.

Гамбург 215.

Ганна 134, 213_б, Гандзя 195.

Ганнібал 134.

ганує 213_б.

ганчар 11_а.

гаразд 11_а.

Гарасим 13_а.

гарбуз 213_б.

гармата 213_б.

Гартман 215.

гарячий, гарячка 11_а.

гвильт 213_б.

Генезаретське озеро 215.

героїчний 75.
гикати 213б.
гієна 44в.
гімназія 215.
гість—гості—гостей 64, 313а, 351а.
глиб стор. 37 § 221.
глитати 52.
гнести — гнітити 6б.
Гоанго 215.
голова — голов (голів) 65в.
голосівки стор. 1—18.
гонити — гаяти 11б.
Гораций 24, 44е, 611г
горіх 213б.
горобець 213б.
гортанні шелестівки, стор. 31.
горізок горіщок 8з; горіщик 205,
горіца 12а.
гострий 213б.
Гобман 134.
графічний стор. 12.
гребінь—гребеня 31; гребінець 65б.
гріш 313а, 352, 37.
груді 313г, 351в.
-гти, -кти в діємен. 211.
губні шелестівки, стор. 27; губні
перед колишнім -ія, -іє 131.
гука — гуси 133а, г.
Гюло 215.

Г [шелестівка] стор. 32; в укр.
словах 214; в чужоземних сло-
вах 215; у чужоземних на-
звах і іменах власних 215.
гав. гавра. гандж 214, ганджови-
тий 205, 214, а Далі: галок,
гвалт. герлига. гелекати гедзь,
герлотіти, гніт — гнота 214,
гринджоли 205, 214, 234 (стор.
33) грут, гудлик, гулий, гу-
ля, гуральня 214.
Гарона 134.
Гавадальквір 215.
Гібральтар 215.

Готьє 44а, 131, 162д.
Гренландія 215.
Грір 215.
Гутгейль 215.
Гуяна 215.

Д (шелестівка) стор. 28; перед
глухими у зложених словах
19з, 55ж; перехід у *ж, дж* 202;
у групі -*зди-, -зди-* 151, 4;
група *рди-* 154; -*ддя, -ддю*
і т. д. (перед стар. -ія, -іє)
131; вставлене 151; вставлене
перед з (*дз*) 195, перед ж —
дж 205; *дз, дж* при перене-
сенні слів стор. 33, 234, 202;
у групі дієслів -*дити* — *джу*
58, ув. 6.
давальний відм. в відм. імен. одн.
25, ім. на -ов 251; множ. 32;
у прикм. 41, 46; на -ові,
-еві (ові) в чол. род. ім. 251,
сер. 252.
давноминутий час 60, 632.
далебі 610.
далечинь — далечени 31.
дали 610.
дати 58з, 70з (стор. 79—80).
два 55б, 79 (узгоджув.)
дванадцять, двадцять 55ж.
двері 31б, г; 551в, 2; 37.
двійня в відм. імен. 37, в числівн.
55 увага.
двісті 55а.
двічі 610.
двочленові речення 75.
двос 57.
де-будь, де-небудь 24б.
дев'яносто 55з.
дев'ять — дев'ятьдесять дев'ять
55ж.
де-котрий 54.
дерев'яний 224б.
дєру — драти 33а.

де-хто, де-що, де-чий, де-який 54.
дж. дз — при перенесенню слів 202,
стор. 33, 234.
дзгут 205.
дзжиджати 205.
дзвін, дзвіниця, дзвонар, дзвони-
ти 195.
дзелень-дзель, дзеленькати 195.
дзига, дзиглик 214.
дзіндзівер 195.
дзуськи 195.
дзюб 195.
дзюрчати 195.
дзьобати 195.
дипломат 58, директор 58.
дитина — діти 51, 313а, г; дитя-
чий, дитя 53.
-дити — -джу 58 ув. 6.
дишель стор. 37 § 221.
діявол 58 і діявол 24.
діброва 67,
дівіменник 65; груп на к, г, 211,
652; у безпідм. реч. 764.
дівприкметник діяльн. стану 66,
7328; стражд. ст. 67, 7321,
7322г; стражд. ст. в неособовій
формі 673, 76 стор. 111 - 112;
на -мий 67, 7321; на -чий,
-ший 661, 7328.
дівприслівники 68; дівприсл. те-
пер. часу на -а. стор. 76, на
-чи 681, 70; минул на -ши 682.
дівслово стор. 66—80; д. з імен.
741а, 2а, 3а, 5а, з прикм. 7426,
36, 4а, 56, з 2 ступ. прикм.
7416, 26, з невідм. част. мо-
ви 744в, 6а; з чужих слів 745
увага 2; дієслова докон. 7456;
доконаність — недоконаність
64; протягові 642, 741в, 5в увага,
наворотів 51. 66, 641, 741в, 5
увага, раптовні 7446, започи-
нові 7436; відміна 58—63,
65—68, зразки відміни 70;

способи: дійсний 58—61, на-
казовий 62, можливий 63;
часи: тепер. 58, минул. 59,
давноминул. 60, майбутній 61;
дівіменник 65, дівприкм. 66-
67, дівприсл. 68, перехідні
дієсл. 801.
дієслівність речень 75 стор.
106—107.

дієта 44в.

Дізраелі 611в.

дійка — дійок 206г.

дійсний спосіб дієсл. 58—61.

Дільман 611.

діра 67.

діякон 24.

догорати 116.

додаткові речення див. речення
побічні.

додаток іменн. див. предмет.

додаток прикм. див. означення.

доконаність — недоконаність 64.

доли 610.

долото — доліт 65в.

дорогий — дорожчий — дорожча-
ти 143.

досі 610.

дошка — дошок — дощечок 83, 205.

дощ — дощик 205.

дражжити 204.

дривітня 52.

дрижжати 52.

дріб — дробу стор. 37 § 221.

дріжджі 67, 205.

дріт — дроти 64.

дрюва — дрюхов 846.

друг 301 увага 2.

другий ступ. прикм. і присл. 143,
322, 7331.

дрючок — дрючечок 83.

дур стор. 37, 221, дурний 54.

дяк 131.

Е [голосівка] стор. 3; е не — а 13а;

е (безнаголос.) не — и **33**; вставне в відм. **326, 3126**; випадне **33а**; в одкритих складах **31**; в закритих складах **32**; в відміні іменників **33г**, стор. **38, 23, 251, 271, 281-3, 313, 38**; прикм., заім. числ. **39, 50, 55, 56**; дієсл. **58, 62, 672, 701**, в дав. одн. чол. і сер. роду ім (-еві) **33гв, 251, 38**; в кличн. чол. р. **33гу, 271**; в називн. множ. чол. р. **301а**; в дієсл. формах **581, 70**; в закінч. прислівн. **33**; корінне **336**; в давніщих словах **446**; в наростках -есеньк-, -ечк-, -еньк-, і т. д. **33е**; в чужих словах **35**; на початку нових европ. слів **36**; після „л“ в чужих словах **221в**; у зложених словах сполучка **122**.

-евий — не -овий **34**.

-еві в дав. одн. **251, 2, 291**.
егоїзм **36**.

-ей у род. множ. в ім. **313**.
Едда **134**.
екватор **36**.

-еле-, -ере- [одне „е“ ненагол.] **36**.
елегія **36**.

-ем (-ем) зак. орудн. одн. **281, 282**.
ембріон **88**.
Енеїда **75**.
енергія, епідемія, епізод, епітет, епоха, естетика, етика, етимологія, етиографія, ефект, ево **36**.

етер **196**.

-ється в 1. групі відм. дієслів **58**
увага **4, 146**.

-єю (-ью) зак. орудн. одн. **283**.

Є (голосівка) стор. **5**; є = *йе* **41**; після голосівок **42**; для м'ягч. попер. шелест. **43**; в відміні

іменн. **251, 281, 273г, 283, 38**, займ. **49, 506, 516, 52**, прикм. **39**, дієсл. **581, 701**; в чужих словах **44**; на початку давніх чужих слів **446**; після *i* (*іе*) **44в**; після -ль-, -ть- в чужих словах **44а**; у зложених словах сполучка **1216, 123**; апостроф перед *є* **17**.

євангелія **23, 446**, стор. **37, 222**.

-евий не — ьовий **34**.

-еві в зак. дав. ім. **251, 291**.
Европа, Егіпет, Елзет **446**.

-ем у зак. оруд. одн. ім. **281**.
єретик **446**.

-ється в 1 групі відм. дієслів **58**
увага **4, 146**.

-єю, зак. орудн. одн. **283**.

Ж (шелестівка) стор. **29**; отвердіння **12, 161, 201**; *жс* насл. м'ягч. *г* див *г*; *жс* не — *з* **204**; *жс* + -ство, = -тво, *жс* + -ський = -жий **144г**; *жс* із *г*, *з* перед *ч* **1416, 143**; *жс* + *ч* **142**; *жс* — *дж* **205**; -*жся*, -*жсь*, (перед -іє-, -ія) **131**; *жс* (сполучн.) див. *жс*.

жаден **53**

жайворонок **206г**.

жалісливий **151**.

же, *жс* **245**.

жерсть стор. **33, 222**.

життя, життєвий, життєпис **131**.

жіночий рід стор. **37, 222**.

жменя — жміль **31**.

жнець — женця **33а**.

жонатий **83**.

жорстокий **83**, стор. **33, 222**.

жужемом **204**.

З [шелестівка], стор. **28**; перед глухими **145в**; *з* — *дз* **195**;

з не — ж 195; зд — ждзж 202;
жк — жч 205; зц, зьц 142;
з + ч = жч 1416; з + -ський
= -зький 144г; -ззл, -ззю, ззв
(перед давніми -іа, -ія . . .)
131; у групі дієсл. -зити —
-жу 58 увага 6; апостроф
після з 173; -зький 162а; [при-
йменник] 145в, з — із, ізі 61;
зложений прийм. 145а; [при-
росток] 145а.

за при порівн. 812.

завжди 57а.

завислий 151.

завіса стор. 37 § 222.

завіди 57а, 155.

задньопіднебінні шелест. стор. 31.

зздрий, зздроці 151.

займенник стор. 60—63: відміна
48—54: особові 48, зворот-
ний 48, присвійні 49, указові
50, питайні 51, невизначені
52; зложені 54; псевдозай-
менник 77.

замажчити 1416.

заміж 67.

западтий, стор. 121.

заперечення 801.

Запоріжжя 65в — запорозький
144б.

запряг — запряг 22.

застерегти 65в, застерігати 66.

зберегти — зберігати 65, 6.

зберу — збирати 51.

збіг однакових літер 133.

збіжжя 21.

звісний 151.

звонити 183.

звуки й літери стор. 1.

зголупити — зігнати 61.

згрублість ім. див. нарости імен.

-здити — -жджу у дієслів 58
увага 6, 202.

здорів'я 2916.

зима, зимовий, озимий 53.

-зити — -жу в дієсл. 58. ув. 6.

зичливий 195.

Зібер 611.

зложені займенники 54.

зложені прийменники 24_{2в}, 145_а.

зложені слова — правопис стор. 17

12; при перенесенню стор. 33,

232; з розділкою стор. 34, 24.

зложені числівники 55_ж.

зміни шелестівок при збігові їх 14.

зможись — змагатись 116.

знахідний відмінок у іменник. одн.

26, множ. 33; у прикм. 42,

46; знахідн. відм. реч. = ро-

довому на а 803, знах. відм.

= називн. 803 (як предмет);

знахідн. відм. у запереч. 801;

знахідн. мн. жін. род. = родов.

33; знах. чол. роду одн. =

род. 261, множ. 33.

зможити — змагати 116.

знехочя 681.

зничев'я 2216.

знімати 67.

зозуля 86.

зубні шелест. стор. 28; подво-

ення зубн. 131.

И (голосівка) стор. 6; в наворото-
вих дієсловах із випадним *e*
перед *л*, *р*, *и* 51, з випадн. *o*
51; у групах -*ли-*, -*ри-* 52; в
відміні імен. 301а, стор. 40
§ 243, 38; прикм. 39, 47;
дієсл. 582, 702; в наростку
-*ичи-* 56; у невід. словах на
кінці 57; в чужих словах на
місце „*i*“ 56, 8_в 611в; у зло-
жених словах сполучка 124а, 6;
[наросток дієслів] 742.

-ий, -а, -е у закінч. прикм. 39.

-ин (-ине, -ина) прикм. нарост.

— відм. 39, уживання 811.

-има, зак. орудн. двійні 352, 37.

Й (шелестівка) стор 31; в відміні прикм. 20^{6б}, наказ. спос. дієсл. 20^{6в}; у числівників 20^{7в}, 557; в наростку 2 ст. прикм. і прислівн. 20^{7а}; у прислівників у визвуку 20^{7б}; чергув. з *i* 62.

йо 9; на початку слів 9^{1а}; в відм. займенників 9^{1в}, 68, 69, 71^б; в поукраїнізованих словах 9^{1г}; *йо* — *ю* в чужих словах 9^{1г}; в чужих назвах 9^{1г}.

йорж 83.

І (голосівка), стор. 8; з *о*, *е* в закритих склад. 63, 4; з *о*, *е* в одкритих склад. 65; в дієсловах навор. 66; у групі -*оро*, -*оло*-, -*ере*- 65^в; приставне 61; вставне 61; в окремих словах 67; в відміні 68; йменників 24^з, 25¹⁻³, 29¹⁻³, 30^{1б}, 36, 38; прикм. 41, 45, 46, 47; в наростку -ісіньк- 69; *i* — *я* 22; чергування з *й* 62; на кінці прислівн. 610; в чужих словах 611; чуже початкове 611^а; чуже *іа* 24; чуже *іе* 4^{4в}; чуже *іо* 83; в чужих словах, де чути „*i*“ 611^б, в; в наростк. -*ій*, -*ія*, *іє* 611^г.

-*ів* (-*ів*) нарост. 39, 46, стор. 58 прикм. 1, вживання поруч род. відм. 81¹; закінч. род. множ. 31^{1а-в}, 31^{2в}.

іграшка 61.

ігумен 611^а, *ігуменя* 1311.

ідея 611^а.

із 61.

ізігнути, *ікавка*, *ікло* 611^а.

Ілля 61.

ілле, *ільняний* 61.

ілюмінація, *ілюстрація* 114, *ілюстрований* 134.

імброльйо 131, 162⁹.

іменник, стор. 37—53; віддієслівні 69; ім. міри 31^{2а}; імен. чол. роду з жін. закінч. 261, 311; з прикметн. закінч. 394; імен. на -*ець* 27^{1б}, 1^в_а; на -*к*- (-*ок*-, -*ик*-, -*ко*) 271, 29^{1б}; імен. на -*ов* 233; імен. на -*ин* 30^{1а}, 31²; імен. на -*р* 30^{1б}, в; без одн. (plur. tantum) 30^{1б}, 2^а, 6, 31^{1в}_у, 2^в, 3^г; чужі ймен. на *о*, *е* ст. 38 § 233; відміна ім. див. відміна; у злож. присудку 781. іменниковий додаток, див. предмет.

іменність речень 75, стор. 107.

імжити, *імла* 61.

іміграція 611^а.

-*імо*, -*іте* в наказ. спос. дієсл. 62, ув. 2.

імовірний 61.

іноді 610, 155.

інститут, *інституція* 611^а.

інтелігент 611^а, 134.

інший, *інакший* 53, 61.

ірвати, *іржа*, *іржавий* 61.

Ірод 61, 611^а.

іронія 611^а.

Ірпел 61.

іскра 61.

існувати 151, *існування* 61.

іспит 61.

істина 61.

істота 61.

-*іший* нар. 2 ст. прикм. 32.

іще 61.

Ї [голосівка] стор. 12; *ї* = *йі* 71; в відм. назв місцевостей 73^а; в відм. імен. 73^а; займенн. 48, 49, 51^б; дієслів 68, 70^а; в відм. дієслів 2 групи 73^в.

78, 90₂; після губних і р 7₂; в чужих словах після голосівки 7₅; і з йи 7₄; апостроф перед і 17₁₋₃.

істи 58₃, 70₃.

ігній 39, 49.

К [шелестівка] стор. 31; перехід у ч перед е 27_{1вв}, в тепер. часі дієслів на -кти 58, ув. 5, в наказ. спос. 62, ув. 1; перехід на ц перед і в відм. ім. 2[·]3, 27_{1ав}, 29₃; у групах -ски-, -зки- 15₂; к + -ство = цтво, к + -ський = цький 14_{4а}; в чужих словах 21₂; в дієім. дієслів групи -кти 21₁, 65₂; група -жк- у 2 ступ., пркм. 21_{3а}, 14₃; наросток дієслова 74_{6а} (-кчу-, -ка-).

кавказький 14_{4г}.

каїн 75.

кажан, каламутний, калатати, калачик 1_{1а}.

камінь — каменя 3₁, 30₁ увага 1.

канцелярія 25, 22_{1в}.

капітал, капітан 14.

карієра 4_{4в}.

картопля 14₃, стор. 37, 22₂.

каса 13₄.

катедра 19₆.

качан 1_{1а}.

келех 3_{3в}.

Київ — Київва 7_{3а}.

кіготь — кігті 21_{3а}.

кінь 31_{3а}, 35_{1а}.

кір — кору 6₄, стор. 37, 22₁.

клин — клини — клинця 30₁, ув. 1.

кличний відм. іменн. одн. 27, множ. 34; у прикм. 43; на -е 27_{ва}, 27_{3б}; на -є 27_{3г}; на -о 27_{3а}; на -ю 27₆, 27_{3в}; на -у (чол.) 27_{аа}, β, γ.

клуб 22_{1в}.

клямка 25, 22_{1в}.

кшижека — книжок — кшижечка 8₃.

кобильцький 14_{4а}.

кожен, кожний 5₃, 15₁.

козак 8₃, козаччина 14_{1а}

колего — коліс 6₃.

колов — колоси — колосся 30₁, ув. 1.

комил 5₃, 8₆.

комиш 8₆.

комір 18₃.

комісар, комісія 13₄.

комуна, комунізм 13₄.

кон'югація, кон'юнктура 17_{5б}.

Кореньов 9_{2б}

корисний 15₁.

корінь — кореня 3₁; коріні — корінья 30₁, ув. 1.

корогва — корогов 13₆, 8_{4б}.

коров'ячий стор. 32, 22_{1б}.

корима — коршем 3_{3а}.

котити — качати 11₆.

котрий 53; у реченнях віднос. 8₂; у подв. функції стор. 118.

котрийсь 5₄.

Кошельов 9_{2б}.

кошіль — кошеля 3₁.

коштувати 8₆.

крадіж — крадіжи 6_{5б}.

красний — кращий — кращати 14₃.

креміль — кременя 3₁.

криза стор. 37, 22₂.

кришити 5₂.

кріпак 6₇.

кроква — кроков 8_{4б}.

кропива 8₆.

крохмаль 8₆.

кружок — кружечок 8₃.

-кти у дієім. 21₁, 65₂, 58 ув. 5.

кувати 10_{2б}.

куди, кудись 5_{7а}.

кужіль — кужеля 3₁.

кум 30₁ ув. 2.

куріоз — курйоз 8_{1г}.

курка — кури 31_{за}, зг, курча 1_{2а}.
кутя 13_{1г}.
куштувати 86, 10_з.
куц 20₅.

Л [шелестівка] стор. 32; пом'ягчення 16 пом. 1, 2 [стор. 24, 25], 22_{1г}; перехід в у (ѳ) 18_{1г}; у групі -сли- 15_з; у групах -пиги, -бити, -вити, -мити 58, ув. 7; в 3 ос. мн. після губних пнів 2 групи, дієсл. стор. 32, 22_{1б}, 58₇; в чужих словах стор. 32, 22_{1в}; перед йотованою голосів. та перед шелест. стор. 33, 22_{1в}.

лайка — лайок 8_з.
лебідь — лебедя 3₁.
легкий — легкий 21_{3а}.
ледви 5_{7а}.
-лий, -ле, -ла заступ. дієприкм. на -ший 66₂, 73_{20б}.
леміш — лемеша 3₁.
лимар 22_{1а}.
лист — листи — листя 30₁, ув. 1; листя 2₁.
лити — лий 5₄.
лицар 22_{1а}.
лій — люю 6₄.
лійка — лійок — лічка 8_з.
лікоть 6_{5б}.
Ліньов 9_{2б}.
лоб — лоба 8_{4б}.
логаритм 19_б, логіка, лозунг стор. 32, 22_{1в}.
лойовий 8_з.
Лузитанія стор. 32, 22_{1в}.
лодина — люде 31_{3г}.
ляг — ліг 2₂.
ляда 2₅, стор. 32, 22_{1б}.
лядський 14_{4б}.
лямпа 2₅, стор. 32, 22_{1в}.
льб 4 а.

льох стор. 32, 22_{1в}.
ляц 2₃.

М [шелестівка] стор. 27; твердість 18₁; апостроф після м 17_{1, 5б}; в дієслівній групі -мити — млю 58, увага 7
-ма зак. орудн. ім. 35_а; в числ. 55_г, г, д.
Мазіні 6_{11б}.
майбутній час докон. 58, не-док 60.
майовий 8_з.
монастир, монах 1_{1а}.
мандрувати 18_з.
маніфест 6_{11б}.
манна 13₄.
мармор 10_з.
маса 13₄.
матеріал 2₄, 6_{11г}.
мати стор. 38, 23₅, 31_{3б}.
мачуха 10_з.
мед 3_а.
медальйон 16_г, д, 9_{1г}.
межи — між 5_{7а}.
Мекка 13₄.
мерцій 6₁₀.
методика, методичний 5_б.
меч 3₂.
-ми, зак. ор. мн. 35₁.
мистіти 21_{3а}.
мизинець 5_з.
милосерддй — милосерддй 15₄.
минулий час дієслів 59.
мити — мий 5₄.
-мити — млю в дієсл. 2. групи 58, ув. 7.
Михайло, Михайлина 58; Михайл 7₅.
миша 13_б, 31_{3б}.
мій 49.
міль стор. 37, 22.
Міллер 13₄.
міліон — мільйон 9_{1г}, 13₁, 16_{2д}.

місцевий відм. імен. одн. 21,
множ. 36; прикм. 45, 46;
місц. одн. прикм. = даваль. у
чол. р. 41, 45.

міт 196.

Мліїв — Мліїва 73а.

множина в відміні йменників стор.
45—50; у прикм. 46.

мовчки 57а.

мога 681.

можливий спосіб 63.

мозок 84а, 21а — міжкувати 64.

молодий — молодий — молодша-
ти 143; молодити 656.

Мольєр 44а, 131, 162д.

морква 136.

морфологічні замітки стор. 37.

мох — моху 846.

мерець — мерці 33а.

му, меш, ме 243, 611, 70.

музика 56, музичний 58.

Мюзет 134.

Мюльбах 162д.

Мюллер 134.

м'який — м'якший 212 — м'як-
шити 143.

Н (шелестівка) стор. 28; у групі
-риц, -рдн-, -зди- 154; перед
ж, ч, ш, щ 161; у 2 ступ.
прикм. перед наростк. [тверде]
161; -ня, -ше, -ню (перед
-ія, -ів, -ію) 131; подвійне *n*
у прикметн. 132; одне *n* у
дівприкм. 132.

наворотів дієслова 741в, 5 увага,
641.

навпаки 57а.

наветіж — наветяж 21.

наголос у наказ. способі спри-
ростк. дієсл. 623; в доконаних
і недок. дієсл. 643а, б, в.

над 1456; наді- 61.

називний відмінок в іменників:

однина стор. 38, 23, множ.
30; у прикметн. одн. 39,
множ 46; у зложен. присуд-
ку 78, прикметн. і дівприкм.
782.

най-, приросток. 3 ступ. прикм.
і присл. 393.

наказовий спосіб 62; дієслів із
пнем на *к*, з 62 увага 1; у
безпідметових реченнях 7626.
де Напжжі 611в.

напасний, напасник 151.

нарізно писати слова, чи сукупно
стор. 34—36 § 24.

наростки стор. 86—103; наростки
дієслів 74 стор. 100 103.

Наростки іменникові¹⁾ 72,
стор. 82—93: біла ростин 24;
віддієсл. ім. 86; властивість
[абстр.] 45, 46а, 48а, 61; властивість
[прикм.] 35; держакі 21; дієсл.
пні 32, 36, 38г; дієсл. тямкі 42;
дія 48а; дія й наслідок 23е;
характер або наслідок 26в, 30;
дружина 27; живі істоти чол. 1г;
жінка - дружина 27; жіноча
іст. 28а; жін. пол. 25, 38б; жін.
рід 28б; заняття 48в; збірні ж.
р. 43б; збірні конкрет. тям-
кі 48б; збірні матер. 16; збірні
назви продукт. 23д; збірні сло-
ва 60; звуження значіння 38г;
здатність 5; здрібн. ім. 44;
здрібн. жін. 11, 16, 28б 38а;
серед. 55; чолов. 12, 14г, 19б, 37а;
здрібн. -зневажл. 23е; згрубі-
лість 26а, 30; річі 59; збірн. 2. 8а;
знаряддя до праці 20, 40а; зне-
важливість 23е, 46б, 43б (речі),
40б (особи), 33а [нахили, 52 [но-

1) Всі наростки іменнико-
ві і прикметн. ідуть у книжці
за азбукою.

сій здатн.]; іронічн. нахил. люд. 33а; інтенсивн. дії 436; конкретизація знач. 38г, 47; конкрет. при дієсл. пн. 42; конкр. прикм. 41; конкретиз. прикм. іменником 19а; краї 23г; малі речі 13, 62; матеріял 16, 40а; медичні назви пливок 60; місце перебув 14в, 43а; події 266, 30; праці 43г; місцевости не строго визначені 23в; момент дії 376, 44; м'ясиво за походженням 23г; народности 1в, 14в; наслід. дії 376, 44, 53; нащадки 13; н живик істот 62; з походження 29а, [дочки] 31; [сини через проф. батька] 9, [сини неса-мост., нелітні] 51, 56; недуги 1г, 14д, 28г, 38в; нелітні, неса-мост. істоти 51, 56; ніжність у відношенню 45; носій дії 50; носій здатности 52 [чол.], 54 [жін.]; н. прикмети 16, 6, 146; н. чинности 1а, 6, 14а, 29в; особа з якоїсь місцевости 22, 62; ос. з професії 22; ос. зі стану 22; пєсливі особові імен. 49; пєслив. відношення 45; пєслив. ім. жін 11, 286, чол. 12; підпо-магачі 51, 56; підлітки 51, 56; побутові епохи 23г; прикмет. 47; прикм. за працею 336; прик. характ. 3; прикм. пнів 37в; при-мірник окремиий зі збору 23а; прикм. сутня 10, 14г; про-стір 236; протяговість дії 43в; професія 5; проф. особа 62; розмір [тямка] 236, 34а; ручки предметів 21; самці 296; спад-щина 18; стан 16; становище дії 376, 53; технічні заклади 43а; тямки різні 346; тямки прост. і часу 236; частини числов. одиниці 23ж; чинність 7.

Наростки прикметників **73**, стор. 93—99: відносні прикм. 30, з імен. 22д, з чужих слів 15; відношення 6, 13, 23а, 25, 29, 36; властивість 226; внутрішні прикм. 10, 19; впливання на предм. [дієсл. пні] 22в; з дієприкм. дієльн. теп. часу 28, 33, 36, 37; кол. дієприкм. тепер. стражд. 21; дієприкм. минул. заступає 206; з дієприкм. ми-нул. 316; дієприкм. стражд. 22г, 26; з дієсл. пнів 186; згрубі-лість 7; здатність 10, 146; здатн. викон. дію 146; здрібнілі 18в, [з імен.] 11; з іменник. значін. 16, 34; з імен. пнів 18а, 20а; ін-тенсивність 46, 5а; матеріял 6, 22а, 236, 35; нахил 276; пєсливі 8, 9; подібність, що у пні 56; походження 13, 25, 29, 36; при-кметн. відміни роду, числа й відмінка 11; з прикм. пнів 28; приналежність 13, 25, 29, 36; при-свойність 6, 11в, 12, 23; прислівн. пні 22г; ступінов 31а; менший ступінь без порівн. 1а, 4а, 24б, 276, 34, великий ступ. без порівн. 14а, 24а, 27а, найвищий ступінь без порівн. 17, 32; чуж. слов. 2, 3.

наростки протягових і наворото-вих дієслів **64**.

насил стор. 37 § 221.

наський 144б.

наш 49.

не нарізно, сукупно **24**.

невизначені займенники **52**.

невістка — невістчин 141б.

недобір — недобору **64**.

недуга стор. 37 § 222.

независний, нещасний **151**.

неособове речення **76**, стор. 112.

низький — нижчий **143**.

них — *ix* 48.
ніготь 656 — *нігті* 213а.
ніж при 2 ступ порівн. стор. 119.
нікуди 57а.
Німеччина 141.
ністо, ніщо, нічий, ніякий 54.
нього. — його 48.
Нью-Йорк 131, 162д.

О (голосівка) стор. 13; *о — а* для милозвучн. 11а, в наворот. дієсл. 116; випадне 84а, вставне 33а, 84б, 312б; в закритих складах 82а; в відкритих склад. 64, 81; групах *-оло-, -оро-* 65в, 82в; *ол + шел.* 181г; *о — у* 103; при *л і р* між шелест 85; після шипучих, *й* 83; у зложених словах сполучка 121б; в чужих словах 87, після *л* 22, стор. 32; в запозичених словах 82б.

об- перед глух 144б; *оби-* 61.
об'єкт 175б.
обидва 57.
обіддя 21.
обоє 57.
-ова — *-ува* 8б.
-ований — *-уваний* 102.
-ові зак. дав. одн. 251, 2, 291, 292в.
огірок 67.
од (від), *оді-* 61; при 2 ступ. пор. стор. 119.
однина в відм. іменників стор. 38—45; прикм. § 39—43.
один 55а.
одинадцять 55ж.
однакові літери у збігу 133.
одяг, одіж, одягати 22.
ожерел 33в.
означення 81.
око 302, 313в, 352, 37.
оливець 65б.

-ом зак. ор. одн. 281, 2.
-ома зак. (двійн.) числ. 55б, в, е, е.
ондечки 57а.
-ону- нарост. дієсл. 744в.
оповісті 58в, 703.
орудний відм. імен одн. 28, множ. 35; прик. 44, 46; у зложенім присудку 781.
осінь — *осени* 31.
особи в заім. 48; в дієсл. 58—63; 2 ос. одн. в безпідм. реч. 762в; 3 ос. одн. з *“ся”* в безпідм. речен 761, 763; 3 ос. множ. в безпідм. реч. 762а.
особовий займенник 48.
осокоп — *осокопу* стор. 37 § 221.
-от нарост дієсл.; *-ота-, -оті-* 746б.
отруїти 103.
оцей 50б.
-ою зак. орудн. жін. р. 283.

П (шелестівка) стор. 27; твердість 181; апостроф після *п* 171, 5б; в дієслівній групі *-пннн* — *-пню* 58 увага 7.
паламар 11а.
пан 34; *пані* стор. 38 § 235; *панна* 134.
папір — *паперу* 31.
пара стор. 37 § 22а.
Париж — *паризький* 144в.
парубок 103.
Патті 134.
патос 19б.
педагогічний стор. 12.
пень чистий у род. множ. (без зак.) 312.
первісний 151.
перед, переді- 61.
перекладання з чужих мов стор. 119—122.
перезвук при зміні виду дієслова 642.

пренесення слів стор. 33; зложе-
ні і спиристовані слова 232.
перерва стор. 37, 22а.
перехідні дієслова 801.
перстень — персня 151.
песливий (пестоші) 151.
песливі форми дієслова 747; імен.
і прикм. — див. наростки імен.
і прикм.
Петербург — петербурзький 144в.
пил стор. 37, 221.
письмо 53.
пити — пий 54.
-пити — -плю в дієсловах 2 гру-
пи 58, ув 7.
під перед глухими 1456; *піді-* 61.
підмет 76
підпис стор. 37, 221.
пістизм 44в.
піжмурки 67.
пізній 151.
піонер 88.
пір'я 21.
пісний 151.
пісня — пісень 33а.
Пітагор 196.
пішки 57а.
плавкі шелестівки стор. 32, 22.
плап 211в.
плахта — плахот 846.
плече 302, 313в, 352, 37; пліч 63
плагати стор 32, 221а.
plu'alia tantum, див. іменники
без однини.
пляшка 25, стор. 32, 221в.
по у прислівні виразах (з роз-
ділкою) 247.
повода 301а.
повторювання дії 746в.
подвоєння шелестівок 13; у чу-
жих словах 131, 4.
подорож — подоріжжю 65в.
подушка — подушок — поду-
шечка 83.

пожертв — пожирати 51.
позика, позичати 195.
показчик 1416.
полемічний, стор 12 пом. внизу.
полим і поллим стор. 37, 221.
помагайбі 610.
поміи 54.
помічне дієлово „бути“ 58в, 60,
612, 632; „няти“ 611,
помогти — помагати 116.
попадя 131.
порон 195.
порядкові числівники 56.
посуд і посуда стор 37, 221.
постіль — постелі 31.
Почаїв — Почаїв 73.
почта, поchtовий 204.
Прага, пражський 1411в.
пражик 151.
предмет 80 (у реченні).
приголосні, див. шелестівки.
пригорща 205.
прикметники стор. 53—59; при-
кметн імен. 394; прикм. без
закінч. -ий 395; відміна, див.
відміна прикметн; наростки,
див. наростки прикметн.; сту-
пінювання прикм 392, 3; м'я-
ка відм. прикм. 391; прикмет-
ник у зложен. присудку 782.
приростки (*без-, об-, над-, перед-*)
перед глухими 145; для твo-
рення dokonаних дієслів 641.
прийменники з іменниками су-
купно стор 34, 242а; з при-
слівн. сукупно 242б.
присудок 76, присудок зложений
78; присудок д'єприкметни-
ковий 76, стор. 110—111;
присудок прикм. 782,
прищепити — прищипати 66.
прізвище 67.
прест 44г.
простити — прощати 116.

проскура 212.
протинка, див. *апостроф*.
протягові дієслова 642, 741^в, 5^в
увага.
професор 134.
проце 134.
прут — пруги — пруття 301,
увага 1.
псевдозайменник 77.
психологія 215.
птаство 144^б.
пташка — пташок 83.
публіка 611^б.
путь стор. 37, 221.
пишо 83.
п'ять 55^г.

Р (шелестівка) стор. 32; мняке
161^а; *р* — *л* стор. 32, 221;
перед давніми -ія, -іє 131;
апостроф 131, 172; у групі
-риц-, -рди-, -ждн- 154.

раві 134.
ради 57^б.
Радивон, *Радько* 11^а.
райок — *райочок* 83.
Рафаїл 75.
рачки 57^а.
режим 58.
рельєфний 44^а, 162^д.
ремін — ремені — *реміння* 301,
увага 1.
реторичний 56, 731^б.
речення 75; просте 76—81; по-
бічні стор. 117; зложене 82;
відносні речення з *що*, *який*,
котрий 82.
решето — *решітка* 31.
ритмічність дії 746^б.
рити — *рий* 54.
Ріголетто 134.
рідкий — *рідший* — *рідшати* 143.
ріжниця 20.
різка 212.

рілля — *рілли*, *ріллею* 131.
річ — *речи* 32.
роди йменника стор. 37, 221—3;
прикм. у множ. 46.
родовий відмінок іменн. одн.
стор. 38—40, 24, мн. 31; у
прикм. 40, 46; ім. чол. р. -а
(-я) стор. 38, 241^а; -у (-ю)
стор. 39, 241^б; -а й -у 241^в;
родов. відм. і прикм. присв.
811; в ролі означення 811.

рожеги — *ріжна* 64.
роз — *перед глух.* 145^а; *розі* 61;
роз — *ров* 145^а; *розділка*
стор. 37, 241.

роздоріжжя 65^в.
розрізняти 204.
розруж стор. 37, 221.

Росії 611^в.

Росія 611^г.

рот — *рота* 84^б.

руна 75; *руйнівник*, *руйнівницький*
стор. 122.

руський 144^б.

рукопис стор. 37, 221.

рукав 37.

Рюкерт 134.

рядно — *ряден* 33^а.

С (шелестівка) стор. 28; *с* — *ш*
143, 204; *ск*, *ст* — *щ* 205;
групи -стл-, -ски- 151, 2; -ський,
-сько 162^а; тверде *с* зам. м'яко-
го 161^г; -сся, -сю (перед давн.
-ія, -іє) 131; у групі дієсл.
-сити — -шу 58 уваг. 6; *сч* —
щ 148; апостроф після *с* 173;
сп, *ст*, *ск* при переносенню
слів 234.

Сагара 215.

салата стор. 37, 222.

салдат 11^а; *салдатчина* 141^б.

сам, *самий* 53.

сей 50^б.

свиля 131, 31₃₆, 35₁₆.
свій 49.
світати 67.
селезень 3_{зв}.
середній рід стор. 37, 22₃; числівн.
[узгодж.] 79; стражд. діє-
прикм. 68₃ стор. 75.
серце 151.
серйозний і серйозний 81_г.
Сибір стор. 37, 22₁.
сидіти — сісти 5₃; сидя 68₁.
син 30₁ ув. 2.
синтактичні вказівки стор. 110 до
119.
-сити — -шу в 2 групі дієслів
58 увага 2.
сідло — сідел 3_{за}.
сік — соку 64.
сілеський (село) 6₃.
сім 55_е.
сіни 31_{3а, г}.
скільки 57_{а, 55} я.
складня стор. 104—119.
скорій 61₀.
скорочене закінч. 3 ос. одн.- ає
— -а 58 увага 1; 1 ос. множ.
-ем, -нм 58 увага 3; скоро-
чені форли наказов. способу.
у спіросток. дієсл. 62 увага 3.
скорочений дієменник 65₁.
скорочені форми прикм. 39₅.
Скюдери 61_{1в}.
слина, слинявий 5₃.
сміття 21.
сморід — смороду 65_в.
солом'яний стор. 32, 22₁₆.
ворок 55_а.
соціологія 8₈.
спасибі 61₀, 15₅.
спекти — спікати 66.
спільний 156, стор. 121.
сплести — сплітати 66.
спомин 156.
способи висказу дієслова: дійсний

58, можливий 63, наказовий
62.
спотребити — спотрібувати 66.
спраді 61₀.
спіростоквані слова при пере-
ношуванні стор. 33, 23₂.
срібло стор. 32, 22_{1а}; срібний 67.
стани дієслова: діяльний і стра-
ждальний 66, 67.
стебло — стебел 3_{за}.
стеклий 15_а.
степ стор. 37, 22₁.
стерво стор. 37, 22₃.
стерти — стирати 51.
-стити — -шу в дієсловах 2 групи
58, увага 6.
стілки 57_а, 55_я.
сто 55_в.
стовп 18₃.
стогнати 21₃.
сторона — сторін 65_в.
стоя 68₁.
Страделло 134.
страждати 204.
страждальний стан 67.
стрельнути — стрілити 32.
стрівати 151.
ступінь стор. 37, 22₁.
ступінювання прикметників
39_{2, 3}; узгоджування 81₂.
стягнути 21_{3а}.
суб'єктивний 17_{5б},
субота 134.
суддя — судді, суддею 131.
сукупно писати слова стор. 34,
24.
субієк 134.
сусід 30₁ ув. 2.
сучасний 151.
схід 156.
сюди 57_а.
ся (відм.) 48; писання 24₃; скор.
на сь 24₃.
сьогодні 61₀.

Т (шелестівка) стор. 28; перед дзвінками 19₁; перехід у ч 20₂; у групі -*сти-*, -*стл-* 15₁; -*тл-*, -*тлю* (перед давн. -ія, -ію) 13₁; вставлене *т* 15₁, 14₃; замість чужого *ѣ*, *th* 19₆; *т* не — *к* 19₂; у групі дієслів -*тими* — -*чу* 58 ув. 6.

-**тсья** 14₆.

таки, такечки 57_а.

Тальякоццо 13₁, 16_{2д}.

тамечки 57_а.

Тассо 13₄.

тойї 49.

теж, те ж 24₅.

теоретичий 56.

термінологія 21₅.

теперішній час дієсл. способу дійсного 58; можл. 63₁.

ти 48.

тиждень — *тижня* 15₁.

тиква — *тиков* 84₆.

тип 58.

тиран 58.

-*тити* — -*чу* в 2 групі дієслів 58, увага 6.

Тіде, Тільмон, Тімур 611_в.

ткач — *ткацтво* — *ткацький* 14_{4а}.

тоді 610, 15₅.

той 50_а.

Тома Аквінський 14_в.

тонкий — *тонший* — *тонша-ти* 14₃.

тополя стор. 37, 22₂.

третій 39, 56.

третій ступінь прикм. 32₃.

три 55_в; узгодж. 79.

тривати (трівати); *тривога* (трівога) 52.

тричі 61_в.

триста 55_г.

трохи 57_а.

туди 57_а

тулуб 18₃.

Туреччина 14_{1а}.

тутечки 57_а.

тюрма — *тюрем* 3_{3а}.

тягнути 21_{3а}.

Твер 4_{4а}, 13₁, 16_{2д}.

т्योंнути — *топнути* 16.

-**тсья** — -*цьця* 14_в.

У (голосівка) стор. 15; *у* — *о* 8₆; чергування з *в* 10₁; в чужих словах після „*л*“ 10₄, стор. 32, 22_{1в}; у кличн. відм. іменн. 27_{1а}, *а, β, γ*; в родов. стор. 39, 24₁₆, *в*; в даваль. 25₁ (ім. на -ов); в місцев. 29₁₆, 29_{2в}; на-росток дієсл. 74₅.

-уваний — -ований 10_{2д}.

-увати — -овати (прикм.) 10₂₆.

убогий — *убоство* 14_{4в}.

-ува — -ова 86, 74₅.

-уваний у функ. дієприкм. стражд. тепер. часу 67₂.

увесь 52.

увіходити 61.

узгоджування 79; при ступін. прикм. 81₂.

уздріти 15₁.

умерти — *умирати* 51.

умисний 15₃.

універсал 611₆.

університет 58.

устрій — *устрою* 64.

учта, учтивий 20₄.

Ф (шелестівка) в чужих словах 18₂, 19₆ (*х, хв*).

фавна 18_{1г}.

фабрика 58.

фаза стор. 37, 22₂.

фігура 611₆.

фіялка 24.

флота стор. 37, 22₂.

форми дієслів стор. 68—71; не-особ. дієприс. стражд. 67₃.

Францивіль 13а.

Франція 611г; французький 144г.

Х (шелестівка) стор 21; перехід на *ж* перед *е* в відм. 27^{1вв}, на *з* перед *і* 27^{1ав}, 293; *х* + -ство = ство, *х* + -ський = ський 144б; *х*, *хв* із чужого *ф* 19б.

газети 11а, 30¹ ув. 2.

гальява 11а.

Харків — Харкова 64, Харківець 65б.

харч стор. 37, 222.

хв із чужого *ф* 19б.

хиба 53.

хмель 32.

Хмельниччина 141а.

года 681.

холера 87,

хопити — хопати, ханко, ханком, ханливий, ханпути 11б.

хоч 204.

хроніка 611б.

хтіти 8б

хто 51а.

хто-небудь, хтось 54.

Ч (шелестівка) стор. 29; отвердіння 12, 161, 201; *ч* з м'ягчення *к*, див *к*; *ч* не — *ц* 204; *ч* + -ство = цтво, *ч* + -ський = цький 204г; *чл* — *шл* 147; *ч* у 2 ст. прикм і в вивідних дієсловах 143; *чч* із *ц* + *ч*, *к* + *ч* 141; -ччя, -ччє (перед давн. -ія, ів) 131.

-ча-наросток дієсл. 74ба.

чабан 11а.

чавуи 13а.

чамайдан 13а, 20бг.

чапля 204.

чапрак 13а

часи дієслова 58—61; теперішній 58, минулий 59, давноминулий 60, 632, майбутній

зложений (недоконаний) 61, майбутній доконаний 58.

часник 13а.

чахоня 13а.

чепити — чіпати 204, чіпляти 6б.

череда — черід (черед) 65в.

чернець — ченця, черця 154 — чорний 83.

чесний 151.

четвер 155, 213б.

челс — чеський 144б.

чи 53.

чий 54, 51б; чийсь 54.

чималий 53.

числівники 55—57: головні 55, порядкові 56, збірні 57, зложені 55ж; узгоджув. 79.

чіпляти див. чепити.

чобіт 83, 351а.

чоловік 83.

чоловічий рід ім. 161г, стор 37, 221.

чорний, чорніти 83.

чорнобівий 52.

чорт 30¹ ув. 2.

чотири 67, 82, 552, 79 (узг.).

Чугуїв — Чугуїва 73.

чужі слова — чуже: а 14; е 35, 4а, б; і 58, 611а, б; іа 24, 611г; іе 44в; іо 88; аі, еі, уі 75; о 87; у 114; й, і 115, 171; дифтонг, аи 181е; δ, th 19б; к 212; г 214; г 214, 5; 221в; чужі подвійні шелестівки 134; чужі слова 4а (тьв, льв); чужі ймена власні 4а, 58, 611в, 92б, 131, 4. чумаччина 141а.

Ц (шелестівка) стор. 28; в поодінок. словах 194; м'яке *ц* 162а, 194; *ц* — *ч* 204; *ц* + *ч* = *чч* 141а; *ж*, *ч*, *ш*, *т* + *ц* 142; *цц*, *цц* 142; *цьк* 162а; нар. -цький 144а, 162а: *цця* = *ться* 14б.

цвісти 67, цвіточок 83.

цей 50б.

церква 136, 84л.

Ш (шелестівка) стор. 29; отвердіння 20₁; ш з с 20₂; ш з а 27_{1вβ}; ш + -ство = ство, ш + -ський = ський 14₄₆; ш — жч 14₃; си — ши — ш 14₃; ш + ц 14₂; -шся 14₆; шн із чн 14₇; -шила, -шию [перед давн. -ія, -ію] 13₁.

шабля 20₄

шалвія стор. 37, 22₂.

шалашут 13_а.

шаравари 1_{1а}.

шатро стор. 37, 22₂.

шовець — шевця 3_{3а}.

-ший нарост. для твор. 2 ступ. прикм 14₃, 32, 73₃₁.

шийка — шийок 8₃.

шипучі шелест. 20; подвоєння шелест. 13₁.

шир стор. 37, 22₁.

шифрований 5₈.

шия 5₄.

шість 8₃, 55_д, шіснадцять 15₁.

шкіра 6₇.

шкідливий, шкідник 6₄.

шкрябати 20₄.

шовк 8₃.

шореткий 8₃.

шоє 13₄.

шостий 8₃.

шпичка 20₄.

-шся — сся у 2 ос. теп. дієсл. 14₆.

Щ (шелест.) стор. 29; із сч 14₈; із ек, ст 20₂; в окремих словах 20₅.

щастя, щасливий 15₁.

щелепи 3_{3в}.

що 51₆; в відн. реч. 8₂.

що-будь, щось 5₄.

щоби, щоб 24₅.

щогла 8₄.

щока — на щоці 8₃.

Ю (голосівка) стор. 16; після подвоєння шипучих 11₂, 28₄, 38; в відм. імен. стор. 39, 24₁₆ (род.), 25₁^а (дав.), 27₁₆, 2_в (клич.), 29₂₆ (місц.); в наростках -юваний (-ьований) 10₂, 11₁; наросток дієслів (-юва-) 74₅; в чужих словах по л 11₄, 17₁, 5, 22₂; на місці франц. и, нім. й 11₅, 17₂, 5; апостроф перед ю 17₁, 2, 5б.

-ю зак орудн. одн. шел. відм 28₄.

Я (голосівка) стор. 2, я не — е, є 2₁; я — а 2₄; я — і 2₂; після л в чужих словах 2₅; апостроф перед я 17; в відміні ім. стор. 38, 23₁, стор. 38, 24_{1а}, 30₁ увага (збірні ім.); прикм. 39; заім. 48; (наросток дієслів) 74₁; (наросток дієприсл. тепер.) 68₁ стор. 70.

яблуко, яблуна 10₃.

як би 24₅.

який 53, в реч. віднос. 82, стор. 119; подв. знач. 118.

якийсь 54.

яликка 23.

-ям, -ями, -ях зак. імен. множ. 32, 35, 36; -ям зак. ор. одн. 28₂.

ярмарок стор. 37, 22₁.

яструб 10₃.

ячмінь — ячменю 3₁.

ящірка 6₇.

Ь стор. 24; після л 16 прим. 1, 2; після н 16₁₆; після шипучих і губних 16₁; після р 16_{1а}; між двома пом'якшеними 16₁₆. -ський, -цький, -зький 16_{2а}; після ч 16_{2б}; в дієслов. 3 ос. одн. і множ. 16_{2г}; в чужих словах 16_{2д}; в зак. родов. відм. множ. м'якої жін. 16_{2в}; -ьовий — -евий 3₄.

ЗАПИСУЙТЕ НОВІ СЛОВА!

Порядок: руське слово — українське слово. Назбіране
що-місяця відсилайте редакційному відділові КОСМОСА

А

Б

В

Г

Д

Е

Ж

З

И

К

Л

М

Н

О

Π

C

P

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Э

Ю

Я

ЗМІСТ.

	стор.
Від Редакції	III
Вступні уваги	V
Звуки й літери	1
А. Голосівки	1
А. 1. а) Замість старого „о“, б) в дієсловах наворотових; 2. після шипучих; 3. в окремих словах; 4. в чужих словах після „л“	1—2
Я. 1. в іменниках середнього роду; 2., 3. в окремих словах жормахі; 4. в чужих словах; 5. після „л“	2
Е. 1. із старого „е“; 2. замість „і“; 3. випадне „е“, ненаголошене „е“, -ере-, -еле-, в закінченнях (флексій), в наростках, в закінченнях прислівників; 4. прикметники на -евий; 5. в чужих слова після „л“	3—5
Є. 1. в значінні „йе“; 2. в відміні; 3. після шелестівок; 4. в чужих словах	5—6
И. 1. в дієсловах наворотів; 2. -ри-, -ли- між шелестівками; 3. на початку слів; 4. після шипучих і в окремих словах; 5. перед „й“ та йотованими; 6. в закінченнях флексій; 7. в наростку -ичн; 8. в невідмінних словах; 9. в чужих словах	6—8
І. 1. на початку слова; 2. чергування з „й“; 3. із старого „е“; 4. із старого „о“; 5. замість „о“, „е“; 6. в дієсловах наворот.; 7. в окремих словах; 8. в закінченнях; 9. в наростку -ісіньк; 10. в закінченнях невідмінних слів; 11. в чужих словах	8—12
Й. 1. з початку слів; 2. після голосівок; 3. в відміні; 4. „ї“ з „йи“; 5. в чужих словах	12—13
О. 1, 2 із старого „о“ в закритих і відкритих складах, -оро-, -оло; 3. після шипучих; 4. випадне і вставне „о“; 5. попри „р“, „л“; 6. в окремих словах; 7. в чужих словах; 8. чуже „іо“	13—15
Йо,ьо. 1. йо на початку складу або слова та після голосівки; 2.ьо	15
У. 1. на початку слова; 2. в наростку <i>ува-</i> ; 3. в окремих словах. 4. в чужих словах після „л“	15—16
Ю. 1. в наростку <i>юва-</i> ; 2. після подвоєних шипучих; 3. в чужих словах	16—17
Правопис зложених слів, сполучка: 1. <i>о</i> ; 2. <i>е</i> ; 3. <i>є</i> ; 4. <i>и</i>	17—18

Б. Шелестівки

Подвоєння шелестівок. 1. перед колишніми *-іа, -ію, -іє, -ії*; 2. *ни* з наростковим *н*; 3. у згрупованих формах прикметників; 4. в окремих прикметників; 5. при збігові однакових шелестівок; 6. в чужих словах

18—20

Зміни шелестівок при збігові їх 1. перед *-ч-*; 2. перед „*ч*“; 3. у 2-му ступні прикметників; 4. *-ство, -ський, -цтво, -цький, зький*; 5. применники (приростки); 6. закінчення дієслів із *-ся*; 7. сполучення *-чи*

20—23

Випад шелестівок. 1. випад „*д*“, „*т*“; 2. випад „*к*“; 3. випад „*л*“; 4. випад „*є*“; 5. випад „*є*“

23

Б. — де „*є*“ не пишеться: 1. після губних і шипучих; 2. *ар, -ур*; 3. між пом'якшенням шелестівок; 4. після „*н*“ перед шипучими; 5. в окремих словах. Де треба „*є*“ писати: а) *-ський, -цький, -зький, -сько*; б) в закінченнях „*ч*“; в) в родов. відм. множ. жін.; г) в закінченнях дієслів; г) в чужих словах

24—26

Апостроф (протинка (')). 1. після губних; 2. після „*р*“; 3. після приростків; 4. після „*х*“, „*к*“; 5. в чужих словах

26—27

Губні: б, п, в, ф, м. 1. отвердіння, „*є*“ перед „*у*“, „*ї*“, „*о*“ в середині слів, *в — у*; 2. чуже „*и*“; 3. в дифтонгах

27—28

Зубні: д, т, с, з, дз, ц, н. 1. „*т*“ — „*д*“. 2. „*т*“, „*д*“; 3. етим. „*т*“, „*с*“; 4. „*ч*“. 5. „*дз*“; 6. „*т*“ із *ѣ, th*

28—29

Шипучі: ж, ч, ш, щ, дж і піднебінне й. 1. отвердіння; 2. *ж, ч, ш* із *з, т, с*; 3. *ж, ч* із *г, к*. 4. в окремих словах; 5. *щ, дж*; 6. *й*; 7. „*й*“ не пишеться

29—31

Задньопіднебінні: к, х, г, г (гортан). 1. в дівіденниках; 2. *к* в подин. сл.; 3. *г* в окремих слов. 4. *л*; 5. в чужих словах

31—32

Л. Р. л у чужих словах

32—33

Перенесення слова

33

Письмо сукупно, нарізно та з розділкою (-). 1. зложені слова; 2. применники; 3. *-ся, -му, -миш...*, *-сь*; 4. *не*; 5. *же (ж), би (б), й*; 6. *де-, -будь, небудь* і інші частинки

34—36

Морфологічні замітки

37

Іменник: Род. Однина: Називний відмінок. Родовий відмінок. Давальн. відм. Знахідний відм. Клич-

ний відм. Орудний відм. Місцевий відм. Множина: Називн. відм. Родов. відм. Давальн. відм. Знахідн. відм. Кличний відм. Орудний відм. Місцевий відм. Двійня. Зразки відміни йменників	37—53
Прикметник: Однина: Називн. відм. Родов. відм. Давальн. відм. Знахідн. відм. Кличн. відм. Орудн. відм. Місцевий відм. Множина. Зразки відміни прикметника	53—59
Займенник: Особовий і зворотний займенник. Присвійний займенник. Указовий займенник. Пи- тайний займенник. Невизначений займенник	60—63
Числівник. Головні числівники. Зложені числів- ники. Порядкові числівники	63—66
Дієслово. Дійсний спосіб а) тепер. майбутн., б) минул., в) давноминул. ч. Наказовий (вольовий) спосіб. Можливий спосіб. Доконаність — недоко- наність. Дієменник. Дієприкметники діяльного стану. Дієприкметник страждального стану. Дієприслівники. Віддієслівні йменники. Зразки відміни дієслова	66—80
Наростки	81
Іменникові наростки	82—93
Прикметникові наростки	93—99
Дієслівні наростки	100—103
Складня	104
Загальні уваги. Найголовніші вказівки до синтакси української мови	104—110
Присудок — підмет. 1. Безпідметові речення. 2. Псевдозайменнк. 3. Зложений присудок. 4. Узго- дження	110—114
Предмет (додаток іменниковий). 1. Предмет при дієслові з "не." 2. Знахідний відмінок однини ймен- ників — назв неживих речей. 3. Знахідний відм. множ. речівників — назв живих істот	114—115
Означення (прикметниковий додаток). 1. Вживання прикметників присвійних. 2. 2-й ступінь при- кметників	115
3. Зложене речення	115—119
Додаток (для перекладачів на українську мову)	119—122
Де чого шукати	123—141
Записуйте нові слова	142—147
Зміст	148—150

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ

Іnv. № 448458

Харків.

150

„КОСМОС“

Україно-Америк. Вид. Т-во

Вийшло з друку:

1. **Ю. Стеклов.** Карл Маркс, його життя й діяльність. 1922, 16°, 112 стор.
2. **А. Богданов.** Червона зоря (Утопія).
Друге, переглянуте видання. Переклад
Ост. Нитки, ілюстрації Ів. Бабія.
1922 16°, 160 стор.
3. **Проф. О. Синявський.** Порадник української мови. 1922, 16°, I - IX + 150 стор.

Друкується:

4. **Горев.** Матеріялізм - філософія пролетаріята.
5. **К. Маркс.** Заробітна плата, ціна і зиск.

Готується до друку:

6. **К. Маркс.** До критики політичної економії.
7. **Н. Бухарин.** Теорія історичного матеріялізму.
8. **П. Касяненко.** Алгебра для шкіл нормальних.
9. **А. Богданов.** Інженір Менні.
10. **Дж. Лондон.** Залізна п'ята.

№ 3. 27000 прим. з друкарні Розенталь і Ко, Берлін

Грудень 1922

3-

V.N. Karazin Kharkiv National University

00174903

4